

Doktori (PhD) értekezés

SZOMBATHELYI FERENC
A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD VEZÉRKAR ÉLÉN

Kaló József

Debreceni Egyetem

BTK

2010

SZOMBATHELYI FERENC A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD VEZÉRKAR ÉLÉN

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a történelem tudományágban

Írta: Kaló József okleveles történelem tanár

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi doktori iskolája
(történelmi programja) keretében

Témavezető: Dr.
(olvasható aláírás)
Dr. Püski Levente PhD

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200...

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200...

Én, Kaló József, teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

TARTALOM

I. BEVEZETÉS.....	6
II. A TÉMA HISTORIOGRÁFIAI ELŐZMÉNYEI.....	10
III. SZOMBATHELYI FERENC ÉLETPÁLYÁJÁNAK RÖVID BEMUTATÁSA.....	13
IV. A VEZÉRKARFŐNÖKI KINEVEZÉSHEZ VEZETŐ OKOK.....	15
V. SZOMBATHELYI FERENC VEZÉRKARFŐNÖKI MŰKÖDÉSE 1942. JANUÁRIG.....	45
VI. TÁRGYALÁSOK A 2. MAGYAR HADSEREG HADMŰVELETI TERÜLETRE KÜLDÉSÉRŐL.....	64
VII. A 2. MAGYAR HADSEREG MŰKÖDÉSE A VEZÉRKAR FŐNÖKÉNEK SZEMPONTJÁBÓL.....	87
VIII. A DÉLVIDÉKI RAZZIA.....	103
a. Az 1942. januári események rövid ismertetése.....	103
b. A vezérkar főnökének szerepe a dél-bácskai razzia folyamatában.....	112
c. A „hideg napok” utóélete és a kivizsgálásukra irányuló intézkedések.....	117
d. A délvidéki razzia felelőseinek bíróság elé állítása.....	125
IX. MAGYARORSZÁG NÉMET MEGSZÁLLÁSA ÉS SZOMBATHELYI FERENC ELMOZDÍTÁSA.....	134
X. ÖSSZEGEZTT KÖVETKEZTETÉSEK	157
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	160
LEVÉLTÁRI FORRÁSOK.....	174

SAJTÓANYAGOK.....	176
SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE.....	177

I. BEVEZETÉS

Szombathelyi Ferenc 1941 szeptembere és 1944 áprilisa között állt a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén. A második világháború magyar hadtörténelmének egyik meghatározó alakja, hiszen helyzeténél és pozíciójánál fogva kulcsszereplője volt az eseményeknek, s a vezérkarfőnökök sorában is ő töltötte be a leghosszabb ideig ezt a beosztást. Ez a tény, és a későbbiekben kifejtett, a szakirodalomban eddig szereplő Szombathelyi-kép változásai keltették fel elsősorban érdeklődésemet a téma iránt, továbbá érdekelt Magyarország második világháborús szereplése és ezzel szoros összefüggésben a politikai és katonai vezetés kapcsolata, valamint egy kis ország és ennek hadereje mozgási szabadságának vizsgálata egy nagyhatalom árnyékában. Szintén figyelemfelkeltő volt számomra a rendszerváltás előtti munkák pejoratív, egyoldalú ábrázolásmódja, majd az ezt árnyaló Szombathelyi-kép megjelenése a rendszerváltás környékén és az azután születő munkákban. Mindazonáltal kifejezetten Szombathelyi vezérkarfőnöki működésével foglalkozó monográfiát még a mai napig nem készítettek a korszakkal foglalkozó hadtörténészek. Mindezek miatt vállalkoztam arra, hogy disszertációm témájaként Szombathelyi Ferenc vezérkarfőnöki működését válasszam, s ennek adjam egy korszerűbb, a legújabb forrásokra támaszkodó ábrázolását.

A kutatás során primer és szekunder forrásokat használtam fel. A hangsúlyt a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke levéltára fondjára helyeztem, mivel azonban az iratok nagy része megsemmisült – gyakorlatilag csak a hadművelleti osztály és a hadművelleti csoportfőnökség iratai maradtak meg nagyjából épségben az általam vizsgált időszakból – így ezek alapján nem volt rekonstruálható teljességében a Vezérkar Főnökének tevékenysége. Ehhez segítségül hívtam a vezérkarban szolgált fontosabb személyek, vagy a Szombathelyivel szorosabb emberi és munkakapcsolatban volt személyek visszaemlékezéseit, tanulmánygyűjteményeit és personáliáit (ezek közül kiemelkedő helyet foglalt el Szombathelyi vezérezredes védőügyvédjének hagyatéka, mely számos eredeti dokumentumot megőrzött, a per iratanyagain túlmenően). Úgyszintén segítségemre voltak a második világháború után született népbíróági jegyzőkönyvek, vizsgálati és ügynök dossziék, valamint a korszakkal foglalkozó korábban született munkák is, melyek az általam felvázolni igyekezett kép egy-egy szeletét tartalmazzák. Ezek közül nyelvtudásomnak megfelelően elsősorban a magyar és német nyelvű szakirodalmat tudtam felhasználni.

A munka megírása során a történettudományi és hadtudományi szemléletmódot igyekeztem ötvözni. Egy hadtörténelmi eseménysort vizsgálva azt belehelyeztem az egyetemes és magyar köztörténetbe, azaz Szombathelyi Ferenc vezérkarfőnöki működésének felvázolásakor elengedhetetlenül szükséges volt a történeti események felsorolása és párhuzamba állítása.

Az első fejezetben a téma rövid historiográfiai áttekintését vázoltam, majd egy szintén rövid, lényegre törő összefoglalást adtam Szombathelyi vezérezredes életpályájáról. A disszertációt kronologikus sorrendben építettem fel, ebből következően először a Szombathelyi kinevezéséhez vezető okokat és folyamatot mutattam be, különös tekintettel Szombathelyi memorandumára, melyben lefektette elveit, s amelyek nagyjából-egészében végigkísérték vezérkarfőnöki működése során is. E fejezetnek és magának a dolgozatnak is egyik fő novumát a fenti memorandum bemutatása és annak elemzése képezi.

A következő fejezet Szombathelyi vezérkarfőnöki működésével foglalkozik kinevezésétől az 1942. januári budapesti tárgyalásokig. Ebben a fejezetben azt kívántam bemutatni, hogyan változik meg a német kül- és katonapolitika az egyre növekvő nehézségek, majd az első jelentősebb vereség hatására, s ez hogyan hat az erők megőrzését valló vezérkar főnökére, milyen kényszerpályát eredményez számára. Emellett ez a fejezet mutatja be azt is, hogy mennyi valósulhat meg a fenti koncepcióból, azaz hogyan és milyen okok, kompromisszumok hatására kerül sor a Gyorshadtest hazahozatalára.

Ezt a fejezetet követi Ribbentrop és Keitel 1942. januári budapesti tárgyalásainak részletes bemutatása, a tárgyalások során a vezérkar főnöke kulcsszerepének kihangsúlyozásával, s végül annak felvázolása, hogy milyen kompromisszumok eredményeképpen került sor a 2. magyar hadsereg hadműveleti területre küldésére. A disszertáció egy másik fontos novuma a tárgyalásokról fennmaradt, eddig fel nem dolgozott kézírásos Keitel és Szombathelyi feljegyzés felhasználása.

A következő fejezet a 2. magyar hadsereg működését ábrázolja felállításától a doni katasztrófáig, az események bemutatásánál elsősorban a Vezérkar Főnökének tevékenységére fókuszálva, mely elsősorban a hadsereg ellátási nehézségeinek csökkentésében, alkalmazási körülményeinek javításában merült ki. Röviden körvonalaztam a magyar és a német katonai vezetés közti ellentéteket, s ezzel összefüggésben a hadsereg vereségéhez vezető okokat.

Az utolsó fejezet Magyarország német megszállásának és Szombathelyi vezérezredes elmozdításának körülményeit tárgyalja, elsősorban a megszállás veszélyének értékelésére, a klessheimi tárgyalások lefolyására és eredményeire, majd az új helyzetre való reakció

bemutatására koncentrálva. Ezen utóbbi elemzésének alapját Szombathelyi vezérezredes eddig még nem ismert naplófeljegyzései képezik.

Bár a fejezetek bemutatásának kezdetén azt írtam, hogy munkámat kronologikus sorrendben építettem fel, egyetlen esetben szükségesnek láttam az ettől való eltérést, mégpedig a délvidéki razzia és annak utóélete kapcsán, hiszen ez egy logikai fonál mentén bemutatva válik véleményem szerint érthetővé. A fejezeten belül szintén igyekeztem a kronológiához ragaszkodni, alfejezetekben tárgyalva magát az akció lefolyását, a vezérkar főnökének ebben betöltött szerepét, majd a kivizsgálásukra indított kezdeményezéseket és végül magát a pert.

A munka elején lefektetett hipotézisem a Szombathelyi-kép átértékelésének folytatása és kiteljesítése volt, a rendszerváltás óta fellelhető legújabb, és a már korábban meglévő források szintetizálásával. A következő fontosabb kérdésekre kerestem a választ:

1. Szombathelyi Ferenc addigi katonai pályafutását figyelembe véve azt kívántam vizsgálni, hogy miként került sor a vezérkar főnökévé való kinevezésére, mi volt konkrét elképzelése Magyarország sorsát illetően, valamint milyen lehetőségei voltak törekvései megvalósítására az addigi katonapolitikai folyamatokat figyelembe véve?

2. Milyen szerepe volt a vezérkar főnökének a délvidéki razzia megindításában, mennyire voltak világos információi a kialakult helyzetről az események közben, milyen mértékű felelősség terheli a vezérkar főnökét a vérengzések bekövetkeztéért?

3. Milyen intézkedéseket hozott a vezérkar főnöke az események kivizsgálása érdekében, mi volt személyes megítélése a razziát és annak parancsnokai felelősségét illetően? Mindezek mellett részletes vizsgálat tárgyává kívántam tenni az délvidéki akció főbűnösei ellen lezajlott hadbíróügyi eljárást, valamint annak külföldi és hazai megítélését.

4. Szombathelyi vezérezredesnek a magyar erők megőrzéséről vallott nézeteinek figyelembevételével azt kívántam vizsgálni, hogy milyen befolyással bírt a tárgyalások során a kiküldendő magyar erők nagyságának csökkentése érdekében?

5. A 2. magyar hadsereg sorsát vizsgálva elsősorban azt kívántam feltárni, hogy mennyiben volt felelős a német és a magyar hadvezetés a bekövetkezett katasztrófáért, valamint Szombathelyi Ferencnek milyen eszközök álltak a rendelkezésére ennek megakadályozása érdekében. Milyen lépéseket tett és tehetett a vezérkar főnöke a 2. magyar hadsereg megmentése érdekében?

6. Magyarország német megszállásának kérdésénél azt kívántam vizsgálni, hogy milyen információval rendelkezett Szombathelyi vezérezredes a megszállás előkészületeire

vonatkozóan, miért volt a klessheimi utazás, és ezáltal a tárgyalásos megoldás mellett? Volt-e alternatívája egy esetleges ellenállásnak, illetve a megszállás elfogadásának? Mennyiben változott meg tevékenysége a megszállás bekövetkezte után?

A témában való kutatásomat 2002-ben, egyetemi tanulmányaim során kezdtem, és elsősorban nappali tagozatos PhD hallgatóként folytattam. A kéziratot 2010. február 14-én zártam le.

Ezúton mondok köszönetet témavezetőmnek, Püski Leventének és a Debreceni Egyetem Történelmi Intézet munkatársainak, valamint a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtörténelem Tanszékén dolgozó közvetlen kollégáimnak és barátaimnak, akik nagy türelemmel és jóindulattal támogattak a munka megírásában. Valamint szeretnék köszönetet mondani a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, és az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára munkatársainak, akik segítettek a dolgozatot megalapozó kutatásban, és mindazoknak, akik valamilyen módon elősegítették a disszertációm elkészültét.

Kaló József

II. A téma historiográfiai előzményei

Szombathelyi Ferenc vezérezredes második világháborús meghatározó szerepéből következő, hogy minden, a korszak magyar hadtörténelemmel foglalkozó munka értékelte valamilyen mértékben Szombathelyi szerepét, személyét, fogalmazott meg róla történelmi értékelést. A téma könyvtárnyi irodalma miatt jelen munka keretei között nem vállalkozhatunk teljes és részletes historiográfiai összefoglalóra, ezért csak a legfontosabb, legmeghatározóbb műveket kívánjuk áttekinteni.

A háború utáni történeti irodalomban meglehetősen változatos képet alkottak Szombathelyiről. Találkozhatunk a népbírószági perben az ügyészek által megfogalmazott képpel, azaz a németbarát, az ország katasztrófájáért politikájával és működésével nagyban felelős vezérkarfőnök alakjával. Ilyen Horváth Miklósnak 1958-ban a 2. magyar hadseregről írt munkája¹, melyben Szombathelyit „egyoldalú németbarát beállítottságú”-ként ábrázolja, akivel szemben még Horthy Miklósnak és Kállay Miklósnak² [sic!] is vigyáznia kell az 1942. januári németekkel folytatott tárgyalások során. A vezérkar főnöke a magyar fasizmus kiszolgálója, aki lelkiismeretlenül áldozza fel magyar katonák tömegeit saját osztálycéljai érdekében. Buzási János újvidéki razziával foglalkozó 1963-ban megjelent könyvében³ az ellenállókat és nemzetiségieket tűzzel-vassal irtó terrorgépezet fő működtetőjeként ábrázolta a vezérkar főnökét, aki nagyban felelős a razzia elfajulásáért, le nem állításért, majd a főbűnösök felelősségre vonás előli megszökéséért. Karsai Elek 1961-es és 1965-ös, Magyarország második világháborús történetét összefoglaló munkái⁴ a Horváth Miklóshoz hasonló jellemzést adják Szombathelyi vezérezredesről, közismert németbarátnak és felelőtlen döntéshozónak állítva be például a 2. magyar hadsereg kiejánlásánál. Emellett a kommunisták ellen lefolytatott „hajtóvadászatokért” a belügyminiszter mellett ő a főfelelős, a délvidéki razziában játszott szerepe megegyezik a Buzási által megállapítottakkal, s a 2. magyar hadsereg pusztulásában is fő szerepe volt, amikor szolgálai engedelmességgel Hitler végsőkéig való kitartásra felszólító parancsának. 1943 tavaszán a németek, mint kipróbált emberüknek ajánlják fel a hatalmat Magyarországon, amit nem fogad el, de nem is tájékoztatja erről az ajánlatról az államfőt és a miniszterelnököt. A Magyarország német megszállásakor elmulasztott ellenállásért is – Horthy mellett – őt terheli a felelősség.

¹ Dr. Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1958.

² 1942 januárjában természetesen Bárdossy László volt Magyarország miniszterelnöke.

³ Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1963.

⁴ Karsai Elek: „Országgyarapítás” – országvesztés: A nürnbergi per és Magyarország. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1961.; Karsai Elek: A Budai Vártól a gyeptűig 1941-1945. Táncsics Könyvkiadó, Budapest. 1965.

1965-ben jelent meg Godó Ágnes és Sztana Béla munkája⁵, melyben a Horthy-rendszer katonai ideológiáját tárgyalják nagy részletességgel, s a korra jellemző elfogultsággal. Éppen ezért meglepő, hogy e könyvben már helyet kapott Szombathelyi néhány nagyon fontos megállapítása, melyek bizonyítják, hogy nem tartozott az elvakult németbarátok közé, s az elsők között figyelmeztetett a németek részéről fenyegető veszélyre, valamint a tisztikar politizálási hajlandóságának következményeire. Itt kell megemlíteni Adonyi Ferenc 1954-ben kiadott munkáját, amely Klagenfurtban⁶, az emigrációban jelent meg a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége gondozásában. Ebből a tényből következik, hogy ez az összefoglaló nem a kor hivatalos magyar történeti dogmáival közelít Szombathelyi tevékenységéhez, annál sokkal objektívebb képet fest, sőt, egyes esetekben talán már elfogult a másik irányba.

A Szombathelyi Ferencet mélyen elítélő munkák sorába tartozik Hollós Ervin 1971-ben megjelent, a Horthy-korszak állambiztonsági apparátusát bemutató munkája⁷ is, melyben a vezérkar főnöke a baloldaliak, főleg a kommunisták ellen harcoló hatalmi terrorgépezet irányítójaként jelenik meg, aki kíméletlenül ítéli el például Schönherz Zoltánt és utasítja el kegyelmi kérvényét.

1978-ban jelent meg Kádár Gyula visszaemlékezése⁸, mely számos új elemmel gazdagította a Szombathelyiről addig kialakult képet. Igaz, a teljes objektivitás a kor ideológiai megkötései miatt ebben a műben sem valósulhatott meg, azonban újszerűségével és a korszakot egészen új nézőpontból bemutató látásmódjával mindenképpen határozott korszakváltást jelentett. A visszaemlékezések közül kiemelendőnek tartjuk még nagybaczoni Nagy Vilmos⁹, Andorka Rudolf¹⁰, Ullein-Reviczky Antal¹¹ és Horthy Miklós¹² memoárjait.¹³

Új korszakot nyitott Szombathelyi Ferenc hadtörténeti megítélésében Dombrády Lórándnak az 1938 és 1944 közötti korszak katonapolitikáját összefoglaló munkája¹⁴, mely az addig ismert források alapján objektívebb képet festett a vezérkar főnökéről, hangsúlyt

⁵ Godó Ágnes – Sztana Béla: A Horthy rendszer katonai ideológiája. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1965.

⁶ Adonyi Ferenc: A magyar katona a második világháborúban 1941-1945. Magyar Harcosok Bajtársi Közössége, Klagenfurt. 1954.

⁷ Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség, VKF2. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1971.

⁸ Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronköhidáig. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1978.

⁹ nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendő, 1938-1945. Körmendy, Budapest. 1947.; Végzetes esztendő, 1938-1945. Gondolat, Budapest. 1986.

¹⁰ Andorka Rudolf: A madridi követségtől Mauthausenig. Kossuth Kiadó, Budapest. 1978.

¹¹ Ullein-Reviczky Antal: Guerre allemande, paix russe : le drame hongrois. Éd. de la Baconnière, Neuchâtel 1947.; Ullein-Reviczky Antal: Német háború – orosz béke: Magyarország drámája. Európa Kiadó, Budapest. 1993.

¹² Horthy Miklós: Ein Leben für Ungarn. Hachette, Paris. 1954.; Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa Kiadó, Budapest. 1993.

¹³ Természetesen a fenti felsorolást a teljesség igénye nélkül rögzítettük, valamint azt is fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy különböző időpontokban jelentek meg külföldi és hazai kiadásai.

¹⁴ Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1986.

helyezett a kényszerpálya meglétére, s ennek figyelembevételével értékelte Szombathelyi vezérezredes tevékenységét.

Hasonlóan úttörő jelentősége volt Gosztorny Péter külföldön született munkáinak¹⁵ is, melyek részben nélkülözni voltak kénytelenek a hazai forrásokat, azonban ezt a hiátust a nyugati emigráció magyar képviselőivel, valamint nem utolsósorban német politikusokkal és katonákkal készített interjúk és levélváltások felhasználásával nemcsak egyensúlyozni tudta a szerző, hanem ezek segítségével könyveit szinte nélkülözhetetlenné tette.

A rendszerváltás után született munkákban – elsősorban Dombrády Lóránd¹⁶, Vargyai Gyula¹⁷, Ungváry Krisztián¹⁸ és Szabó Péter¹⁹ könyveire helyeznénk a hangsúlyt – már teljes mértékben eltűntek az előző rendszer ideológiai-politikai megkötései, új szempontok szerint értékelték a meglévő forrásokat, illetve a forrásbázis bővíthetett is, elsősorban az általunk már említett memoárirodalom felhasználásával.

Újabb Czettler Antal²⁰ és Joó András²¹ készített monográfiát a magyar kormányzat és külügy második világháború alatti célkitűzéseiről, működéséről, és megvalósult eredményeiről illetve eredménytelenségéről, munkáikban érintve a katonai vezetők, így Szombathelyi Ferenc szerepét is, de a fő hangsúlyt a politikára, a politikusokra helyezve.

A rövid historiográfiai áttekintés is mutatja, hogy indokolt egy önálló Szombathelyi monográfia elkészítése, a vezérkar főnöke szerepének kiemelt elemzése, működésének a legújabb forrásokra támaszkodó bemutatása.

¹⁵ Különböző folyóiratokban megjelent cikkein kívül elsősorban a következő munkáit említhetjük: Gosztorny Péter: *Háború van! Háború!* : Újabb szemelvények Magyarország második világháborús történetéből (1941-1945). Népszava, Budapest. 1989; *Légiveszély!* Budapest. Népszava, Budapest. 1989.; Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990.; *A kormányzó*, Horthy Miklós. Téka Könyvkiadó, Budapest. 1990. *A magyar honvédség a második világháborúban*. Európa Kiadó, Budapest. 1992.

¹⁶ Dombrády Lóránd: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990.; Dombrády Lóránd: *Katonapolitika és hadsereg: 1920-1944*. Ister Kiadó, Budapest. 2000.; Dombrády Lóránd: *A magyar hadigazdaság a második világháború idején*. Petit Real, Budapest. 2003.

¹⁷ Vargyai Gyula: *Magyarország 1944*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1994.; Vargyai Gyula: *A vezérkar szerepe a katonai és politikai döntésekben Magyarországon: 1919-1944*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest. 1994. Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban*. Korona Kiadó, Budapest. 2001.

¹⁸ Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Osiris Kiadó, Budapest. 2004.; Ungváry Krisztián szerk.: *A második világháború*. Osiris Kiadó, Budapest. 2005.

¹⁹ Szabó Péter: *Don-kanyar*. Corvina Kiadó, Budapest. 2001.

²⁰ Czettler Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink: a magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 2000.

²¹ Joó András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942-1944*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2008.

III. Szombathelyi Ferenc életpályájának rövid bemutatása

Szombathelyi Ferenc 1887-ben született Győrött egy római katolikus családban. Eredeti neve Knausz Ferenc volt. Édesapja Knausz Ferenc cipész, sváb származású, édesanyja Szombathelyi Anna.

Szombathelyi 1902-ben került a pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskolába. 1906. augusztus 18-án avatták hadapród tiszthelyettessé, és szolgálattételre a nyitrai 14. honvéd gyalogezredhez osztották be. 1907. november 1-től hadnagy. 1910. október 1-től Budapestre vezénylik, a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamra, melyet 1911 augusztusában fejez be „igen jó” minősítéssel, majd 1911 októberétől 1914 augusztusáig a bécsi császári és királyi Hadiiskola hallgatója. 1912. november 1-től főhadnagy. 1914-ben szolgálatát a cs. és kir. 7. hadtestparancsnokságon kezdi meg, mint beosztott vezérkari tiszt. Az első világháború kitörése után több alakulatnál is szolgál: 1914 októberétől 1915 áprilisáig a cs. és kir. 34. gyalogdandár parancsnokság vezérkari tisztje, 1915 áprilisa és szeptembere között a magyar királyi 74. gyalogdandár parancsnokság vezérkari tisztje. 1915. július 1-től századossá léptetik elő, s 1916-17-ben a 39. honvéd gyaloghadosztály vezérkari tisztét tölti be.

1918-tól 1919 márciusáig a Honvédelmi, illetve Hadügyminisztérium 1. osztályán beosztott tiszt. 1919 márciusától augusztusáig a Vörös Hadsereg parancsnokságának hírszerző és kémelhárító osztályán a délszláv nyilvántartást vezette.

1919 és 1921 között a szombathelyi katonai körletparancsnokságon beosztott vezérkari tiszt. 1920. július 2-án megnősült, felesége Bérczy Borbála Katalin. 1921-től 1926. szeptember 15-ig a Honvéd Vezérkar hadműveleti osztályán teljesít szolgálatot. 1922. szeptember 1-től vezérkari őrnagy, 1926. május 1-től vezérkari alezredes. 1926 szeptembere és 1931 szeptembere között a Ludovika Akadémia tiszti továbbképző tanfolyam, illetve a budapesti szabályzatismertető tanfolyam (Hadiakadémia) hadtörténelem tanára. Közben 1929. november 1-től vezérkari ezredessé léptetik elő.

1931 és 1933 között a 3. vegyesdandár vezérkari főnöke, majd 1933 és 1936 között a honvédség főparancsnokának szárnysegéde. 1934. május 17-től viselte a Szombathelyi nevet, mivel vitézzé avatásának feltétele volt a magyaros hangzású név felvétele. 1936 augusztusától 1938 októberéig a Ludovika Akadémia I. főcsoport parancsnoka. 1937. november 1-től gyalogsági tábornok. 1938. október 1-től 1939 januárjáig pedig a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese. 1939. január 15-től 1941 augusztusáig a VIII. hadtest parancsnoka. 1939. november 1-től altábornagy.

1941. június 28-tól az ún. „Kárpát-csoport” parancsnoka is. 1941. július 8-án a Gyorshadtest kivált a Kárpát-csoportból, a többi seregtest megszálló feladatokra rendezkedett be. Így Szombathelyi Ferencet 1941. augusztus 1-től az elfoglalt szovjet területek katonai közigazgatása parancsnokává nevezték ki.

1941. szeptember 6. és 1944. április 19. között a Honvéd Vezérkar főnöke, 1941. november 1-től vezérezredesi rendfokozatban. 1941. október 23-tól magyar királyi titkos tanácsosi méltóságot viselt. 1944. április 19-én nyugállományba helyezték, majd ellene 1944. október 11-12-én hadbírószáki tárgyalást folytattak a nyugati szövetségesek irányába tett lépései miatt, a perben felmentő ítélet született. 1944. október 16-án letartóztatták, és előbb Sopronkőhidára, majd Németországba szállították. 1945 májusában az amerikai csapatok szabadították ki fogságából.

Az új magyar kormány Szombathelyi Ferencet mint háborús bűnöst kérte ki az amerikai hatóságoktól, és hazaszállíttatta. 1945. november 13-tól előzetes letartóztatásba került, közben 1945. június 19-vel lefokozták és kizárták a honvédségből.

A budapesti Népbírószáki 1946. március 30-i ítéletével Nb.XX.653./1946/7.szám alatt 10 évi fegyházra, állásvesztésre, nyugdíjigényének megvonására, vagyonelkobzásra, politikai jogai 10 évre történő felfüggesztésére ítélte. A Népbírószákok Országos Tanácsa (NOT) 1946. május 22-i ítéletével NOT I. 3162/1946/11. szám alatt a főbüntetést életfogytiglani fegyházra változtatta, a mellékbüntetések helyben hagyta.

1946 augusztusában Ries István igazságügyi miniszter a kormány és a parlament tudta nélkül Jugoszláviának kiadta – ismeretlen körülmények között. Ellene háborús bűnösség vádjával eljárást indítottak, a per Újvidéken zajlott. Az ítélethirdetésre 1946. október 30-án került sor: Szombathelyit golyó általi halálra ítélték, és a végrehajtás időpontjául 1946. november 4. délután 4 órát jelölték meg, a péterváradai erődben.

IV. A vezérkarfőnöki²² kinevezéshez vezető okok

1941. június 27-én, a máig tisztázatlan kassai bombatámadást követően Magyarország hadban álló félnek nyilvánítva magát belépett a Szovjetunió elleni háborúba. A háború kimenetelét a magyar hadvezetés kedvezően ítélte meg. Bartha Károly²³ honvédelmi miniszter az 1941. június 23-i minisztertanácson úgy nyilatkozott, hogy „Németország 6 hét alatt megveri az oroszokat és 6 hét alatt a német hadsereg elfoglalja Moszkvát”²⁴. A Honvéd Vezérkar Főnöke, Werth Henrik²⁵ gyalogsági tábornok a kassai bombatámadás délutánján, június 26-án a miniszterelnökkel a honvédelmi miniszter jelenlétében folytatott megbeszélés során olyan kijelentést tett, hogy szilárd meggyőződése szerint a magyar honvédség „igénybevételére csak igen rövid ideig lesz szükség”.²⁶ Werth gyalogsági tábornok felfogását

²² A Fővezérség jogutódaként felállított m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke feladata volt a hadsereg, valamint a hadsereg mellett az egyéb fegyveres alakulatok háborús igénybevételre való előkészítése személyi, anyagi és szervezeti vonatkozásban és az ehhez szükséges anyagi eszközöknek a Honvédelmi Minisztériumtól való igénylése. A mozgósított csapatok felett a vezérkarfőnöknek volt parancsnoklási joga. A Honvéd Vezérkar osztályai dolgozták ki a hadművelési terveket, a honvédség hadi alkalmazásához szükséges irányelveket, a haditechnikára vonatkozó iránykövetelményeket – ennek alapján állást foglaltak minden alapvető vagy elvi jelentőségű honvédelmi kérdésben. Ezek az osztályok tartották nyilván az ellenséges és a baráti államok katonai és politikai viszonyait, valamint Magyarország belső helyzetét, a honvédség háborús alkalmazásához szükséges hadianyag mennyiségét és minőségét, gondoskodtak a mozgósított csapatok szállításáról, hírösszeköttetéséről és az ország védelmét szolgáló erődítési munkálatokról. A trianoni békediktátum katonai határozványai következményeként Magyarországon a Honvéd Vezérkar csak rejtve működött, egészen 1938-ig. 1940-ben jelentős változások történtek a katonai központi vezetésben. A honvédség főparancsnoka mint külön szolgálati állás megszűnt és annak teljes jog- és hatáskörét – a békealakulatok feletti parancsnoklási jogot, kiképzésének és fegyelmezésének irányítását – a Honvéd Vezérkar Főnöke vette át. A kiképzési ügyek irányítására újabb osztály alakult a vezérkaron belül. Ezzel a vezérkar főnöke a honvédség legmagasabb parancsnokává, a vezérkar pedig katonai szempontból legfontosabb szervévé vált, amelynek feladata békében a honvédség kiképzésének irányítása, a háborúra való előkészítése és megszervezése, a háborúban pedig a hadműveletek vezetése volt.

Az 1920. évi I. törvénycikk „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” 13.§-ában akként rendelkezett, hogy a kormányzó a hadügy körébe tartozó alkotmányos jogait gyakorolja, amely kiterjed a Nemzeti Hadsereg vezényletére és belső szervezetre egyaránt. Ezzel összhangban tartalmazta a Szolgálati Szabályzat 1.§-a a Magyar Királyi Honvédség számára a következőket: „Magyarország törvényesen megválasztott kormányzója a fegyveres hatalom legfőbb hadura.” A katonák esküjüket a legfőbb hadúrra tették le. A kormányzó Katonai Irodáján keresztül folyt bele közvetlenül a honvédség irányításába. A Katonai Irodában futottak össze a hadsereg életével és működésével kapcsolatos elvi és gyakorlati kérdések, valamint a személyi ügyek, melyek a Katonai Iroda Főnökének referátumaiban kerültek a kormányzó elé. Ennek során természetesen alkalma volt kifejezni véleményét általában mindazon általános tényezőkről is, melyek a hadsereg és tisztikarának helyzetét, hangulatát, Horthyhoz fűződő kapcsolatát érintették.

Szükséges még megemlíteni a Legfelső Honvédelmi Tanácsot, amely a legmagasabb szintű honvédelmi politikai döntéshozó testület volt. Elnöke a kormányfő, tagja a honvédelmi, a külügy-, a belügy-, a pénzügy- és az adott ülés tárgyában érdekelt miniszter, valamint a Honvéd Vezérkar főnöke volt. Az 1939-es honvédelmi törvény tagjává tette az összes minisztert. Évente kétszer ülésezett, de elnöke szükség esetén bármikor összehívhatta.

²³ Bartha Károly vezérezredes (1884-1964) 1938. november 15. és 1942. szeptember 24. között honvédelmi miniszter.

²⁴ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) K 27 1941. június 23-i minisztertanácsi jegyzőkönyv.

²⁵ Werth Henrik gyalogsági tábornok (1881-1952) 1938. szeptember 29. és 1941. szeptember 4. között a Honvéd Vezérkar Főnöke.

²⁶ Szinai Miklós – Szűcs László: Horthy Miklós titkos iratai. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1965. 303.

vitéz Szombathelyi Ferenc altábornagy előtt is megerősítette²⁷, s ugyanezt tette László Dezső²⁸ tábornok hadművelleti csoportfőnök is a Tatár-hágónál.²⁹ 1941 júliusában a Kárpát-csoporthoz látogató honvédelmi miniszter is kifejtette Szombathelyinek, hogy véleménye szerint gyors villámháborúval lehet számolni.³⁰ 1941 augusztusában újabb eszmecsere folyhatott le Werth Henrik, Bartha Károly és Szombathelyi Ferenc között, amelyen a vezérkar főnöke és a honvédelmi miniszter a szovjetek elleni német sikerek végső időpontját novemberre módosították.³¹

Szombathelyi altábornagy a fenti megállapításokkal nem értett egyet, véleménye szerint a Szovjetunióban a villámháború addigi elvei az ország óriási kiterjedésénél fogva nem alkalmazhatóak.³² Úgy vélte, hogy itt nincs lehetőség az ellenséges erőket átkarolással és bekerítéssel megsemmisíteni, nem lehet őket a tengerbe szorítani, mint tették ezt a németek a nyugat-európai hadjárat során. A nagy tér előnye, hogy az ellenségnek mindig van hová visszavonulni és újabb ellenállási vonalat felállítani. Már a háború igen korai szakaszában felismerte Szombathelyi Ferenc, hogy a nagy tér kihasználta időnyerés lehetőséget adhat a Szovjetunióknak esetleges amerikai segítség megszerzésére, azaz már 1941 júliusának legelején számolt az Amerikai Egyesült Államok várható háborúba lépésével.³³ Mindezek miatt ez a háború korántsem lesz Blitzkrieg³⁴, hanem egy hosszúra nyúló Dauerkrieg^{35 36}.

²⁷ Nem világos, hogy erre pontosan mikor és hol került sor. Szombathelyi 1945. október 23-i kihallgatása során azt vallja, hogy Werthtel az eszmecsérét Huszton folytatta le, mielőtt Magyarország belépett volna a háborúba. Ebben a megfogalmazásban vagy a hely vagy az idő nem pontos, mivel a magyar határvédelem vezetésével megbízott kassai VIII. hadtest 1941. június 21. óta működött Munkácson, és csak június 30-án késő délután települt át Husztra (ekkor már Kárpát-csoport parancsnokság néven), tehát 3 nappal a magyar hadba lépést követően. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) V-101594; Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL) M. kir. Gyorshadtest, Kárpát-csoport 1. doboz I/1. 55.; 96.

²⁸ Vitéz László Dezső vezérezredes (1893-1949), ekkor tábornok és 1941. március 1. és 1941. november 1. között a Honvéd Vezérkar Főnökének hadművelleti csoportfőnöke volt.

²⁹ Lieszkovszky Pál (1939. október 1. és 1941. augusztus 1. között a VIII. hadtest parancsnokának személyi segéd tisztje, 1941. május 1-től őrnagyi rangban. 1942. április 1-től a Vezérkar Főnökének személyi segéd tisztje, 1942. október 1-től alezredes. HM Központi Irattár 59.388) visszaemlékezése szerint László Dezső a Nádasdy huszárezred elvonulásának megsemmisítése közben többek – köztük Szombathelyi előtt – úgy nyilatkozott, „*hogy Werth megítélése szerint a háború 6-8 hétig fog tartani, a németek hamarosan lerohanják az oroszokat is.*” HL Tanulmánygyűjtemény (továbbiakban TGY) 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése. Erre az eseményre 1941. július 7-én kerülhetett sor az ezred hivatalos beszámolója alapján. HL M. kir. Gyorshadtest, Kárpát-csoport 1. doboz III./1-a. A m. kir. Nádasdy Ferenc 3. honvéd huszárezred előnyomulása és harcai Zwanczyk és a Bug folyó vidékén

³⁰ Bartha Károly július 23. és 25. között tett tájékoztató körutat a magyar csapatok által megszállt szovjet területeken, így a Kárpát-csoport parancsnokságon is, Kolomiján. HL M. kir. Gyorshadtest, Kárpát-csoport 2. doboz IV/1. Ujszászy István szerint erre az újtúra a honvédelmi minisztert László Dezső is elkísérte. ÁBTL: A-414/2, A-860.

³¹ HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1.; Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL) 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírósi pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.

³² BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírósi pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.

³³ „[...] Amerika be fog avatkozni, ha a helyzet már megérett.” – magyarázta 1941. júliusi kijelentését 1945. október 23-i kihallgatásán. ÁBTL V-101594.

³⁴ Villámháború.

Ebben az elhúzódó háborúban pedig véleménye szerint „a fizikai és erkölcsi erők tökéletes latba vetése hozhatja meg csak a döntést és ez a döntés német szempontból nagyon kétséges.[...] A háború jó esetben is eldöntetlenül végződhet.”³⁷

Ez volt Szombathelyi altábornagy véleménye a nagyhatalmak háborújáról. Magyarország részvételét ebben a háborúban nem tartotta kívánatosnak³⁸, de ha már belépett, akkor igyekezzen a lehető legkisebb mértékben részt venni, az erők megőrzésének érdekében. Magyarország szempontjából egy német győzelem különben sem lenne kívánatos, a völkisch (népi) gondolat következtében.

Szombathelyi altábornagy mindkét megállapítását – a már említett feljebbvalóin kívül – számos alárendeltje előtt hangoztatta, nézetei közismertek voltak.³⁹ Az erők megőrzéséről vallott felfogását a gyakorlatban is igyekezett megvalósítani. Ennek első állomása az volt, amikor július 7-én parancs érkezett Werth gyalogsági tábornoktól, melyben a Gyorshadtestnek július 9-én 0 órától a Kárpát-csoport alárendeltségéből való kiválására és a további hadműveleteknek a német Dél Hadseregcsoporthoz alárendeltségében való folytatására adott utasítást.⁴⁰ Szombathelyi altábornagy ekkor felhívta dálnoki Miklós Béla tábornok figyelmét, „hogy a további hadműveletekhez feltétlenül kérjen páncélos és repülő erőket a németektől, mert a jelenlegi szervezettel gyors csapataink nincsenek képesítve komoly hadműveletek megvívására”.⁴¹ A Kárpát-csoport parancsnoka ezt a kérdést a Rundstedt vezértábornaghoz⁴² összekötő tisztként beosztott Németh József⁴³ tábornoknak és Werth

³⁵ Elhúzódó háború.

³⁶ Szombathelyinek a fentebb már ismertetett tatárhágói epizód közben tett kijelentései. HL TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése

³⁷ BFL 293/1946 X. Szálaszi Ferenc népbírói pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.

³⁸ Legdrasztikusabb megfogalmazása szintén a Tatár-hágónál így hangzott: „Mi lesz ebből, uramisten, mi lesz ebből? Kelltek nekünk ebbe a marhaságba beleugrani? Kész katasztrófába, a vesztünkbe rohanunk.” Simonffy András: *Kompország katonái*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981. 18.

³⁹ Hogy csak néhány nevet említsünk 1941 júliusából: Pongrácz Pál vezérőrnagy (1889-1969), ekkor ezredes és a m. kir. „Gróf Nádasdy Ferenc” 3. honvéd huszárezred parancsnoka; Rakovszky György altábornagy (1892-1962), ekkor tábornok és a 8. határvasdandár dandár parancsnoka; Vattay Antal altábornagy (1891-1966), ekkor tábornok és az 1. honvéd lovasdandár parancsnoka; dálnoki Miklós Béla vezérezredes (1890-1948), ekkor tábornok, és az I. Gyorshadtest megbízott parancsnoka; Simonffy Tóth Ernő vezérkari őrnagy, ekkor vezérkari százados az 1. lovasdandár törzsében.

⁴⁰ HL M. kir. Gyorshadtest, Kárpát-csoport 1. doboz I/1. 183. Ekkor közvetlenül Rundstedt alárendeltségében működött, július 16-án pedig a 17. német hadsereg kötelékébe került. HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 226.

⁴¹ HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 184.

⁴² Gerd von Rundstedt (1875-1953) vezértábornagy, a Szovjetunió elleni hadjárat kezdetétől 1941 decemberéig a Dél Hadseregcsoporthoz parancsnoka.

⁴³ vitéz Németh József (1888-1964) altábornagy, ekkor tábornok és 1941 júliusa és októbere között összekötőtiszt a Heeresgruppe Südnél, 1941 októberétől 1942 novemberéig a Honvéd Vezérkar Főnökének kiképzési csoportfőnöke, 1942 novemberétől 1943 novemberéig az I. hadtest parancsnoka, majd 1944 áprilisáig a gyalogság felügyelője.

gyalogsági tábornoknak is felvetette.⁴⁴ Másnap a Gyorshadtesthez látogató Sáska Elemér⁴⁵ alezredest kívánta meggyőzni ugyanerről. Sáska alezredes optimistán azt válaszolta, hogy a Gyorshadtest megerősítése úgyis tervbe volt véve a magyar 2. páncéloszászlóaljjal. Szombathelyi altábornagy ezt kevésnek találta, s mivel Sáska Elemér szerint több páncélosegység nem áll rendelkezésre ezért a Kárpát-csoport parancsnoka újfent hangoztatta, hogy a németektől kell kérni a megerősítést.⁴⁶ Július 9-én Szombathelyi altábornagy távbeszélőn e kérdés fontosságára hívta fel László Dezső tábornok figyelmét is. *„Kifejtette, hogy a Gyorshadtestünk egyedüli, nagyon drágán felállított seregtestünk s félő, hogy tőlünk elkerülve olyan feladatokra lesz felhasználva, amelyekkel megbirkózni nem tud. [...] Jelenlegi páncélereje csak annyira elég, hogy erőszakosabban felderíthessen, ellenben átütőképessége nincsen. [...] Tartani kell attól, hogy a németek ezt a drága fegyverünket esetleg olyan kíméletlen bevetésre alkalmazzák, mintha ez páncélos hadosztálynak megfelelő kötelék lenne.”* A hadműveleti csoportfőnök igyekezett megnyugtatni a Kárpát-csoport parancsnokát azzal, hogy a németek a Gyorshadtest ütőképességéről és alkalmazási lehetőségeiről tájékozottak, és csakis felszerelésének megfelelő feladatra fogják alkalmazni.⁴⁷

A magyar katonai vezetés tehát Szombathelyi Ferenc érveit nem vette figyelembe, aggályait nem osztotta. Pedig a Gyorshadtest későbbi súlyos anyagi veszteségeit számba véve láthatjuk, hogy Szombathelyi altábornagy reális veszélyre hívta fel a figyelmet. A Gyorshadtest „kíméletlen” német vezetésébe való belenyugvás oka pedig az volt, hogy a magyar hadvezetés így kívánta elérni a magyar állam és a magyar katona jó hírnevének megóvását, s hogy ne kerüljünk *„végérvényesen szeretett szomszédaink nivójára”* német szempontból.⁴⁸

Szombathelyi altábornagy a Gyorshadtestnek parancsnoksága alól való kikerülése után sem adta fel azt a szándékát, hogy a köteléket lassanként a harcokból illetve az előnyomulásból kivonja, miközben anyagi értékeinek fennmaradására ügyeljen. Ezért a Gyorshadtest parancsnokságát kétszer is felkereste: először július 16-án Kamenyec-Podolszokban,

⁴⁴ HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 184.

⁴⁵ Sáska Elemér (1898-1985) vezérőrnagy, ekkor vezérkari alezredes és 1941. február 1. és 1942. május 1. között az 1. vkf. osztály vezetője.

⁴⁶ HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 197.

⁴⁷ HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 203.

⁴⁸ Makray Sándor vezérkari alezredes – a Honvéd Vezérkar Főnökének szárnysegéde és a német 17. hadsereg-parancsnoksághoz beosztott magyar összekötőtiszt – a fenti kifejezésekkel óvta Werth gyalogsági tábornokot a Gyorshadtest parancsnoka kivonási kérelmének támogatásától, holott augusztus 3-án a hadtest már 32 napja volt pihenés nélkül előnyomulásban. Werth Henrik másnap a pihenő elhalasztása mellett döntött. HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 354.; 373.; 388.

másodszor augusztus 29-30-án Krivoj Rogban.⁴⁹ Mindkét alkalommal adatokat gyűjtött a Gyorshadtest személyi és anyagi veszteségeiről, s ezekre hivatkozva mind a német, mind a magyar hadvezetőségnek javasolta a hadtest hazaszállítását. Ezen fáradozásai azonban – egyelőre – eredménytelenek maradtak.

Valószínűleg még a Gyorshadtest német alárendeltségbe kerülésére vonatkozó döntés előtt kereshette fel Himer⁵⁰ német tábornok Szombathelyi altábornagyot, s próbálta arról meggyőzni, hogy az egész Kárpát-csoporttal folytassa előrenyomulását, hadműveleti mélység megadása nélkül. Kilátásba helyezte számára „német részről a különös és látható megbecsülést”, s a Kárpát-csoport parancsnokának hiúságára apellálva történelmi név megszerzését ígérte a „világháború ezen legnagyobb mérkőzésében”.⁵¹ Biztosította őt arról is, hogy Budapesten nem fognak akadályt gördíteni ez elé, e tekintetben azt tehet, amit csak akar. Szombathelyi altábornagyot azonban ezek az érvek teljesen hidegen hagyták, ragaszkodott fentebb kifejtett elvei követéséhez.⁵²

László Dezső vezérezredes is megerősítette Szombathelyinek a Gyorshadtest hazahozatala érdekében tett fáradozásait. Emlékezete szerint „nem sokkal azután, hogy a hadműveletek megindultak, a gyorshadtest lerongyolódott. Szombathelyi ekkor kérte, hogy a gyorshadtestet kivonhassuk, mivel olyan állapotban van, hogy harcra képtelen és az anyagát nem is tudjuk pótolni.”⁵³ Valószínűleg arról a levélről van szó, amelyet Paravichini Jenő⁵⁴ főhadnagy kézbesített László Dezső vezérőrnagynak. A levelet augusztus 10-én ő vitte volna futár repülővel, személyes, kézből kézbe átadásra a hadműveleti csoportfőnöknek, azonban (Paravichini számára szerencsés fordulatként⁵⁵) Szombathelyi altábornagy az utolsó pillanatban úgy határozott, hogy még egyéb küldeményeket is magával kell vinnie, ezért csak másnap repül. A levélről magáról – melyet Szombathelyi Ferenc vele elolvastatott – azt írja, hogy az nyolc oldal terjedelmű volt, s az első részében Szombathelyi altábornagy „igen ragyogó logikával fejtegette, hogy ez még nem a mi háborúnk és tartsátok szárazon a

⁴⁹ HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 232.; 531. Augusztus 28-án felkereste a német Dél Hadseregcsoporthoz parancsnokságát, augusztus 30-án pedig a 17. német hadsereg-parancsnokságot is.

⁵⁰ Kurt Himer (1888-1942) vezérezredes, ekkor vezérőrnagy és 1941 áprilisától 1941. augusztus 18-ig a német hadseregnek a m. kir. Honvéd Vezérkar főnökéhez beosztott összekötő törzs parancsnoka.

⁵¹ Valószínűleg erre a találkozóra Himer tábornok és kísérete július 5. és 9. közötti fronton tett látogatása alatt került sor. Erre vonatkozóan lásd Himer naplóját: Századok 1965/6. szám 1244-1245.

⁵² ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 11.; HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1.

⁵³ HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./2. László Dezső vezérezredes kihallgatása 1946. február 8-9.

⁵⁴ Paravichini Jenő tüzér főhadnagy 1941. augusztus 1. után, Lieszkovszky Pál áthelyezésekor lett Szombathelyi személyi segéd tisztje, egészen annak vezérkarfőnöki kinevezéséig.

⁵⁵ Ez a repülőgép ugyanis, fedélzetén Tanos Béla vezérkari ezredessel és kíséretével a Kárpátokban még aznap lezuhant. VKF 1941 1. oszt. 6039/el. Így pontosítható a levél születésének időpontja.

*puskapor, ne csepegtessétek el a honvédséget, a második részében briliáns következtetéssel leírta [...]: A németek el fogják a háborút veszteni.”*⁵⁶ A levél kézbesítésének dátuma tehát augusztus közepe lehet.

Szombathelyi Ferenc a levél megírásának okát abban adja meg, hogy ismerte a hadművelleti csoportfőnök németek iránti nagy rokonszenvét, és tudta, hogy Werth vezérezredes e tekintetben elsősorban László vezérőrnagyra támaszkodik.⁵⁷ László Dezső németbarátságát az ellene a háború után indult eljárások során Szombathelyin kívül számosan megerősítették⁵⁸, Kuthy László szerint pedig egyenesen László vezérőrnagy volt az értelmi szerzője *„azoknak a vezérkari memorandumoknak is, amelyek a magyar kormánytól a háborúba való belépést követelték.”*⁵⁹

László Dezső válaszolt Szombathelyi altábornagy levelére, amelyben kifejtette, hogy a hadba lépés a politikai vezetés elhatározása volt, s a katonai vezetés csak a kapott utasítás alapján járt el, s ő személy szerint is a Werth Henriktől kapott parancsok szerint. E levélváltást a hadművelleti csoportfőnök jelentette a Honvéd Vezérkar Főnökének, akinek szintén az volt a nézete, hogy a katonák nem tehetnek egyebet, *„mint a kormánytól kapott utasítások alapján a katonai vonalon a háborút úgy vezetni, hogy ez mielőbb győzedelmesen befejeződjék. [...] Ha már háborúba sodródott, vagy háborúba lépett az ország és ezt a háborút hivatalosan szövetséges háborúnak minősítették, akkor a katonák csakis a tiszta katonai törvények szerint járhatnak el. Fél megoldások a katonák számára nincsenek.”*⁶⁰ Mindezeket a Szombathelyi Ferencnek írt válaszlevelében kifejezésre is juttatta.⁶¹ Lukács

⁵⁶ HL TGY 3150 Paravichini Jenő levele a Kárpát-csoporttal kapcsolatos emlékeiről 1973. augusztus 24.

⁵⁷ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbíróági pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124. Kihallgatása során Szombathelyi – akárcsak Werthet és Barthát – Lászlót is németbarátnak titulálja, s későbbi leváltásának okát is ebben jelöli meg. ÁBTL V-101594: *Jegyzőkönyv Szombathelyi volt vezérkari főnök kihallgatásáról* 1945. október 23.

László szerint levelezésüknek a köztük lévő személyes jó viszony volt az oka, hiszen az 1920 években együtt szolgáltak a HM. VI.-1. osztályban. *„Mindenkori kitüntetés megszólításával, levelével és azzal, hogy aktuális problémákról beszélt velem. Harctéri alkalmazása alatt is levelezésben álltunk.”* ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza. 15.

⁵⁸ Platthy Pál altábornagy, Vásárhelyi Andor altábornagy, Kuthy László altábornagy, Vörös János vezérezredes, Kozma István altábornagy, Almássy Pál vezérőrnagy, Révay Kálmán alezredes, Király Béla vezérkari ezredes, stb. (Vallomástételük időpontjában viselt rendfokozatuk.) ÁBTL V-117743.

⁵⁹ ÁBTL V-117743 Kuthy László altábornagy 1946. január 8-i tanúvallomása

⁶⁰ Erdemes László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajzából idézni az ekkor vallott felfogására vonatkozó részeket, mert ezek nagy valószínűséggel pontosan megegyeztek a Werth gyalogsági tábornok által is vallottakkal: *„Mi katonák úgy tanultuk, hogy a szövetséges háborúk csak akkor végződhetnek győzelemmel, ha a szövetséges államok a nagy háborús és közös politikai cél érdekében egyéni és önző célú saját politikai célkitűzéseiket félretéve, a maximális erőfeszítéssel indulnak meg, hogy a győzelem és a háború vége minél hamarabb bekövetkezessen. Hosszú háborút egyik állam sem bír el, főleg kis- és középpállamok érdeke, hogy a háború minél rövidebb ideig tartson. [...] Én azok közé tartoztam, aki hangoztatta, hogy ha már a politika háborúra szánta el magát, a hadvezetőség kezét az erők alkalmazása terén nem kötheti meg olyannyira, hogy annak eredménye veszélyeztessék.”* ÁBTL V-117743

⁶¹ ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 8-i kihallgatása.

Béla⁶² ennél még többet is állít, amikor László Dezső válaszeleveléről azt vallja, hogy „lényege kb. az volt, hogy nem szabad megvárunk, amíg a németek kérnek tőlünk katonai támogatást, hanem önként kell adnunk, amennyit tudunk, mert akkor szívesebben fognak később segíteni, annál is inkább, mert Románia vetekszik velünk.”⁶³

Szombathelyi altábornagy a válaszelevel elolvasása után ismerhette fel végleg, hogy a katonai vezetés nem az erők megőrzésére, hanem újabb, még nagyobb erőknek a kiejánlására törekszik, így remélve előnyt szerezni a csatlósok között folyó versenyben. Ekkor határozhatta el⁶⁴, hogy komolyabb, nagyobb terjedelmű, tényekkel és érvekkel alátámasztott memorandumot készít László vezérőrnagy (s rajta keresztül a katonai vezetés) számára.

Bár az erők felváltása irányában ekkor – Horthy⁶⁵ kormányzó utasítására – történtek lépések, azonban a felváltás apropóját Werth vezérezredes és László vezérőrnagy még nagyobb erőknek a kiejánlására használta fel, a csatlósok közt folyó versenyre hivatkozva. Werth Henrik ugyanis augusztus folyamán „legfelsőbb helyről” utasítást kapott a Szovjetunióban harcoló magyar erők felváltására (mind a Kárpát-csoport, mind a Gyorshadtest vonatkozásában). Az utasítás lényege az volt, hogy meg kell állapodni a német szárazföldi haderő vezérkarának főnökével⁶⁶ a helyettesítésre beállítható magyar erők nagyságáról.⁶⁷ Halder vezérezredes a német katonai attasé⁶⁸ útján érdeklődött, hogy milyen erőkkel lehetne leváltani a kinti magyar alakulatokat, mivel ezt bele kell kalkulálniuk a hadműveletekbe.⁶⁹

Mielőtt a részletek megbeszélésére került volna a sor, Werth vezérezredes általános helyzettájékoztatót tartott a vezérkar főnökének helyettese, a hadműveleti csoportfőnök, valamint az 1. és 2. vkf. osztályok vezetői⁷⁰ előtt. Ekkor érkezett meg Berlinből Homlok

⁶² Lukács Béla 1940 és 1944 között a vezérkar főnökei (előbb Werth majd Szombathelyi) megbízásából a második világháború történetének megírásával foglalkozott, így számos hivatalos iratot megkapott és a vezérkar főnökeivel szoros személyes kapcsolatban állott. Ennek következtében „hivatalos koronatanúnak” tekintendő, bár visszaemlékezésében számos pontatlanságot találhatunk. HL TGY 3879 Lukács Béla: *Életem története*.

⁶³ Szombathelyi perének 1946. március 28-i tárgyalási napján tett tanúvallomásából. ÁBTL: V-101594/1

⁶⁴ Feltehetően valamikor 1941. augusztus közepén-végén.

⁶⁵ vitéz nagybányai Horthy Miklós (1868-1957) altengernagy, 1920 és 1944 között Magyarország kormányzója, a Magyar Királyi Honvédség Legfőbb Hadura.

⁶⁶ Franz Halder vezérezredes (1884-1972) a német szárazföldi haderők vezérkarának főnöke 1938 szeptembere és 1942 szeptembere között.

⁶⁷ ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza. 11.

⁶⁸ Rudolf Toussaint gyalogsági tábornok (1891-1968) 1941. május 1. és 1941. október 28. között ezredesi rendfokozatban budapesti német katonai attasé.

⁶⁹ HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./2. László Dezső vezérezredes kihallgatása 1946. február 8-9.

⁷⁰ Sorrendben: Declava Zoltán altábornagy, László Dezső tábornok, Sáska Elemér vezérkari alezredes, Ujszászy István vezérkari ezredes. ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza. 11. 1946. február 8-9-i kihallgatásán azt vallotta László, hogy erre a helyzettájékoztatóra az összes osztályvezetők előtt került sor. HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./2.

Sándor⁷¹ vezérkari ezredes, magyar katonai attasé, és jelentette, hogy ha Magyarország igényt tart történelmi hatáira, akkor sokkal nagyobb erővel kell bekapcsolódnia a Szovjetunió ellen folytatott háborúba, mivel a szomszédos államok a háború folyamán máris sokkal nagyobb érdemeket szereztek, mint Magyarország. Werth Henrik erre kijelentette, hogy legutolsó emlékiratában⁷² ő is majdnem hasonló módon fejtette ki nézeteit, de ettől függetlenül Homlok ezredes az általa előadottakat jelentse a honvédelmi miniszternek és a főhadsegédnek is. Ezt megelőzően azonban vegyen részt László vezérőrnagy és Sáska alezredes Toussaint ezredessel folytatott megbeszélésén, melyen arról lesz szó, hogy milyen magyar erővel lehetséges a Kárpát-csoport és a Gyorshadtest felváltása. Werth vezérezredes utasítása az volt, hogy Homlok ezredes a László-Toussaint-féle megbeszélés eredményéről és az általa Berlinben szerzett benyomásokról egy időben tegyen jelentést Bartha Károlynak és Keresztes-Fischer Lajosnak⁷³, mellyel feltehetően az volt a célja, hogy fokozza a nyomást a kiküldendő magyar erők növelése érdekében.⁷⁴

A vezérkar főnöke augusztus közepén – a németek gyors előnyomulása és a Vörös Hadsereg nagy veszteségei alapján – úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a tengely csapatai még a tél beállta előtt el fogják érni az Urál-hegység általános vonalát s ott meg fognak állni. Ekkor a magyar és román hadsereget fogják az említett vonalon védőállásba küldeni, míg a német haderő zömét a nyugati hadszíntérre szállítják Anglia leverése céljából. Ezért javasolta a kormányzónak, hogy mozgósítsák az egész magyar honvédséget⁷⁵, hogy az idejében az Urál vonalába legyen szállítható. Werth vezérezredes azzal érvelt: ha nem ajánljuk fel honvédségünket a németeknek, akkor a háború után nem várhatunk semmit a németektől (további magyar területi gyarapodásra, végső soron Nagy-Magyarország visszaállítására

⁷¹ Homlok Sándor altábornagy (1892-1963) 1940. május 1. és 1944. november 1. között berlini magyar katonai és légügyi attasé.

⁷² Werth Henrik legutolsó (ebben az esztendőben immár a harmadik) memorandumát 1941. augusztus 19-én juttatta el Bárdossy László miniszterelnökhöz, melyben kifejtette, hogy Magyarországnak „csak kis erővel” való háborúba lépése nehezen jövátéhető politikai hátrányt jelent. A jövátételt csak a magyar haderő felének, mintegy 4-5 hadtestnek a felajánlása jelenthetné. Eme önkéntes felajánlással nyerhetnének meg magunknak a későbbi német jutalmazást a többi szövetséggel versenyezve. Szinai Miklós – Szűcs László: i. m. 303-308. Bárdossynak a kialakult katonai-politikai helyzetre vonatkozó – Werthétől merőben eltérő – felfogása szintén ugyanitt olvasható.

⁷³ vitéz Keresztes-Fischer Lajos vezérezredes (1884-1948), 1939. február 2. és 1942. október 29. között Magyarország Kormányzó Katonai Irodájának főnöke, 1939. február 21-től pedig főhadsegéd is.

⁷⁴ ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza. 11-12.

⁷⁵ Valószínűleg erre az elképzelésre vonatkozott Szombathelyinek azon – első látásra talán túlzásnak tűnő – mondata, mely szerint Werth „[...] *túlzásokba ment németimádatával. Még fokozottabb erő kifejtést követelt, egy millió katonát.*” ÁBTL V-101594/1 Szombathelyi egyik ismeretlen dátumú kihallgatása.

gondolt). Werth Henrik szerint a román kormány máris felajánlotta egész haderejét, s így mi sem tehetünk mást.⁷⁶

A László-Toussaint-féle megbeszélés⁷⁷ eredményének megértéséhez tudnunk kell, hogy László vezérőrnagy már a Toussaint ezredessel folytatott tárgyalásokat megelőzően több ízben is hangoztatta azt az elképzelését, hogy a magyar haderőnek a háromdandáros rendszerről a két vonalban mozgósítandó hadosztály-rendszerre kellene áttérnie. Ezért ellenezte a szélességben való fejlesztést (a VIII. és IX. hadtest felállítását), ehelyett az erők mélységi tagozását javasolta. Az erre való átállás kieszközlésére megfelelő alkalomnak látszott a Toussaint ezredessel folytatott megbeszélés. Így végül abban állapodtak meg, hogy a magyar erők kiküldésének maximuma nyolc első vonalbeli hadosztály lenne, amelyet nyolc másod vonalbeli magyar hadosztály rovására és német segítséggel erősítenének meg, korszerűen felszerelve és felfegyverezve, főleg páncélosok tekintetében. Minden hadtest egy-egy első és egy-egy másod vonalbeli hadosztályból állt volna.⁷⁸ Az első vonalbeli hadosztályokba (a korszerű felszerelésen kívül) a legjobb emberanyagot, a fiatalabb korosztályokat helyezték volna el, míg a másod vonalbelieknek az idősebb korosztály jutott volna. A nyolc hadosztály az elvi maximumot jelentette, valójában a Kárpát-csoport helyett négy, a Gyorshadtest helyett pedig két hadosztályt ajánlottak volna fel (amennyiben a négy hadosztály nem lett volna elegendő), valamint két újabb hadosztályt a Bánát megszállására.⁷⁹ Ez utóbbit azzal indokolták, hogy így gesztust lehetne mutatni a magyar közvélemény felé, miszerint „*az áldozathozatalért jutalomban részesül az ország*”.⁸⁰ Valamint véleményük szerint célirányosabb lenne a magyar hadosztályok által a Bánátban felváltott német erőket a szovjet arcvonalra áthelyezni, s így az ott szolgáló magyar csapatokat hazahozni. Ezáltal a

⁷⁶ HL TGY 3879 Lukács Béla: *Életem története*. 327. Nem tudjuk, hogy ezek a gondolatok abból a – fentebb már említett – memorandumból valók-e, amelyeket a Bárdossy miniszterelnök által Horthy kormányzóhoz írt levélből csak áttételesen ismerünk. Esetleg ezt a memorandumot Werth a miniszterelnökhöz nem, csak magához a kormányzóhoz juttatta el? Lukács szerint Horthy Miklós nem tette magáévá ezt a gondolatmenetet.

⁷⁷ A megbeszélésre László Dezső visszaemlékezése szerint szeptember 1-je körül került sor. ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza. 12.

⁷⁸ Így elvben szó esett egy 9. első vonalbeli hadosztály felállításáról is, ettől azonban egyelőre eltekintettek, lévén a kolozsvári IX. hadtest alig egy éve szerveződött meg, lényegében még a tárgyalás idején is szervezés alatt állt.

⁷⁹ Ehhez a javaslatához kapcsolódhat Weizsäcker német külügyi államtitkár egy 1941. augusztus 26-i feljegyzése, melyet Bossy berlini román követtel folytatott beszélgetéséről készített. Eszerint előző nap a román követ azt a kérdést intézte hozzá Antonescu marsall megbízásából, hogy igaz-e az a hír, miszerint a magyar csapatok bánáti bevonulásának időpontjára vonatkozóan tárgyalások folynak a német és a magyar kormány között. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1968. 614.

⁸⁰ Ez a gondolat teljesen megegyezik a Werth augusztus 19-i memorandumában foglaltakkal.

magyar erők az anyaországához lényegesen közelebb kerülnének⁸¹, s ez a megoldás gazdasági előnyökkel is járna. László vezérőrnagy e tárgyalás kapcsán azzal védekezik, hogy mind ő, mind Homlok ezredes, mind pedig Sáska alezredes hangsúlyozták, miszerint ezek csakis tájékoztató jellegű megbeszélések, mivel semmiféle utasításuk nincsen (valószínűleg itt a kormányzótól kapott felhatalmazásra gondoltak).⁸²

A fenti elképzelések azonban csak általános mozgósítással és egy új mozgósítási rendszer bevezetésével lettek volna megvalósíthatóak. Így amikor László Dezső titkos telefonon jelentést tett Bartha Károlynak a tárgyalások eredményéről, a honvédelmi miniszter kifejezte aggályait, miszerint a kormány semmiképpen nem fog hozzájárulni egy általános mozgósításhoz.⁸³ László vezérőrnagy telefonja után Homlok ezredes személyesen mind a honvédelmi miniszternek, mind a főhadsegédnek megtette mindkét jelentését. Bartha Károly reakciója ugyanaz lehetett, mint László vezérőrnagy telefonjakor, a főhadsegéd pedig még ennél is keményebben reagált a tervezetre. Közölte a vezérkar főnökével, hogy a cél az, hogy *„a leváltásokkal kapcsolatban minél nagyobb erőket vonjunk ki, hogy lehetőleg csak egészen minimális erők maradjanak az orosz fronton. Werth haragra gyulladt, kérte a Főhadsegédet, ne avatkozzék az ő dolgába, mert ő a felelős azért amit tesz, és amíg a Kormányzó Úrtól más irányú utasítást nem kap, addig nem intézkedhetik másképpen. Nemsokára azonban a Főhadsegéd újból felhívta Werthet és vele az előbbieket, mint a Kormányzó Úr parancsát közölte. Werth ekkor beadta lemondását, mert úgy látta, hogy nem bírja többé a Kormányzó Úr bizalmát, s mert a Főhadsegéd beleavatkozott a dolgába.”* Bartha Károly ugyan megpróbálta kibékíteni Werth Henriket és Keresztes-Fischer Lajost, valamint előbbit rábírní a maradásra, de a vezérkar főnökének elhatározása megmásíthatatlan volt.⁸⁴

⁸¹ Eszerint a megfogalmazás szerint tehát a Bánát nyugati, addig a németek által megszállva tartott része nem került volna vissza automatikusan Magyarországhoz, hanem a magyar csapatok általi megszállás egy későbbi területrendezéshez teremtett volna biztos alapokat, így értendő a magyar közvélemény felé közvetítendő jutalom.

⁸² ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza. 11-13. HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./2. László Dezső vezérezredes kihallgatása 1946. február 8-9.

⁸³ László Dezső szerint *„pedig erre szükség lett volna, mert 3 dandáros hadtestekről, tehát háromszorozódásról kétszereződésre, vagyis 1 hadsereg-parancsnokságra, 3 hadtestparancsnokságra, 8 (9) hadosztályra az első, és 8 (9) hadosztályra a másik vonalban kellett volna gyorsan áttérni, ez pedig csak úgy lett volna megvalósítható, ha a régi rendszer szerint mozgósítunk és azonnal megalakítjuk az új hadosztályokat, személy és anyagnyilvántartásokat azonnal mozgósítjuk és a behívójegyeket az új kétvonalas rendszerre előkészítjük.”* A László-féle tervezet szerint felálló 8 első vonalbeli hadosztály felajánlása tehát lényegesen nagyobb erőket jelentett volna, mint amelyek addig a szovjet területeken működtek.

⁸⁴ ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza. 13-14. HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./2. László Dezső vezérezredes kihallgatása 1946. február 8-9.

A Werth vezérezredes lemondásához vezető politikai vonalat Hóman Bálint⁸⁵ ábrázolja a legerősebb formában. Szerinte Werth Henrik lemondásának legfőbb oka egy már régóta húzódó hatásköri vita volt a vezérkarfőnök és a miniszterelnökök között.⁸⁶ Ennek lényege, hogy a vezérkarfőnök igyekezett magát a háború és a hadvezetés kérdésében a kormánytól függetleníteni. Azonban a vita lezárására kormányzói rendelkezés született, mely szerint a vezérkar főnöke a miniszterelnök és a külügyminiszter⁸⁷ beleegyezése nélkül külön politikát nem folytathat, s a szövetséges nagyhatalmak katonai és politikai köreivel történt magyar kormánymegállapodásokon felül nem tehet ígéreteket, velük nem tárgyalhat. Magyarország hadba lépése után azonban a vezérkar főnökének ilyen irányú törekvései újból felerősödtek, mivel úgy gondolta, hogy a hadműveletek kiterjedésére, s ebből következően az abban résztvevő haderő mennyiségi és minőségi követelményeire vonatkozó döntések a kormányzó hadügyi felségjoga alá, s nem a kormány jogkörébe tartoznak. Horthy ebben a vitában nem vállalt egyértelmű szerepet, hanem lavírozott a két álláspont között. Így tehetett Werth vezérezredes a kormányzónak javaslatot a Szovjetunióban szolgálatot teljesítő magyar csapatok számának növelésére, a németeknek pedig egyenesen erre vonatkozó ígéretet – mint fentebb már láthattuk. Horthy kormányzó valószínűleg ez utóbbit nem tudta elfogadni, s ekkor tájékoztatta a miniszterelnököt Werth vezérezredes lépéseiről. Bárdossy László⁸⁸ magához hívatta a vezérkar főnökét, s közölte vele, hogy minden politikai természetű vagy politikai kihatással bíró ügyben kötelessége előzetesen jelentést tennie a miniszterelnöknek, mielőtt azokat a Legfelsőbb Hadúr elé vinné. Werth vezérezredes tudomásul vette Bárdossy közlését, de választ csak akkor adott, amikor erre a miniszterelnök álláspontját teljes egészében magáévá tevő kormányzótól utasítást kapott. A vezérkar főnöke ekkor beismerte, hogy tájékoztatnia kell a miniszterelnököt, ezt meg is tette, s mivel Bárdossy a leghatározottabban visszautasította óhajának teljesítését s Horthy is a miniszterelnök felfogása mellett döntött (tehát további hadseregrészek mozgósítását nem volt hajlandó elrendelni), Werth vezérezredes levonta a konzekvenciákat, s egészségi állapotára hivatkozva lemondott.⁸⁹

⁸⁵ Hóman Bálint (1885-1951) történétíró, egyetemi tanár, az MTA igazgató tagja, 1932-1942-ig (rövid megszakításokkal) vallás és közoktatásügyi miniszter.

⁸⁶ Werth vezérezredes vezérkarfőnöksége idején Imrédy Béla, gróf Teleki Pál és Bárdossy László volt Magyarország miniszterelnöke. Azonban csak a Werth-Teleki, valamint a Werth-Bárdossy ellentétéről van tudomásunk.

⁸⁷ A második Teleki-kormányban 1941. február 4-étől Bárdossy László vezette a külügyminiszteri tárcát, amelyet megtartott saját kormányelnöksége idején is. Tehát a hatásköri vita végső soron e két személy és Werth Henrik között zajlott.

⁸⁸ Bárdossy László (1890-1946) 1941. április 3-tól 1942. március 7-ig volt Magyarország miniszterelnöke.

⁸⁹ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbíróági pere, 8. doboz. Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei: 1941. szeptember 13-i naplófeljegyzés. Dombrády Hóman naplójára hivatkozva szeptember 5-ét ír (Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1986. 255., újabban pedig Dombrády:

László Dezső szerint a Toussaint-féle tárgyalás eredményeinek közlése a kormányzói döntés következtében, még idejében, mielőtt Halder vezérezredeshez eljuthatott volna, le lett állítva.⁹⁰ Ennek az állításnak azonban részben ellentmondani látszik Jagow⁹¹ budapesti német követ 1941. szeptember 5-i távirata, melyben közli, hogy Werth egy néhány nappal korábbi Halderhez intézett levelében nyolc magyar dandár rendelkezésre bocsajtását ajánlotta fel. Tehát valóban nincs szó az új kétvonalas hadosztály-rendszerről, de az erők minimálisra csökkentése helyett újabb, nagyobb erőknek a kiajánlását ígérte.⁹²

A László-féle elbeszélés tehát egy eddig nem ismert momentumát tárja fel Werth Henrik távozásának. A vezérkar főnöke nemcsak memorandumok útján ostromolta a kormányt a fokozottabb erő kifejtésre, hanem – mint ezt már korábban is tette, – a politikusok háta mögött kész helyzetet próbált teremteni katonai vonalon, a németekkel történő megegyezéssel. Augusztus végére Werth vezérezredes előtt is világossá válhatott, hogy a magyar haderő jelenlegi szervezettségében és felszerelésével nemcsak a szovjetek elleni háború sikeres megvívására alkalmatlan, hanem vitathatatlan eredmények elérésére sem képes a szomszédos államokkal a szovjetek ellen vívott „hadműveleti versenyben”. Ezért változtathatott taktikát, s fogadta el László vezérőrnagy haderő-átstrukturizációs javaslatát.⁹³ Korábban még ő is a szélességben való fejlesztés híve volt, amint ezt Szombathelyi Ferenc is megjegyzi róla.⁹⁴ A László-féle javaslat elfogadásával azonban Werth vezérezredes egyszerre folytathatott kettős zsarolást.⁹⁵ A kormány felé a fokozott erő kifejtés elérését követelhetette, hiszen a németeknek a

Werth Henrik, akiről nem beszélünk. Argumentum, 2005. 160.), Hómannál azonban 4-e szerepel. Horthynak Werth lemondásáról tudósító legfelsőbb kézírata is szeptember 4-én kelt Gödöllőn. Honvédségi Közlöny 1941/41. szám

⁹⁰ HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./2. László Dezső vezérezredes kihallgatása 1946. február 8-9.

⁹¹ Dietrich von Jagow SA-Obergruppenführer (1892-1945), 1941 júliusa és 1944 márciusa között Németország budapesti követe.

⁹² Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 617.

⁹³ Ezt Lászlónak az a kijelentése támasztja alá, miszerint a Toussainttel folytatott megbeszélést Werth részletei adatai és utasításai alapján folytatta le. ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza. 12.

⁹⁴ „Hadseregünk akkori szervezetét egy szóval jellemezhetem leginkább és ez az, hogy külterjes volt. Sok volt az alakulat, a seregest, de ezek harci erőben és fegyverzetben gyengék voltak. Ez a szélességben fejlesztett hadrend alkalmas volt arra, hogy a felületes szemlélőt elkábítsa. Ez is volt az eredeti szándék akkor, amidőn Gömbös volt miniszter ennek a szervezetnek az alapját lefektette. Értékes szövetséges színében akart feltűnni. Ezzel blöffölt Werth is a németek felé. Keitelt azután különösen is alátámasztotta az a körülmény, hogy az orosz háborúba való belépés előtti megbeszélésekkel és tapogatózásokkal kapcsolatban a német vk. a magyar vk-tól oly értesítést kapott, hogy ez képes saját erőből 8-10 hadosztályt kiállítani.” ÁBTL V-101594/1. Láthattuk, hogy a mélységi fejlesztéssel Lászlók ugyanezt az eredményt (8-9 hadosztály kiállítását) kívánták elérni.

⁹⁵ Az is lehet, hogy Werth a László-féle haderő-átstrukturizációs javaslatban foglalt lehetőségeket csak a tárgyalások eredményeként kirobbant botrány pillanatában ismerte fel, és csak ekkor azonosult vele. Ujszászy szerint ugyanis László Werth és Bartha tudta nélkül ajánlott fel a németeknek hadosztályokat, s „ez Horthy tudomására jutott; Werth azonosította magát Lászlóval, amely ténykedése állásába került.” ÁBTL: A-414/6. Lakatos is ezt a verziót erősíti. Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. Európa, História, 1992. 53. A lényegen – hogy Werth egyetértett a javaslattal, s azt foggal-körömmel védte is – ez a verzió sem változtat.

haderő-átszervezés nélkül nem adhatunk megfelelő erőket, így a szomszédokkal vívott versenyben lemaradunk. A németek felé pedig annak kicsikarását jelentette volna, hogy legalább az első vonalbeli seregtesteinket lássák el korszerű, hatékony fegyverzetrel, ha mi készek vagyunk rászánni magunkat egy ekkora mértékű átszervezésre és erő kifejtésre. Werth Henriket memorandumai és a László-Toussaint-féle tárgyalás hatása egyszerre érte utol. Politikai vonalon Bárdossy László, katonai vonalon Keresztes-Fischer Lajos követelte Horthytól Werth vezérezredes leváltását, vagy legalábbis „megrendszabályozását”. Werth Henrik ebből a harapófogóból lemondásának újbóli felvetésével kívánt kibújni⁹⁶, azonban a mostani helyzetben elszámította magát: Horthy ugyanis elfogadta lemondását.

Szombathelyi altábornagy tehát augusztus folyamán tovább folytatta a Gyorshadtest hazahozataláért való küzdelmét. Ezzel párhuzamosan a háborúról vallott felfogását is folyamatosan hangoztatta. Így tett augusztus 28-án, a német Dél Hadseregcsoporthoz parancsnokságának meglátogatásakor is.⁹⁷ A Rundstedt vezértábornaggal folytatott tárgyalásai során meglepte, hogy a német tábornok milyen tárgyilagosan ítéli meg a szovjetek elleni háborút és annak esélyeit.⁹⁸ Szombathelyi kifejezte aggályát, hogy meddig fog még a tengelycsapatok győzedelmes előnyomulása tartani, s mi az oka annak, hogy a sorozatos győzelmek ellenére bizonytalanságot érez. Rundstedt megértően bólogatott és röviden csak ennyit árult el a maga aggodalmaiból: *„Raumangst haben wir mein Lieber!”*⁹⁹ Augusztus 29-30-án pedig a 17. német hadsereg parancsnokságán¹⁰⁰, valamint a Gyorshadtest parancsnokságán tett látogatást Szombathelyi altábornagy. A Gyorshadtest vezérkari főnökének egy négyszemközti beszélgetésen kifejtette, hogy mindenképpen el kívánja érni a sereget hazaszállítását, mert ez az ország egyetlen elit csapata, s erre otthon lesz szükség. Zsedényi ezredes nem értett egyet Szombathelyi altábornaggal, vitába is szállt vele.¹⁰¹ A lovasdandár parancsnokával folytatott beszélgetés során Szombathelyi Ferenc kikelt a

⁹⁶ Werth az 1941-es esztendőben többször is élt ezzel a fenyegetéssel. Először a Jugoszlávia elleni hadjárat megindulása előtt tett így. Saly Dezső: *Szigorúan bizalmas!* Anonymus, 1945. 330., Újszászy István feljegyzése szerint ekkor Werth Barthával együtt fenyegetőzött a lemondással. ÁBTL: A-414/2; A-860. A június 26-i minisztertanács előtt pedig Bartha úgy nyilatkozott Bárdossynak, hogy ő és Werth lemondanak, *„ha a hadüzenet nem történik meg azonnal”*. MOL Küm K63 473.cs. 75/a t. Szent-Iványi Domokos: Csonka Magyarország külpolitikája.

⁹⁷ Feltehetően ekkor került sor a következő beszélgetésre.

⁹⁸ ÁBTL V-101591/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 11.

⁹⁹ *„Félünk a tértől, kedvesem.”* HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz

¹⁰⁰ A német 17. hadsereg parancsnoka ekkor Carl-Heinrich von Stülpnagel (1886-1944) gyalogsági tábornok volt. Sajnos a Stülpnagel tábornokkal folytatott megbeszélésekről nincsenek információink, de feltételezhetjük, hogy itt is hangot adott aggályainak, akárcsak a Dél Hadseregcsoporthoz.

¹⁰¹ Zsedényi Zoltán vezérőrnagy (1897-1979) volt ekkor a Gyorshadtest vezérkari főnöke, ezredesi rendfokozattal. Háború utáni visszaemlékezésében úgy fogalmaz: *„Ma már tudom: ő [azaz Szombathelyi – K.J.] akkor is arra gondolt, hogy nekünk előbb-utóbb a Kárpát-vonalat kell védenünk.”* Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén.* RTV-Minerva-Kossuth, Budapest, 1982. 30.

németbarát Werth vezérezredes és vezérkara ellen, valamint ellenezte a magyar csapatoknak a határon túli alkalmazását.¹⁰²

Szombathelyi altábornagyott 1941. szeptember elején¹⁰³ felrendelték Budapestre jelentéstételre. Mivel ennek körülményei meglehetősen homályosak, s a források is némileg ellentmondanak egymásnak, ezért csak feltételezésekre hagyatkozhatunk felrendelésének pontos okát illetően. A visszaemlékezők egy része szerint Szombathelyi ekkor már számított vezérkarfőnöki kinevezésére. Ezek közé tartozik Paravichini főhadnagy is, aki a László Dezsőnek írt első (esetleg több) levelét is kézbesítette. Paravichini Jenő feltételezi, hogy László vezérőrnagy tájékoztatta¹⁰⁴ a kormányzót Szombathelyi altábornagy nézeteiről, s ez vezetett kinevezéséhez.¹⁰⁵ Zsedényi Zoltán Szombathelyi altábornagynak a Gyorshadtestnél augusztus végén tett látogatását búcsúlátogatásnak nevezi, utalva a már bizonyos vezérkarfőnöki kinevezésre.¹⁰⁶ Érdekes, hogy Makray alezredes jelentésében is a következő feljegyzés olvasható Szombathelyi augusztus 29-30-i, a Gyorshadtest parancsnokságán¹⁰⁷ tett látogatásáról: „*Utazásának célja tájékozódás és búcsúzás a gys.hdt.-től.*”¹⁰⁸ Mi tette volna indokolttá a búcsúzást, mikor a Gyorshadtest már több mint egy hónapja kikerült Szombathelyi altábornagy közvetlen alárendeltségéből, s azóta már tett is látogatást annak parancsnokságán? Shvoy Kálmán¹⁰⁹ naplójában azt az értesülést rögzítette, miszerint Szombathelyi Ferencnek azután táviratoztak Ukrajnába, hogy a kormányzó és Bárdossy miniszterelnök döntöttek Werth vezérezredes leváltásáról.¹¹⁰ Közvetve ebbe a csoportba tartozik Kádár Gyula¹¹¹ visszaemlékezése is, amelyre a későbbiekben még visszatérünk.

¹⁰² HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./16. Vattay altábornagy 1946. július 7-i vallomása

¹⁰³ A felrendelés pontos időpontja nem ismert. Arra szeptember 1-je és legkésőbb szeptember 6-a között kerülhetett sor, hiszen Szombathelyi augusztus 31-én még a 17. német hadsereg parancsnokságáról útban volt a Kárpát-csoport parancsnokságra, Kirovográdból Proszkurovba. Szeptember 6-án pedig hivatalosan megtörtént kinevezése.

¹⁰⁴ Közvetlenül vagy közvetett formában – tehetjük hozzá.

¹⁰⁵ Ráadásul koronatanúnak állítja be magát, amikor azt írja, hogy ott állt a már Budaörsre induló Szombathelyi mellett a repülőtéren. Szombathelyi ekkor szorongva fel-alá járkálva a következő kijelentést tette: „*»Drága Barátom, ez a kinevezés az én halálos ítéletem«. Igen sajnáltam, mert elképzelhetetlenül szomorú volt.*” HL TGY 3150 Paravichini Jenő levele a Kárpát-csoporttal kapcsolatos emlékeiről 1973. augusztus 24. S hogy ez esetleg nem Paravichini utólagos, költői kitalációja, azt bizonyíthatja az is, hogy 1943 augusztusában ugyanilyen értelmű kijelentést tett Szombathelyi Bajcsy-Zsilinszky előtt is. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZKK): Bajcsy-Zsilinszky Endre irathagyatéka 28/9

¹⁰⁶ Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén. RTV-Minerva-Kossuth, Budapest, 1982. 30.

¹⁰⁷ Szombathelyi ekkor a Gyorshadtest szűkebb törzse előtt ismertette memorandumja lényegét. dálnoki Veress Lajos: Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920-1945). K. n., München. 1974. 30-31.

¹⁰⁸ HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 331.

¹⁰⁹ Shvoy Kálmán (1881-1971) altábornagy, 1934 óta nyugállományban.

¹¹⁰ Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1938-1945. Kossuth Könyvkiadó, 1983. 228.

¹¹¹ Kádár Gyula (1898-1982) vezérkari ezredes, 1939 augusztusától 1942 májusáig a pécsi IV. hadtest parancsnokságán, 1942. májustól októberig a 2. vkf. osztályban szolgált. 1942. október 1. és 1943. augusztus 1. között a 6 vkf. osztály vezetője, majd 1943. augusztus 1-től 1944. április 15-ig 2. vkf. osztályvezető.

A visszaemlékezések másik csoportja tulajdonképpen „véletlennek” nevezi Szombathelyi Ferenc kinevezését. Az ide tartozó visszaemlékezők közül kiemelkedik Lieszkovszky Pál, mint aki a Főnök mellett bizalmas, több esztendőn át tartó szolgálatot látott el, s mint aki Szombathelytől első kézből értesült a kinevezésről és annak körülményeiről. Lieszkovszky őrnagyot Szombathelyi altábornagy szeptember 6-án délután hívta fel telefonon, azzal, hogy Pesten van, s feltétlenül találkozni szeretne volt alárendeltjével. A Rózsadomb kávéházban aztán elmondta, hogy aznap őt nevezte ki a kormányzó a vezérkar főnökévé, (de a Paravichini visszaemlékezésében szereplő lehangoltságnak, szorongásnak nyoma sem volt rajta¹¹²), nagyon is örült, „*hogyan elérte a legmagasabb katonai beosztást.*” Lieszkovszky szerint Szombathelyi Ferencet a kormányzó egy általános helyzettájékoztató megtartására, jelentéstételre hívta magához, ahol Werth vezérezredes személyére vonatkozóan is megnyilatkozott, feltehetően nem pozitívan, de leváltásáról nem tett említést. Majd a hadművelési területen fennálló német-magyar viszonyról, s a németekről alkotott személyes véleményéről kérdezte a Kárpát-csoport parancsnokát. Szombathelyi altábornagy véleményének rövid, szóbeli közlése után jelentette, hogy bár nem ilyen célra, de készített egy feljegyzést, melyben a feltett kérdéseket járja körül, s ezt kérésre szívesen átnyújtja a főhadsegédnek. A kézirat átadásával a kihallgatás véget is ért. Ebéd után Horthy Miklós ismét hívatta Szombathelyi altábornagyot, s visszaadta neki kéziratát, melyet közben elolvasott, s bizonyos részeket benne pirossal alá is húzott.¹¹³ S ekkor került sor a kérdés feltevésére, hogy elfogadná-e a Honvéd Vezérkar Főnöke beosztást? Szombathelyi igent mondott.¹¹⁴

Macartney professzor könyvében a következőket írja Werth Henrik lemondásáról és Szombathelyi Ferenc kinevezéséről: „*Werth volt a legkiemelkedőbb és a leghatékonyabb szószólója az egész országban az őszinte és fenntartás nélküli együttműködésnek Németországgal. (Bartha ugyanis sohasem volt több, mint az ő szekundánsa) [...]. Augusztusban nyilván megígérte a németeknek, hogy a magyar expedíciós erőket megsegítik, és e cél érdekében a magyar csapatokat Németországban kell kiképezni. Az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat Toussaint tábornokkal, a német katonai attaséval fogják folytatni. De elfelejtette az ügyet megbeszélni a Kormányzóval, aki meg volt sértődve, hogy semmibe vette előjogát.* [Itt Macartney megjegyzi, hogy ez az információja személyesen Horthytól

¹¹² Ezzel a megjegyzéssel nem kívánjuk a két visszaemlékezést szembeállítani egymással, lehetett szó hirtelen hangulatváltozásról is, mely Szombathelyire egyébként is nagyon jellemző volt.

¹¹³ A teljes pontosság kedvéért: Lieszkovszky nem nevezi meg egyértelműen, hogy a kormányzó jelölt-e meg egyes mondatokat a kéziratban, ezt tehette Keresztes-Fischer Lajos is. Mivel azonban Horthy egyetértését nyilvánította a bejelölésekkel, ezért a lényegen a jelöléseket tevő személye nem változtat.

¹¹⁴ HL TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése

származik! – K.J.] [...] Szombathelyit hazarendelték konzultációra. Ő és Werth kifejtették nézeteiket a Kormányzó előtt, aki Szombathelyi javára döntött.”¹¹⁵

Lakatos Géza¹¹⁶ visszaemlékezése szerint – mint már korábban említettük – László vezérőrnagy a kormány és a kormányzó beleegyezése nélkül megegyezett a német katonai attaséval, miszerint 8 magyar hadtestet ajánlanánk fel a szovjetek elleni háború céljaira. Werth vezérezredes azonosította magát László Dezső elképzeléseivel. Keresztes-Fischer vezérezredes tudomást szerezve a megállapodásról, tiltakozott Werth Henriknél, aki ezt jogkörébe való beavatkozásnak minősítette, megsértődött, bizalmi kérdést csinált az ügyből, majd lemondott. „A kormányzó a formális lemondást a Werthtel rokonszenvezők – s magának Werthnek – ámulatára elfogadta. Utódként Szombathelyi Ferenc vezérezredes¹¹⁷ kinevezését ugyancsak a főhadsegéd javasolta.”¹¹⁸

Szombathelyi Ferenc vallomásai szerint a László vezérőrnagynak írt memoranduma jelenthette kinevezésének alapját, melyet a kormányzónak való bemutatás érdekében Keresztes-Fischer Lajosnak is átadott.¹¹⁹ És említést tesz a személyes kihallgatásról is a kormányzónál.¹²⁰ Azonban Szombathelyi megfogalmazásai sem eléggé határozottak kinevezését illetően [kiemelés tőlem – K.J.]: „**Lehet**, hogy ezen felfogásom következtében lettem a kormányzó részéről [...] a vezérkar főnökségének elvállalására felszólítva.”¹²¹ „**Valószínűleg** ezen felfogásom eredményeképpen bízott meg a kormányzó úr a vezérkar főnökségével [...]”¹²²

Egy teljesen különálló változat szerepel Kádár Gyula visszaemlékezésében, mely szerint Szombathelyit Horthy István ajánlotta apjának.¹²³ Kádár visszaemlékezésében számos pontatlanságot fedezhetünk fel, többek között azt, hogy Szombathelyi kassai

¹¹⁵ Carlile Aymler Macartney: Október tizenötödike. Gede Testvérek, Budapest. 2006. 2. k. 71-72.

¹¹⁶ Lakatos Géza (1890-1967) vezérezredes, Szombathelyi után – 1941. augusztus 1-től – a VIII. hadtest parancsnoka.

¹¹⁷ Valójában ekkor még csak altábornagy.

¹¹⁸ Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. Európa, História, 1992. 53-54.

¹¹⁹ Szombathelyi többször is megerősítette, hogy a memorandumot Keresztes-Fischer Lajosnak nyújtotta át. Egy ismeretlen dátumú kihallgatása során (HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1. 3.); a vádirathoz írt észrevételeiben (ÁBTL V-101594/1 2.); valamint a HM Kat. Pol. számára írt feljegyzéseiben (BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírói pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.) 1945. október 23-i kihallgatási jegyzőkönyvében ugyan Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter szerepel, ez azonban feltételezhetően csak elszólás vagy elírás. ÁBTL: V-101594. Szombathelyin kívül Lakatos nevezi meg egyértelműen úgy a főhadsegédet, mint akinek kulcsszerepe volt Werth lemondásában és Szombathelyi kinevezésében.

¹²⁰ ÁBTL: V-101594. 1945. október 23-i kihallgatási jegyzőkönyv 2.

¹²¹ BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírói pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124

¹²² Gosztonyi Péter: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990. 22.

¹²³ Erre Kádár szerint azután került sor, hogy Horthy István a háború kezdetén Kassára látogatott, Szombathelyi vendégül látta egy vacsorára, mely során a kassai hadtest parancsnoka kifejtette neki a háborúról vallott nézeteit és memorandumát is átnyújtotta. Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronköhidáig. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1978. 2. k. 424-425.

hadtestparancsnokként fogadta Horthy Istvánt, aki neki apja és Werth nézeteltéréséről beszélt, amennyiben Werth „*a totális mozgósítás mellett kardosodik és az egész magyar hadsereg bevetését szorgalmazza*”. Láthattuk, hogy a totális mozgósítás tervéről Horthy csak a László-Toussaint megbeszélés után – szeptember elején – értesült. Tehát semmiképpen nem tájékoztathatta erről Horthy István Szombathelyit Kassán, annak hadtestparancsnoki működése idején, ugyanis ezt a beosztást Lakatos Géza vette át augusztus 6-án¹²⁴. Ha pedig a fenti ellentétet Werth Henrik augusztusi memoranduma alapján értjük, akkor sem férnek bele az események az időrendbe, hiszen Bárdossy miniszterelnök leveléből tudjuk, hogy neki Werth vezérezredes a memorandumot augusztus 19-én küldte meg, de Szombathelyi altábornagy már ebben az időpontban sem volt kassai hadtestparancsnok. Persze feltételezhetjük, hogy más körülmények között sor kerülhetett a Horthy István – Szombathelyi Ferenc találkozóra, de akkor érthetetlenek Szombathelyi bizonytalan megfogalmazásai kinevezésének körülményeit illetően, valamint az is, hogy Szombathelyi sem a háború alatt, sem a háború után nem hivatkozott senki más előtt erre a találkozóra, csak Kádár Gyulának.¹²⁵

Szombathelyi Ferenc bizonytalanságot sugárzó megfogalmazásainak véleményünk szerint lehet még egy magyarázata. Ezekkel a kifejezésekkel arra is utalhatott, hogy Horthy nem mindenben értett egyet felfogásával, s erre Lieszkovszky Pál is utal – mint fentebb láthattuk –, amikor azt írja, hogy a kormányzó aláhúzta a memorandumban a németeket nem magasztaló részeket. Érdekes tehát arra is kitérnünk, hogy mi lehetett magának a kormányzónak a felfogása ebben az időszakban a háborút illetően. 1941 áprilisában Horthy Miklós egyetértett a Szovjetunió ellen tervezett háború gondolatával, azt egyenesen „*az emberiség legfontosabb munkájának*” nevezte, s meggyőződése szerint a győzelmet néhány hét alatt kivívhatja a német haderő. E háború megvívása közben nem kell tartani Angliától vagy Amerikától, mert ezek „*partraszállása a kontinensen elképzelhetetlen*”, elegendő, ha az Anglia elleni harc repülőgépekkel és tengeralattjárókkal folyik tovább. Ugyanakkor óvott egy Anglia ellen megindítandó partraszállástól, mert ez „*ezer veszéllyel járna, és még ha tökéletesen sikerülne is, nem hozna döntést, mert a háború tovább folya Kanadából, illetve Washingtonból irányítva, a hatalmas haditengerészetre támaszkodva.*” Ezért a Szovjetunióra kell koncentrálni, mert ha annak „*kimeríthetetlenül gazdag természeti kincsei német kézben*

¹²⁴ VKF 1941 1. oszt. 5941/el. Lakatos 1941. június 28-án nevezte ki Horthy augusztus 1-jétől a VIII. hadtest parancsnokának és vezénylő tábornokká Kassán. VKF 1941 hdm. csf. 625/el.

¹²⁵ Az általunk feldolgozott források alapján azt mondhatjuk, hogy Szombathelyi erről a vacsoráról sehol sem írt, nem tett ilyen vallomást, és nem tud róla sem Lieszkovszky, sem Paravichini, sem László, sem Lakatos, sem Lukács, hogy csak a helyzetüknél fogva leginkább informált személyeket említsük.

lennének, a végtelenségig ki lehetne tartani.”¹²⁶ Kérdés, hogy ezek a gondolatok Horthy Miklós (illetve katonai tanácsadói) önálló gondolatai voltak-e, vagy pedig értesülve Hitler és a német hadvezetés Szovjetunió elleni terveiről és elképzeléseiről, annak szellemében fogalmazta-e meg a fenti sorokat. Azonban, hogy Horthy a német győzelembe vetett hitét nem csak a Hitlernek való hízélgés okán hangoztatta, azt bizonyítja Barcza György¹²⁷ visszaemlékezése, aki egy Horthyval 1941 májusában folytatott négyszemközti beszélgetés során azt a benyomást szerezte, hogy a kormányzó teljesen a német sikerek bűvöletében él.¹²⁸ Bár Horthy ekkor többször is hangoztatta meglévő angolbarátságát, mégis kifejezte a velük szembeni keserűségét, mely szerint az angolok sohasem törődtek velünk, s minden visszaszerzett területet egyedül a németeknek köszönhetünk. Azt is kifejtette, hogy „ő ugyan nem szereti a németeket, sohase szerette, mindig angolbarát volt, de hiába, a németek erősek, katonák, értik a háború mesterségét, míg az angolok nem azok, egyik katonai blamázs a másik után éri őket, a mi helyzetünk az erősek, a győzők mellett van, azok mellett, akik Európában uralkodni fognak, ezek pedig a németek. [...] Nem szereti az erőszakos, brutális németeket, de hiába, ők győznek, és az ország érdeke az, hogy melléjük állva ott kitarasszunk.”¹²⁹ Ezt a győzelmet azonban Hitlernek kifejtett gondolatai szellemében úgy érthette, hogy a németek az európai kontinensen fognak győzni, esetleg Angliát is sikerül elfoglalniuk, de magát az angol világbirodalmat és az Egyesült Államokat nem fogják tudni döntően megverni, a Szovjetunióban megszerzett nyersanyagokat és a kontinensen elért győzelmeket is csak

¹²⁶ Szinai Miklós – Szűcs László: i. m. 297-299.

¹²⁷ Barcza György (1888-1961) 1911 óta állt külügyi szolgálatban, 1927-től Magyarország vatikáni, 1938-tól 1941-ig londoni követe, hazatérte után is a Külügyminisztériumban dolgozott. Kállay Miklós miniszterelnök meghatalmazásával Svájcban megalakította a követek tanácsát, amely Magyarország német megszállása után a nyugati hatalmak felé képviselte Magyarország érdekeit.

¹²⁸ László Dezső a következőket mondta Horthy felfogásáról: „Annak a hatása alatt állottam, amit őfőméltósága – ha jól emlékszem – a hadművelleti csoport főnökévé történt kinevezésem alkalmakor mondott [1941. március 1. – K. J.], melynek lényege az volt, hogy egyedüli rákfenéje egész Európának a bolsevizmus és ezt likvidálni kellene valamilyen módon. Azon gondolkodik, hogy hogyan juttassa ezt kifejezésre Hitlerrel szemben, anélkül, hogy valaha is úgy tűnne fel a történelem előtt, hogy mintha ő veszítette volna össze ezt a két nagyhatalmat. A kihallgatásról kijőve, Keresztes-Fischer vezérezredes. úr segédtisztje várt azzal, hogy jelentkezzem a főhadsegéd úrnál. A főhadsegéd úr érdeklődött, hogy őfőméltósága miről beszélt velem, s amikor jelentettem, az volt a válaszána a lényege, hogy láthatom, milyen tisztán látja őfőméltósága az európai helyzetet, jelentsem ezt a vezérkarfőnöknek és hogy a vezérkar is ilyen irányban dolgozzon. A lefolyt kihallgatásokról híven jelentettem a vezérkarfőnöknek, akinek az volt a válasza, hogy addig ő nem kezdeményez semmit és a vezérkar nem dolgozik előre, míg ő mint vezérkarfőnök., a legfelsőbb hadúrtól ilyen értelmű utasítást, vagy parancsot nem kap. Emlékezetem szerint pár nap múlva hívatta is őfőméltósága a vezérkar főnökét, akinek megmutatta levelét Hitlernek címezve, miután már a levél elment és ha jól emlékszem még az is benne volt, ahogy ezt nekem Werth mondta: „Im Gedeihen und Verderben steht Ungarn neben Deutschland. [„Sikerben és balsorsban Magyarország Németország mellett áll.” Ez a mondat összecseng Horthy Hitlerhez írt 1941. március 28-i levelének egyik sorával: „Teljesen és egészen összeforrottnak érzem magam Németországgal.” Horthy Miklós titkos iratai 289. – K. J.]” ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 8-i kihallgatása. 3. Természetesen Lászlót e vonatkozásban nem fogadhatjuk el a legmegbízhatóbb tanúnak, hiszen ezáltal menteni próbálta magát és korábbi felfogását.

¹²⁹ Barcza György: Diplomataemlékeim 1911-1945. Európa, História, 1994. 2. k. 13-14.

Anglia és Amerika távoltagezésára és a velük szembeni kitartásra lehet felhasználni. És Szombathelyi altábornagy kinevezésének szempontjából ez a momentum bizonyul döntőnek, azaz hogy Horthy Miklós és Szombathelyi Ferenc felfogása ebben a kérdésben bizonyosan megegyezett, ahogyan erre Szombathelyi több alkalommal is hivatkozott: „A kormányzó különben a nézetemet a háborúra vonatkozólag teljesen osztotta és folyton azt hangoztatta, hogy a tengeri hatalmak legyőzhetetlenek.”¹³⁰ „A kormányzó úr, mint volt tengerész a maritim hatalmakat legyőzhetetlennek tartotta.”¹³¹ „A kormányzó úrnak a felfogása kb. egyezett az enyémmel. Az én nézetem és a kormányzó úré az volt, hogy az amerikaiakat nem lehet megverni. A kormányzó véleményei azonban meglehetősen változóak voltak.”¹³²

A kormányzó és a vezérkar főnökének figyelmét az ekkor kialakulóban lévő angolszász-szovjet koalíció veszélyeire Hardy Kálmán vezérkari ezredes¹³³, Werth gyalogsági tábornok szárnysegéde is felhívta. Ő is megerősíti: „Horthy azt hitte 1941 nyarán, hogy Hitler meg fogja semmisíteni a Szovjetuniót! A Wehrmacht néhány hét alatt eléri Moszkvát, megszerzi az orosz búzát, nyersolajat, vasat, mindent! – és ezzel a kimeríthetetlen tartalékkal a háta mögött Hitler már legyőzhetetlen! A vezérkar akkori főnöke, Werth is így látta [...]” Werth gyalogsági tábornok ekkor utasította Hardy ezredest, hogy írjon egy elaborátumot a németek győzelmi esélyeiről. Erre ő pontos adatokkal alátámasztva megírta, hogy a németek nem győzhetnek. Megállapítása szerint: „olyan még nem volt a történelemben, hogy egy tengeri nagyhatalmat leverhettek volna, hogyha szárazföldi seregekkel együttműködik. Az akkori körülmények között Anglia volt a tengeri hatalom, a szovjet jelentette az óriási szárazföldi haderőt. No, és Amerika az arzenált, a légi fölény biztosításához.” Azt is hozzátette: „semmi értelme a németeket támogatnunk, inkább szép óvatosan semleges irányba kell a dolgokat terelnünk, és a mi háborús részvételünket egyre inkább korlátozni.” Werth gyalogsági tábornok elolvasva Hardy ezredes értekezését úgy döntött, hogy összehív egy vezérkari értekezletet, ahol szárnysegéde előadja nézeteit. Írásban is szétküldte a vezérkar osztályvezetőinek a dolgozatot, de az mindenhol nemtetszésre talált.¹³⁴ Így nem lett értekezlet. Werth Henrik menesztésének okát abban látja Hardy Kálmán, hogy bebizonyosodott a „hat hét alatt Moszkvában leszünk” – teória kudarca. Ekkor már a kormányzó is belátta, hogy nem lesz német győzelem. Hardy elismeri, hogy nem az ő

¹³⁰ ÁBTL: V-101594/1.

¹³¹ Gosztonyi Péter: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990. 22.

¹³² ÁBTL: V-101594/1.

¹³³ dr. nemes Hardy Kálmán vezérfőkapitány (1892-1980), ekkor vezérkapitány (az 1941. évi rangsorolás szerint vezérkari ezredes), 1940 november 1. és 1941. augusztus 1. között a honvéd vezérkar főnökének szárnysegéde.

¹³⁴ Hardy úgy fogalmaz, hogy ekkor a vezérkarban „nem néztek szembe a tényekkel. Ott mucsai németbarát szubjektívizmus uralkodott.” Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén. RTV-Minerva-Kossuth, Budapest. 1982. 259.

elaborátuma, vagy nem csak az övé győzte meg Horthyt, hiszen sokan így gondolkoztak – Bethlen Istvánt és Kánya Kálmánt említi.¹³⁵ Érdekes, hogy pont Szombathelyi Ferenc nem szerepel a felsorolásban, pedig látható (alább, Szombathelyi memorandumát elemezve még inkább), hogy a Kárpát-csoport parancsnokának nézetei teljesen megegyeztek az övével.

Tehát ha Horthy Miklós 1941 nyarán még nem is volt olyan mértékig meggyőződve a Szovjetunió elleni döntő német győzelem kilátástalanságát illetően, mint Szombathelyi, feltétlenül egyet kellett érteniük a tengeri hatalmak legyőzhetetlenségének elvében, és a magyar erők megőrzésének szükségességében.¹³⁶ Azt hiszem így oldható fel az az ellentmondás, amely Szombathelyi saját kinevezésére vonatkozó bizonytalan kifejezései és Lieszkovszky fenti utalása, valamint Szombathelyi azon kijelentése között fennáll, mely szerint Keresztes-Fischer Lajos a memorandummal kapcsolatban úgy nyilatkozott előtte, hogy „a kormányzó felfogása teljesen azonos az általam lefektetett gondolatmenettel”.¹³⁷ Ehhez még hozzátehetjük azt, amit Lukács Béla ír visszaemlékezésében, miszerint „a Kormányzó Úr magáévá tette a Tanulmányt teljes egészében, mert fedte az ő felfogását is. Le kell szögezmem, hogy Szombathelyi még az orosz harctéren, elindulása előtt írta Tanulmányát, anélkül, hogy ismerte volna a Kormányzó Úr felfogását. E felfogásbeli azonosság fűzte össze a két férfit a nehéz viszonyok között.”¹³⁸

Megállapításunk szerint Lieszkovszky Pál, Lakatos Géza és Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései állíthatók egymással leginkább párhuzamba. Ezek alapján pedig azt jelenthetjük ki, hogy a kormányzó – legkésőbb a felrendelés pillanatában – talált egy tábornokot, akinek nézetei különböztek Werth Henrikétől, s így felajánlotta számára a vezérkarfőnöki beosztást. Ekkor már vagy megtörtént, vagy „lebegett” Werth vezérezredes lemondása, amely konfliktust leginkább Keresztes-Fischer vezérezredes élezte ki¹³⁹, s talán ezzel magyarázható, hogy szorgalmazta Szombathelyi altábornagy kinevezését.

Most vizsgáljuk meg, hogy mit tartalmazott a memorandum¹⁴⁰, melyet Szombathelyi altábornagy László vezérőrnagy – és rajta keresztül a katonai vezetés – meggyőzésére kívánt

¹³⁵ Uo. 257-259.

¹³⁶ Ez utóbbi alátámasztására újból hivatkoznék László Dezső fentebb már idézett elbeszélésére, mely szerint Horthy (és Szombathelyi) szorgalmazta nemcsak a Gyorshadtest, hanem a Kárpát-csoport felváltását is, s végső soron nem felváltani, hanem kivonni akarta a Szovjetunió ellen alkalmazott magyar erőket!

¹³⁷ BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.

¹³⁸ HL TGY 3879

¹³⁹ Tudjuk, hogy Bárdossy is nagy szerepet vitt ebben.

¹⁴⁰ A memorandumot teljes terjedelmében közlöm a „Szombathelyi Ferenc memoranduma” című tanulmányomban. Ugyanitt a keletkezés egyéb körülményeit is tárgyalom. In: Hadtörténelmi Közlemények 2009/3. szám.

felhasználni¹⁴¹, azaz hogyan foglalhatók össze Szombathelyi Ferencnek a háborúról és az erők megőrzéséről vallott elképzelései 1941 nyarán és kora őszén.

A memorandum bevezetője a csatlósállamok között a németek kegyeiért kialakult versennyel foglalkozik. Szombathelyi altábornagy leveléből visszakövetkeztethető, hogy Werth vezérezredes és László vezérőrnagy ezt a versengést német szempontból természetesnek veszi. Ugyan Szombathelyi Ferenc is leszögezi, hogy a német és magyar egymásrautaltság alapján áll, azonban ebből kiindulva egész másképp látja a helyzetet: ha a magyarság teljesítményei nem elégségesek ahhoz, hogy a németek jobban megbecsüljenek minket a románokhoz és a szlovákokhoz képest – akik nem őszinte szívvel közelednek a németekhez és a történelem során már többször elárulták őket – *„akkor a mi sorsunk már eleve meg van pecsételve”*. Ezen a helyzeten további hadtestek felajánlásával sem tudnánk változtatni. Hiszen ha nem győzte meg a németeket az első világháború magyar véráldozata – mely Szombathelyi altábornagy felfogása szerint elsősorban német érdekekért történt –, és a szlovákok és románok ellenséges magatartása sem ugyanebben a háborúban, akkor a mostani háborúban való fokozottabb erő kifejtés sem érné el ezt a célt. De nemcsak a magyar véráldozat kell, hogy megkülönböztessen minket a szlovákoktól és a románoktól, hanem az ezeréves magyar történelem is, mely során a magyarság bebizonyította, hogy bár kis nép, de nagy nemzet. Ez ugyanúgy nem igaz ezekre a népekre, mint ahogyan a németekre sem, mert jóllehet óriási nép, de a nemzettudat és a nemzeti önállóság kialakulásának folyamata még tart náluk.¹⁴² Ez a magyar történelmi tudat *„bennünket mérsékletre és méltóságra kötelez és teljesen egyenrangúvá tesz a németekkel és eleve a tótok és románok fölé helyez bennünket”*. Ezért méltóságon aluli az erők felajánlásánál mennyiségi licitbe kezdenünk a románokkal és szlovákokkal szemben, *„hogya mi legyünk a jobb fiúk és az osztozkodásnál is mi kapjuk a nagyobb koncot”*. Láthatjuk, hogy ez a felfogás lényegesen eltér Werth vezérezredes, László vezérőrnagy és Homlok ezredes megállapításaitól.

Emellett Szombathelyi Ferenc szerint minőségileg így is a lehető legjobbat adtuk, hiszen gépekben, fegyverekben és kiképzett emberanyagban a magyar viszonyok közti elitet

¹⁴¹ Lieszkovszky azt írja visszaemlékezésében, hogy a memorandumot Szombathelyi neki készítette, a köztük szóban már sokszor elhangzottak összefoglalására. Ennek mind Szombathelyi, mind Lukács Béla, mind Paravichini visszaemlékezése ellentmond, de ellentmond maga a memorandum bevezetője és a népbíróági anyagok regiszterei is. Lásd erről bővebben tanulmányomat a Hadtörténelmi Közleményekben.

A memorandum szövege – Lukács Béla bevezetőjével – megtalálható a HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatékában, valamint – a bevezető nélkül – a BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7113-7123.

¹⁴² Valószínűleg Szombathelyi itt arra céloz, hogy a német egyesítés folyamata csak a XIX. század utolsó harmadában indult el, s ha a kor viszonyait vesszük figyelembe (pl. Anschluss), akkor az még szintén tartott, s nem fejeződött be 1871-ben a, ahogyan a mai történettudomány megállapítja.

bocsátottuk a németek rendelkezésére, s a csapatok teljesítményei magukért beszélnek.¹⁴³ Mennyiségileg többet is adhattunk volna – amint ezt a románok tették – de Szombathelyi altábornagy véleménye szerint a románok a szovjet hadszíntéren életterükért s országuk integritásáért, Besszarábiáért harcolnak.¹⁴⁴ A szlovákokra ez már csak közvetve igaz, hiszen ők azért küzdenek, „*hogya egyáltalában mint nemzet megszülethessenek*”. Magyarországra nézve cáfolható leginkább a fenti megállapítás, mert a magyarság élettere mindig is a Kárpát-medence volt, s területi követelésünk ezen kívül már csak azért sem lehet, mert legalább 50 évig eltart majd, míg a magyar impériumot a Kárpát-medencében megalapozzuk – véli Szombathelyi altábornagy.

Politikai téren is minden ok megvan a magyar büszkeségre, ugyanis a román politika nagyon bizonytalan irányvonál¹⁴⁵, a szlovákoké pedig tulajdonképpen most van kialakulóban. De a németekhez képest is van ok a büszkeségre Szombathelyi Ferenc megállapítása szerint, hiszen „*a mi politikánk [...] már akkor keresztény és nemzeti, valamint népies volt, amikor arról a németeknél még csak egy pár merész ember álmodott. Merem mondani, hogy ezek az új politikai irányok, amelyek a németeknél olyan hatalmasan kivirágoztak, minálunk láttak napvilágot, tőlünk indultak el és ha nem is tudtuk azokat olyan nagy eredménnyel felfokozni, mint azt a németeknél láttuk, de éppen ennek a politikának a sarkalatos kérdésében, a zsidókérdésben, aránylag többet teljesítettünk, mint a németek tettek, de sajnos – mert őket akartuk utánozni – mindent ostobábban. Ők megfejték a zsidókat, leföldrtek a vagyonukat, mi pedig agyon akarjuk ütni őket.*”

Ha még tovább megyünk vissza a magyar történelembe, akkor azt láthatjuk, hogy még a bécsi udvar elleni felkeléseink, forradalmaink is inkább népies és szociális vagy vallási célokért robbantak ki, tehát az ellenség a feudális uralkodó (és bizonyos esetekben a katolicizmus) volt, és nem a német nép.

A német népből csak akkor lehet nagy nemzet, ha feladja a túlzottan népies (völkisch) megoldást, mert ezen az alapon nemzetet alkotni nem tud, és más nemzeteket sem fog megtúrni a maga közelében. A nemzetalkotáshoz történelmi érzet is kell – amint ez a magyarságban megvan. Lehet, hogy a magyar jelen nem olyan fényes, mint a németeké, de a múltunk mindenképpen vetekszik az övékével. A németek közül Szombathelyi altábornagy

¹⁴³ Szombathelyi itt a Kárpát-csoport és a Gyorshadtest eredményeire céloz.

¹⁴⁴ Besszarábiát a Szovjetunió 1940 júniusában szállta meg, s a további szovjet területi követelések veszélye vezette Romániát elsősorban a német szövetségi rendszerbe. Románia a Szovjetunió elleni háborúba való bekapcsolódással mindenekelőtt Besszarábia visszaszerzését, s a németek által nekik ígért Transznyisztria (Dnyeszteren túli területek) megszerzését kívánták elérni. Az 1941. augusztus 30-i tighinai egyezményrel a román állam újabb területekhez jutott.

¹⁴⁵ Utalás arra, hogy Románia lényegében csak 1940 nyarától igazította politikáját Németországhoz, s belpolitikai stabilitását puccskísérletek és a Vaszgárda tevékenysége többször megzavarták.

szerint ezt sokan belátják, és ezért becsülnek minket. Amint egy igen előkelő német úr mondotta neki: „*hagyja csak, a völkisch gondolat elmúlik és az egyedül maradandó történelmi gondolat fog szükségképpen Európa rendezésénél visszatérni.*”

Ezért a magyarság más alapra, mint a történelmire nem helyezkedhet, és ezért méltóságon aluli versenyre kelni a románokkal és szlovákokkal. Ezek a népek holnap úgyis hátat fognak fordítani a németeknek, mint ezt a múltban is megtették.

Szombathelyi altábornagy fenti nézeteit több német vezető ember előtt is kifejtette, s mindegyikkel sikerült megértetnie annak lényegét.¹⁴⁶ „*Katonákról nem is szólok, akikben a történelmi felfogás már mesterségből kifolyólag eleve meg van, hanem a fiatal, politikus előkelőségekről, akik ezt nem hozták a politikai pályára magukkal, mert nekik nincs Tegnapjuk, hanem csak Májuk van.*”¹⁴⁷ Szombathelyi Ferenc hivatkozott előttük a közösen viselt törökellenes háborúkra s az első világháborúra, mint amelyek erősítik a történelmi sorsközösséget. A világháború után pedig Magyarország együtt ment tönkre Németországgal, azaz céljaik ezután is megegyeztek. Ha a jelenlegi helyzetet vesszük figyelembe, akkor minden szomszédos népről elmondható, hogy lehetőséget tart fenn egy esetleges átállásra, vagy hivatkozási alapot a háborúnak a győztesek oldalán való befejezésére: egy szlovák

¹⁴⁶ Szombathelyi a levél megírását közvetlenül megelőző időszakban a következő vezető német katonai és politikai személyekkel érintkezett, s így előttük fejthette ki fent említett álláspontját (a személyek neveit a HL-ben található Gyors hadtest és Kárpát-csoport iratanyagából, valamint az 1. vkf. osztályhoz beérkező napi helyzetjelentésekből gyűjtöttük össze, mellettük a tárgyalt időszakban birtokolt rendfokozatuk és beosztásuk szerepel): Kurt Himer vezérőrnagy, 1941 márciusától 1941. augusztus elejéig a német hadseregnek a m. kir. Honvéd Vezérkar főnökéhez beosztott összekötő törzs parancsnoka; Karl von Roques gyalogsági tábornok, a Dél Hadseregcsoporthoz hátsó hadműveleti területeinek parancsnoka; Hans Franck birodalmi igazságügyi miniszter, a megszállt lengyel területek főkormányzója; dr. Karl Lasch, Galícia német kormányzója 1941. augusztus 1. – 1942. január 6.; Edwin Graf von Rothkirch und Trach lovassági tábornok; Curt Ludwig Freiherr von Ghienant lovassági tábornok, a lengyel főkormányzóság katonai parancsnoka; Carl-Heinrich von Stülpnagel gyalogsági tábornok, a német 17. hadsereg parancsnoka; Gerd von Rundstedt tábornagy, a Dél Hadseregcsoporthoz főparancsnoka.

¹⁴⁷ Szombathelyi fenti gondolatához egyértelműen kapcsolódik Werth 1941. július 10-i tiszti parancsa. A parancs kiadásának indító oka azt volt, hogy egy közelebbről meg nem nevezett magyar parancsnok „*egy német nemzeti szocialista pártküldöttel folytatott beszélgetése folyamán olyan kijelentést tett, mely szerint a nemzeti szocialista nevelésben részesült fiatalabb német generációban nincs meg a magyar ügyek és törekvések iránt az a megértés, amelyet az idősebb német generációnál tapasztalhatunk.*” Werth az ilyen megnyilvánulásokat megtiltotta a magyar tisztek számára, mert a tisztikart nemkívánatos megítélésnek tehetik ki, félreértésre adhatnak okot, s politikai természetük miatt is tartózkodni kell tőlük. HL VKF 1941 4. oszt. 54.411/eln. Bár az iratból nem derül ki, hogy kinek a kijelentése miatt került sor a parancs kiadására, de akár Szombathelyi is lehetett (volna) ez a bizonyos a parancsnok.

tábornok¹⁴⁸ és emigráns csehszlovák kormány¹⁴⁹ működik Londonban, valamint egy száműzött román uralkodó¹⁵⁰ tartózkodik külföldön.

A németek a magyarság hűségéért és szeretetéért az utóbbi időben folyamatos fejbe veréssel fizettek: belpolitikailag ilyen a Volksbund¹⁵¹ és a német iskolák¹⁵² kérdése, külpolitikailag pedig a német barátkozás a jugoszlávokkal, amely oly csúfosan végződött¹⁵³, a szlovákoknak az érthetetlen pártolása¹⁵⁴, újabban a román ünneplési hullám¹⁵⁵, a nyugat-magyarországi kérdés¹⁵⁶, Ligetfalu¹⁵⁷ és a bánáti kérdés¹⁵⁸.

¹⁴⁸ Szombathelyi itt feltehetően Rudolf Viest (1890-1945) hadosztálytábornokra gondolt, aki a háború előtti Csehszlovákia egyetlen szlovák tábornoka volt. 1939 augusztusában Franciaországba emigrált, ahonnan 1940 júniusában Londonba menekült, s a Beneš-kormány nemzetvédelmi államtitkára lett. Később részt vett a szlovák nemzeti felkelésben, a németek fogságába esett, akik elhurcolták és kivégezték.

¹⁴⁹ Utalás a londoni csehszlovák emigráns kormányra, melynek élén 1940-től Edvard Beneš, korábbi köztársasági elnök állt.

¹⁵⁰ Szombathelyi feltehetően itt a fia – I. Mihály – javára 1940 szeptemberében lemondott román királyra, II. Károlyra gondolt, aki az ország elhagyására kényszerült.

¹⁵¹ Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége). A Magyarországi Német Népművelődési Egyesületből kiszorított radikálisok, a Volksdeutsche Kameradschaft alakította meg Basch Ferenc vezetésével 1938. november 26-án. Nemzetiszocialista politikai és társadalmi szervezetként működött egészen a II. világháború végéig. Célja volt a legszélesebb körűen értelmezett népcsoport-autonómia megteremtése. Saját iskolahálózat és önálló egyházszervezet, valamint különböző gazdasági és társadalmi szervezetek, önvédelmi és rendfenntartó alakulatok megszervezését követelte. Az 1940. augusztus 30-án Németországgal megkötött bécsi népcsoportegyezmény következtében 1940 őszétől a magyarországi német kisebbség kizárólagos képviselője lett. Lásd: Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund: A német népcsoport-politika és Magyarország: 1938-1945. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978.

¹⁵² A Volksbund a második világháború éveiben a volt trianoni országterületen 17 népiskolával, 3 polgári iskolával és 2 gimnáziummal rendelkezett. Az észak-erdélyi visszacsatolást követően a szász evangélikus egyház 47 népiskoláját átadta a Volksbundnak, majd 1941 nyarán a bácskai németiség iskoláit is átvehette. Az észak-erdélyi és a délvidéki területgyarapodással a Volksbund 2-2 polgári iskolát, 2-2 gimnáziumot és 1-1 tanítóképzőt kapott, valamint Nagykárolyban is alapított egy polgári iskolát. Így a megnagyobbodott országterületen (az 1941/42-es tanévben) a Volksbundnak összesen 16 középiskolája volt, melyben 146 tanár 3845 tanulóval foglalkozott. Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund: A német népcsoport-politika és Magyarország: 1938-1945. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978. 207-208.

¹⁵³ Utalás Jugoszláviának a háromhatalmi egyezményhez való 1941. március 25-i csatlakozására, majd az azt követő államcsínyre, mely elmozdította a kormányt és az aláírást szorgalmazó régensherceget, minek következtében Hitler tervei módosítására kényszerült, s 1941 áprilisában lerohanta az országot.

¹⁵⁴ Utalás arra, hogy Csehszlovákia lerohanása után Hitler Szlovákiának névleges önállóságot adott, német csatlóssá téve az új államot.

¹⁵⁵ Szombathelyi itt arra utalhatott, hogy a Szovjetunió ellen meginduló hadműveletekben a német Dél Hadseregcsoporthoz belül Ion Antonescu tábornok parancsnoksága alatt önálló seregcsoporthoz alakulhatott (a 3. és 4. román hadseregből, mely július 2-án kiegészült a 11. német hadsereggel is), valamint elsősorban arra, hogy Antonescut, mint első külföldit, 1941. augusztus 6-án Hitler személyesen tüntette ki a német Vaskereszt Lovagkeresztjével. Lásd: Hitler hatvannyolc tárgyalása. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1983. I. k. 320-325.

¹⁵⁶ Magyarország német nemzetiségi többségű határterületei Ausztriához csatlakozásának gondolatát már a XX. század elején felvetették. A trianoni békeszerződés, a velencei szerződés és az ennek következtében megtartott soproni népszavazás a kérdésnek csak részleges megoldását jelentették, hiszen a magyar revíziós törekvésekkel szemben az osztrák fél is igényt formált további magyarországi területekre. A magyar közvélemény jelentős részében már az 1920-as évektől kezdve élt az a remény, hogy az Anschluss megvalósulásakor Magyarország visszakapja Burgenlandot. Hitler erre vonatkozóan ígéretet is tett Gömbösnek 1935-ben (a feltétel az volt, hogy Magyarország fegyveresen vegyen részt az Ausztria elleni akcióban). Ennek nem teljesülése nemcsak kiábrándulást jelentett, hanem felmerült az a magyar félelem is, hogy Németország Nyugat-Magyarország németlakta területeinek elcsatolására törekszik. Csáky István külügyminiszter az 1939. évi országgyűlési választásokon személyesen indult a soproni mandátumért, hogy ezzel úgymond szavatolja Sopron érthetetlenségét (a korábbi tervekben magának Imrédy Béla miniszterelnöknek az indulása szerepelt), s ezt az indokot a helyi sajtó ki is emelte. A magyar államügyészség pedig 1939 nyarán hazaárulás miatt vádat emelt egy

Európában csak egy nép él a németiséggel történelmi egymásrataltságbán, s ez a magyarság. Erre földrajzi adottsága és fekvése predestinálja. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy Magyarország elutasította a Duna-konföderációs tervet.¹⁵⁹ Ha Magyarország ezt elfogadta volna, azzal lehetetlenné vált volna, hogy Hitler a Nagy-Németországot megalakítsa – véli Szombathelyi altábornagy.

Mindezek sokkal erősebb kötelékek, mintha teljes mértékben a német politikához igazodunk és száz százalékban hajtuk végre a náci programot, pl. a zsidókérdést, mint azt a románok tették.¹⁶⁰ És talán éppen az ez irányba való törekvés az oka, hogy a németek nem

tucat magyar állampolgár ellen, akiket azzal gyanúsítottak, hogy nyugat-magyarországi városoknak a Német Birodalomhoz csatolásáért szerveztek összeesküvést. Az ügyben hivatalos német személyek is szerepet játszottak. A magyar kormány különösen súlyosnak minősítette az esetet, mivel a határ túloldalán lévő hivatalos szervek képviselői léptek fel azzal a szándékkal, hogy a szomszédos magyar állam területrészeit elszakítsák. A II. világháború kitörése ideiglenesen levette ugyan a napirendről a nyugat-magyarországi kérdést, amely azonban nem szűnt meg, hanem a német-magyar háborús együttműködés függvényében alakult. A kérdés tisztázására végül a II. világháború alakulása miatt nem került sor. A kérdést kimerítően tárgyalja: Tóth Imre: A Nyugat-Magyarországi kérdés 1922-1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára Sopron, 2006.

¹⁵⁷ Ligetfalu, más néven Pozsonyligetfalu, Pozsonyújfalú (Engerau, Petržalka). A települést 1938-ban, a bécsi döntéssel egy időben – a magyar igények ellenére – csatolták Csehszlovákiától a Német Birodalomhoz. Ravasz István: Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914-1945. Püldo Kiadó, Nagykovácsi. 2003. 54. A magyar közvélemény egy része ezt a német lépést erősen elítélte, hiszen már Burgenlandról is kénytelen volt Magyarország lemondani előbb Ausztria, majd Németország javára, s ezenkívül tartottak attól is, hogy a birodalmi kormány a Dunától délre is be akar rendezkedni. Tóth Imre: i. m. 196-197.

¹⁵⁸ A Bánát (pontosabban a Jugoszláviához tartozó Nyugat-Bánát) területét Hitler 1941. március 27-én Magyarországnak ígérte, amennyiben részt vesz a Jugoszlávia ellen tervezett katonai akcióban. Karsai Elek: „Országgyarapítás” – országvesztés. Kossuth Könyvkiadó, 1961. 2. k. 29-30. (Macartney szerint a németek „a szót lazán az egész Délvidékre alkalmazzák”. Macartney: i. m. I. k. 604.) A Jugoszlávia elleni támadás első napjaiban azonban a németek a román igényekre való hivatkozással közölték a magyar kormánnyal, hogy a Bánátot német csapatok szállják meg. Később közigazgatásilag is a német fennhatóság alatt álló Szerbiához csatolták. A Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 159-160. Ezen kívül Szombathelyi gondolhatott a „Prinz Eugen Gau” nevet viselő német tervezetre is, mely szerint autonóm német tartományt alakítottak volna a Délvidék Eszék-től és Pécs-től Temesvárig és Orsováig terjedő németlakta területeiből, amennyiben Magyarország (és Románia) passzív magatartást tanúsít a Jugoszlávia elleni háborúban. A helyi német kisebbség egy része erősen támogatta ezt az elképzelést. Macartney: i. m. I. k. 609-611.

¹⁵⁹ Milan Hodža, 1935 és 1938 között Csehszlovákia miniszterelnöke, 1936-ban tervet dolgozott ki a Duna-menti országok (Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia és Bulgária) gazdasági alapokon nyugvó szoros együttműködéséről, mely a későbbiek során politikai szintre emelkedve védelmi blokká alakulna Németország és a Szovjetunió ellen. Magyarország részvételéért cserébe gazdasági engedményeket kapott volna, javították volna a szomszédos államokban élő kisebbségeinek helyzetét és elismerték volna fegyverkezési egyenjogúságát. Macartney: i. m. I. k. 265-268. A Hodža-terv bukása nem csak a magyar elutasító állásponton múlt, Jugoszlávia és Románia is (német nyomásra) elvetette azt, Ausztriát pedig Olaszország és Magyarország tartotta vissza egy német-ellenes blokkban való részvételtől. Gulyás László – Tóth István: Milan Hodža első Közép-Európa tervének magyarországi fogadtatása. In: Aetas 2006/1. szám, 109-119.

¹⁶⁰ Romániában 1938 januárjában királyi rendelettel mintegy 120.000 zsidót fosztottak meg állampolgárságától. 1940 augusztusában újabb zsidóellenes törvényt hoztak, az ún. Zsidóstatútumot, mely megtiltotta a zsidók és a nem zsidók vegyes házasságát. 1940 nyarán a Szovjetunióknak átadandó Besszarábiából és Észak-Bukovinából visszavonuló román katonai és csendőr alakulatok számos tömeggyilkosságot követtek el a helyi zsidó lakossággal szemben. 1940. szeptember 11. és 1941. január 21. között további 41 faji alapokon álló zsidóellenes rendeletet és miniszteri utasítást adott ki a román állam. 1941 januárjában a vaskardisták zendülésekor zsinagógák felgyújtására, zsidó vállalatok kifosztására került sor, s csak Bukarestben és környékén száznál is több zsidót gyilkoltak meg. Ezután indult meg az Antonescu-rezsim azon kampánya, mely a zsidók teljes kifosztását és az ország zsidótlánítását tűzte ki célul. A Szovjetunó elleni hadjárat megindulása után a román hadsereg és csendőrség zsidók ezreit mészárolta le a frissen vissza-, illetve meghódított területeken. A románok

becsülnek minket. „Természetesnek tartják, hogy németebbek legyünk a németeknél. Pedig mi csak magyarok lehetünk és magyarnak lenni nem jelenti azt, hogy mindenben németek legyünk. Csak amennyiben magyarok lehetünk és maradhatunk és urak lehetünk a Kárpát-medencéjében, szolgálhatjuk a német érdekeket. [...] Ezt meg kell a németeknek érteni és meg is fogják érteni, mint ahogy én ezt a legőszintébb beszélgetés során megértettem többekkel, akiknek feltártam azt a helyzetet, amelyet fentebb már említettem, hogy senki sem szereti őket, csak mi. A szeretet részünkről földrajzi adottság és kényszerűség [...]” Szombathelyi altábornagy szerint államalkotó erő a Duna medencében a történelem folyamán csak a magyarság volt.

A történelmi és geopolitikai helyzet hosszas elemzése után Szombathelyi a stratégiai helyzet elemzésébe kezd. A németek az orosz háborúval olyan fába vágják a fejszájüket, amilyenre nem is gondoltak. Itt villámháború nem lesz – szögezi le Szombathelyi Ferenc, amit már két hónappal azelőtt a Tatár-hágónál elmondott. Lehet, hogy erőiket villámháborús módszerekkel alkalmazzák, de ezen a hadszíntéren a háborút sem fegyverszünettel, sem békekötéssel nem fogják tudni befejezni, mert itt gyors döntés nincs, sőt, a döntés lehetősége sem áll fenn. Ezt a kijelentését Szombathelyi altábornagy a szovjet politikai rendszerrel, az orosz nép jellemével, a földrajzi környezettel és a nagy kiterjedéssel támasztja alá. Ugyanis megverhetik a németek a szovjeteket a Dnyeszternél, a Dnyepernél, a Volgánál és az Urálnál, de a döntés akkor sem lesz meg, mert a kiterjedések olyan óriásiak, hogy a németeknek előbb-utóbb valahol meg kell állniuk. És magyar szempontból jobb előbb, mint utóbb, hiszen Magyarország nem nagyhatalom, nem rendelkezik olyan erőforrásokkal, amelyek egy ilyen elhúzódó háborút támogathatnának. De ez a félelem a németekben is megvan, néha úgy érzik, hogy az ő lehetőségeiket is messze meghaladja ez a háború.¹⁶¹ Ha Magyarország képes lenne rá, és egész haderejét a szovjet hadszíntérre szállítaná, az sem gyorsítaná meg a döntés meghozatalát – szögezi le Szombathelyi altábornagy Werth vezérezredes és László vezérőrnagy felfogásával teljesen ellentétesen.

Tehát hosszú háborúra kell felkészülnünk, s egyáltalán nem biztos, hogy a döntés a szovjet hadszíntéren születik majd meg. Lehetséges, hogy Angliában – ha a németek képesek

számos esetben még a németek brutalitásán is túltettek. Közben Ó-Romániában is sor került tömeggyilkosságokra, pl. Jászvásárban (Iasi) 1941. június 29-30-án, ahol több ezer zsidót gyilkoltak meg a román katonai és csendőr alakulatok a Gestapo-val együttműködve. Antonescu ebben az időszakban a németek közvetlen bevonása nélkül, saját szakállára kívánta megoldani a zsidókérdést, valamint azt is kijelentette, hogy a háborút nem a szláv népek, hanem a zsidók ellen vívják. Randolph L. Braham: Román nacionalisták és a Holocaust. Múlt és jövő könyvek, Budapest, 1998. 17-22.; 32-34.

¹⁶¹ Szombathelyi itt feltehetően az általunk korábban már idézett Rundstedt vezértábornaggal folytatott beszélgetésére céloz.

és elég elszántak lesznek partra szállni.¹⁶² Lehetséges, hogy Franciaországban, Spanyolországban vagy Belgiumban – ha a szövetségesek képesek és elég elszántak lesznek partra szállni. A háború vége teljesen bizonytalan, fennáll az esélye, hogy egyik fél sem tud majd döntő győzelmet aratni, hanem minden résztvevő kifulladásra kerül.

Magyarország szempontjából egy ilyen elhúzódó háború jelenti a legnagyobb veszélyt – 1914-18 példájából okulva. A világháború utáni katasztrófa éppen azért következett be, mert Magyarország nem tartalékolta erőit, hanem mindent bevetett a háborúba. Pont akkor merült ki, amikor a saját háborúját kellett volna megnyernie a szomszédos népekkel szemben. Az első világháborúban egy idegen uralkodó irányította a birodalom – és benne Magyarország – politikáját, most azonban független Magyarország áll fenn, független vezetéssel. Ez a vezetés elkövetheti ugyanazokat a hibákat? Ennek elkerülésére a legjobb módszer, ha pusztán magyar szemszögből vizsgáljuk a háború eseményeit és nem német nagyhatalmi szemszögből. Fel kell ébredni „a villámháború kábulatából” és hosszú háborúra berendezkedni. A németek a hadszíntéren, sőt már otthon is felébredtek, és számolnak ezzel a lehetőséggel.¹⁶³

Kezünkbe kell tehát vennünk a saját sorsunkat, és nem a német győzelemben bízni, amely egyáltalán nem biztos, hogy Magyarország számára előnyöket hozna. Szombathelyi Ferenc ugyanis kijelenti, hogy Magyarország sorsát máris eldöntötték Berlinben a politikusok, s ezt a sorsot semmilyen eszközzel nem tudjuk befolyásolni. Sem újabb erők felajánlásával, sem a legteljesebb szövetségesi hűséggel. A németek nem alkuszak, az új Európára vonatkozó elképzeléseik már megszülettek. S ez az Európa völkisch Európa lesz, amelyben a nemzeti, történelmi Magyarországnak nincs jövője. Szlovákiában már láthattuk a német kisebbségnek és magának Németországnak tett messzesemenő engedményeket, s feltehetően ugyanilyen sors várna Magyarországra is. *„Minél hatalmasabb lesz a német győzelem, annál nagyobbak lesznek a rendezés hátrányai a számunkra, még abban az esetben is, hogy ha az egész magyar hadsereggel a Volgán harcoltunk volna. Száz-százalékos német győzelem, száz-százalékos völkisch Ungarnt jelent.”* És ebben semmilyen szerepet nem fognak játszani az előző és a mostani világháborúban meghozott magyar áldozatok. *„Ők – különösen ha nagyon önként ajánlkozunk, – azt fogják gondolni, hogy ez kötelességünk. Azt fogják mondani, a magyarok szolgálataik fejében kiélhetik saját fazonjukat a Duna-medencében, nem fogják kitelepíteni őket és már ez is elég jutalom a szövetségi hűségükért. Az urak azonban ők lesznek a Duna-medencében, mert ez szerintük ősi német föld.”* Az intő jel ezen az alapon Lengyelország

¹⁶² Ezzel a gondolattal Szombathelyi feltehetően Werth elképzelésére kívánt utalni, melyet fentebb már ismertettünk.

¹⁶³ Ismét csak a Rundstedtrel folytatott beszélgetésére hivatkozhatunk, mivel más német katonákkal vagy politikusokkal folytatott megbeszéléseiről nem állnak rendelkezésünkre információk.

sorsa, ahol 20 millió lengyelt szemrebbenés nélkül csatoltak a birodalomhoz, azzal az indokkal, hogy ez ősi német föld. Szombathelyi altábornagy feltételezi, hogy a magyarságot nem úgy kebeleznék be a németek, mint tették ezt a csehekkel vagy a lengyelekkel. Mi megtarthatnánk a magyar egyetemeket, magyar iskolákat és magyar színházakat, de a magyarországi német egyetemeken és német iskolákban csak völkisch szemléletű tanárok taníthatnának. A Volksbundot felfegyvereznék és katonai alakulatokba szerveznék. Mindezek szükségszerű következményei az uralkodó völkisch elképzelésnek, s *„ebből épp oly kevésbé engedhet, mint minden más egyéb programjából, mert akkor önmagát kellene megtagadnia, ami által gyengülne.*

Száz-százalékos német győzelem, száz-százalékos német megoldást jelent. Hol marad a magyar megoldás akkor, ha minden erőnket eleve ennek a száz-százalékos német győzelemnek a kivívására bedobjuk és feláldozzuk.” Ezért újból megismétli fenti intelmét, miszerint tartalékoljuk az erőnket és ne nagy hatalmi fejjel gondolkodjunk. Ez a háború még évekig fog tartani, s ennek folyamán még nagyon sok alkalom lesz arra, hogy Magyarország megmutassa hűségét, mint ahogyan az előző világháborúban és sok évszázadon át megtette, *„de egyben szolgáljuk kizárólagos öncéljainkat is.”*

A memorandum a következő végkövetkeztetéssel zárul: *„Nagy hatalmi politikát és hadászatot át kell engedni a nagyhatalmaknak. Nekünk a fal mellett kell járnunk. Itt a politikai presztízsnak (európai háború) és katona-becsületnek egyaránt eleget tettünk.”*

A fenti memorandum alapján tehát megállapíthatjuk, hogy Szombathelyi altábornagy is egyetértett a német-magyar történelmi egymásrautaltság és sorsközösség gondolatával, azonban ezt kevésbé fatalistán fogta fel, mint Werth vezérezredes és László vezérőrnagy, vagy a szélsőjobb oldali politikusok és katonatisztek csoportjai. Ennek a háborúnak a megnyerése – pontosabban el nem vesztese – magyar érdek is, mivel Magyarország részt vállalt benne. Azonban ha Németország totálisan nyerné meg a háborút, az ugyanúgy nem szolgálna magyar érdekeket, ahogyan a háború totális elvesztése sem. Ez egy sarokpont, ami elválasztja a német érdekeket a magyar érdekektől. Egy másik ilyen pont az erők megőrzésének elve, mely két tényezőből fakad: az egyik az első világháború elvesztésének és az ebből következő magyar tragédiának a történelmi példája, a másik pedig az az egyszerű tény, hogy Magyarország nem nagyhatalom, tehát emberi és anyagi erőforrásai végesebbek, mint a német nagyhatalomé. A harmadik pont, hogy léteznek teljesen önálló magyar érdekek, nevezetesen a Kárpát-medencei magyar hegemonia visszaszerzése és a területi revízió lehetőség szerinti betetőzése. Természetesen erről a magyar öncélról a politikai és katonai

vezetés – köztük Szombathelyi is, mint memorandumában maga elismeri – szerette volna bizonyítani, hogy ez német érdekeket is szolgál: rendet és biztonságot teremt, s ezáltal támaszt nyújt a német nagyhatalom számára. Szombathelyi altábornagy gondolatmenetében azonban már benne van annak lehetősége, hogy ezt a magyar szupremáciát a németek nem tekintik magától értetődőnek, s a völkisch gondolat alapján bennünket előbb-utóbb ugyanolyan alávetett helyzetbe hozhatnak, mint ezt más közép-európai népekkel megtették. A magyar szupremáciát biztosító német rokonszenvenek a megnyerése érdekében akart nagyobb erőket felajánlani Werth Henrik és László Dezső, de Szombathelyi altábornagy számára egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy ezt csak önerőből érhetjük el: előbb-utóbb meg kell vívnunk saját helyi háborúkat a szomszédos népekkel.

Ez a három pont tehát az, amely arra készítette Szombathelyi Ferencet, hogy arra figyelmeztessen: se politikailag, se katonailag ne támogassuk feltétel nélkül, százszázalékosan a németek politikáját és háborúját.

Érdekes megfogalmazások találhatók a memorandumban a nemzetiszocialista ideológiával és az antiszemitizmussal kapcsolatban. Tudjuk, hogy Szombathelyi Ferenc számára fontosak voltak a szociális szempontok¹⁶⁴, és távol állt tőle minden szélsőséges politikai hajlam¹⁶⁵. 1919-ben őt is megérintette a korszellem, amikor majdnem belépett a kommunista pártba, ennek okát valószínűleg annak erőteljes szociális követeléseiben kereshetjük. Csak azért nem tette, mert úgy látta, hogy a magyar kommunizmus félresikerült kísérlet, az ügy nincs arra érett politikai vezetők kezében.¹⁶⁶ Ezért amikor azt írja, hogy nagy eredményeket értek el a németeknél politikai vonalon, amit nálunk nem sikerült felfokozni, feltehetően elsősorban a szociális vívmányokra gondol. De származhatnak ezek a mondatok abból a megokolásból is, hogy vitapartnerének szempontrendszeréből kiindulva próbál érvelni, kívánja őt meggyőzni a maga igazáról, s valószínűleg ugyanerre alkalmasak ezek a gondolatok akkor is, ha német vitapartnerrel állt/áll szemben. A zsidókérdésben véleményünk

¹⁶⁴ Tele volt gúnnyal az urak felé. Az arisztokratákat, dzsentriket, nagytőkéseket leszólta. Mindig büszkén emlegette alacsony származását. Kádár Gyula: i. m. I. k. 285. Saját leírásában is hivatkozik rá, hogy a népből származik és a saját erejéből küzdött fel magát. ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 7.

¹⁶⁵ Szálasit csak mint kerge barmot emlegette, a nyilaskeresztes mozgalmat csak mint a honvédtisztikarból kiirtandó bajt. Egy ízben lehordta a szélsőjobboldali politikai beszédek tartó és hallgató akadémistákat. Kádár Gyula: i. m. I. k. 285.; 287. *Szombathelyi [...] a fel-felbukkanó politizálásnak a legerélyesebb rendszabályok alkalmazásának kilátásba helyezésével vetett véget.* Gosztorny Péter: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990. 9.

¹⁶⁶ Kádár Gyula: i. m. I. k. 285. A kommunizmus ugyanakkor imponált is neki, mert „véget vetett a gyenge polgári demokrácia antimilitarizmusának és pacifizmusának. Fegyvert fogott, az országot mozgósította, a harcosszellemet felkeltette.” Máról holnapra hadseregeket állított fel, győzelmesen harcolt a csehek ellen, rendet és fegyelmet tartott az országban és a hadseregben. ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 8.

szerint mérséklő álláspontot foglal el Szombathelyi altábornagy akkor, amikor ostobaságnak nyilvánítja a zsidók agyonütésének szándékát, és óv a zsidókérdés német (és román) példájú megoldásának szándékától. Érdekes, hogy maga Horthy kormányzó is hasonló érveket sorakoztatott fel Hitler előtt 1943. áprilisi első klessheimi találkozójuk során. Horthy – csakúgy mint fenti levelében Szombathelyi – elismerte, hogy Magyarország volt az első a világon, amely fennhangon hitet tett az antiszemitizmus mellett, és megemlítette a numerus clausust és a további zsidótörvényeket. Mindent megtett, amit a zsidók ellen tisztességes úton meg lehet tenni, de meggyilkolni vagy más módon elpusztítani őket nem lehet.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanéz... Európa, História, 1996. 2. k. 171.

V. Szombathelyi Ferenc vezérkarfőnöki működése 1942. januárig

A kormányzói kihallgatáson a kinevezés elfogadásakor Szombathelyi altábornagy megjegyezte, hogy vannak nála rangban idősebb tábornokok is. Horthy Miklós felajánlotta a ranghelyesbítést, de Szombathelyi Ferenc ezt nem fogadta el, hanem azt kérte, hogy a rangban idősebbek részére a Legfelsőbb Hadúr nevében, mint a Vezérkar Főnöke adhasson parancsokat.¹⁶⁸ Ekképpen történt meg végül a kérdés szabályozása is.¹⁶⁹

Azon a napon, amikor a frissen kinevezett Szombathelyi altábornagy kihallgatásra jelentkezett a kormányzónál, László Dezsőnek is jelentkeznie kellett Horthynál.¹⁷⁰ László vezérőrnagy kihallgatásának célja fejmosás volt, mégpedig a László-Toussaint-féle tárgyalások miatt, valamint a pár napon belül sorra kerülő németországi látogatás egyes részleteinek megbeszélése. László vezérőrnagy felolvasta a kormányzó előtt a megbeszélésről felvett jegyzőkönyvet, amely hatására Horthy Miklós kijelentette, hogy most már tisztán lát az eseményekben. Ezután a kormányzó rátért a vezérkar főnöke szerkesztette emlékiratokra, ezek tartalmára, a külügyminiszter féltékenykedésére¹⁷¹. Ez utóbbit Horthy nem tartotta teljesen jogosnak, hiszen a vezérkar főnökének kötelessége a katonapolitikai helyzetet figyelemmel kísérni és javaslatokkal élni. Werth Henrikről úgy nyilatkozott, hogy ő volt az egyetlen vezérkarfőnök, aki utasításait az ő szellemében hajtotta végre és akivel a legjobban tudott együtt dolgozni. Sajnos, már több alkalommal figyelmeztetnie kellett, hogy a külügyminisztérium nagyon érzékeny és az ő dolgukba ne avatkozzék bele. A vezérkar politizálása is szóba került, mire László vezérőrnagy kijelentette, hogy mióta a vezérkarnál teljesített szolgálatot és amióta újra ott szolgál¹⁷², a vezérkar nem politizált és ezt jelenleg sem teszi. A közvetlen alárendeltjei legalábbis biztosan nem, mert ő azonnal közbelép. A kormányzó erre úgy reagált, jólesik ezt éppen László vezérőrnagy szájából hallania. Ebből a kijelentésből László Dezső arra következtetett, hogy valaki befeketítette és megrágalmazta a

¹⁶⁸ TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése.

¹⁶⁹ HL VKF 1941 1. oszt. 6324/el. és 6366/el.; VKF 1941 hdm. csf. 733/el. 1941. szeptember 20-án a kormányzó a honvéd hadseregpáncsnokok és a náluk rangban fiatalabb honvéd vezérkar főnöke közötti szolgálati viszonyt az alábbiak szerint szabályozta: „A hadseregpáncsnokok, ha a vezérkar főnökénél rangban idősebbek, személyi tekintetben közvetlenül a Legfelsőbb Hadúrnak vannak alárendelve.”

Horthy Szombathelyit 1941. október 27-én, 1941. november 1-jei ranggal, 3. rangszámmal nevezte ki vezéreztetésére. Honvédségi Közlöny 1941/49. szám.

¹⁷⁰ László szeptember 5-i időpontot ír.

¹⁷¹ A második Teleki-kormány és a Bárdossy-kormány külügyminisztere is Bárdossy László volt. Lásd fentebb!

¹⁷² László Dezső 1925-1937-ig a vezérkar különböző osztályaiban (HM VI-1.; VI-4.) teljesített szolgálatot, 1938 november 1-től 1941. február 1-ig a hadművelleti osztály vezetője volt, majd 1941. március 1-je óta mint hadművelleti csoportfőnök teljesített szolgálatot.

kormányzó előtt.¹⁷³ Majd Horthy közölte Lászlóval, hogy hamarosan a német főhadiszállásra utazik, ahol katonai kíséretét az újonnan kinevezett és éppen ezért tájékozatlan vezérkarfőnök, valamint László vezérőrnagy, mint a részletek pontos ismeretével bíró és a felváltás előzményeire vonatkozóan teljesen tájékozott hadműveleti csoportfőnök fogják biztosítani. *„Felszólított, hogy mi hárman katonák a magyar erők kivonása és felváltása tárgyában egy nézetet valljunk és egy kötelet húzzunk. Jelentettem, hogy én soha másként nem jártam el, eddig is mindig a kapott parancsok alapján jártam el, külön utakon sohasem jártam.”* A kihallgatás végén a kormányzó megköszönte László vezérőrnagy katonás őszinteségét és gerinccességét, s a kihallgatást e szavakkal zárta: *„ezek után továbbra is jó barátok maradunk”*.¹⁷⁴

Horthy Miklósnak a Werth Henrikre és László Dezsőre nézve pozitív kijelentései valószínűleg taktikázásból fakadtak. Kevésbé hihető, hogy miután a László-Toussaint-féle tárgyalások és a vezérkar főnökének hatásköri túllépései felháborították a kormányzót, s miután éppen ezek miatt fogadta el Werth vezérezredes lemondását, visszatáncolt volna, azaz őszintén igazat adott volna Werthnek a politikusokkal szemben – még ha csak részben is –, valamint László vezérőrnagynak sikerült volna egy kihallgatás során meggyőznie arról Horthyt, hogy ő sohasem járt külön utakon. Hiszen közismert tény volt, hogy László Dezső Werth Henrik legközvetlenebb, belső bizalmas munkatársa, s hogy milyen kiváló, szerteágazó német kapcsolatokkal rendelkezik. Valószínűleg ezzel a magatartással kívánta a kormányzó elaltatni László vezérőrnagy gyanakvását, a németekét pedig azzal, hogy Werth vezérezredest ugyan meneszti, de László Dezsőt a helyén hagyja. Így vélte elhárítani annak a gyanúját, hogy erőteljes katonapolitikai fordulat következett be Magyarországon. Azonban ennek egyes elemeit mégiscsak felvillantja László vezérőrnagy előtt akkor, amikor felszólítja, hogy működjön együtt vele és a vezérkar főnökével az erők kivonása érdekében. A hadműveleti csoportfőnökre ezenkívül szükség volt széleskörű ismeretei és kiváló német kapcsolatai miatt is.¹⁷⁵

¹⁷³ Fentebb már hivatkoztunk rá, hogy több vezető beosztású katona nyilvánította Lászlót a háború után egyértelműen németbarátnak és szélsőséges politizálásra hajlamosnak. Lásd ehhez alább a László leváltásakor elhangzó politikusi, diplomata véleményeket is!

¹⁷⁴ ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza. 14-15. HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./2. László Dezső vezérezredes kihallgatása 1946. február 8-9.

¹⁷⁵ László erről így vallott a háború után: *„A németbarátság színezete abból az időből maradt még rajtam, [...] hogy többféle esetben a vezérkar főnökének utasítására kellett tárgyalnom németekkel, beosztásomból kifolyólag, ami többszörös volt, mint egy másik osztályvezetőjéé, vagy csoportfőnökéé.”* ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 8-i kihallgatása

László vezérőrnagy a kormányzói kihallgatás után jelentkezett az új vezérkarfőnöknél. Szombathelyi altábornagy átadta neki válaszát, azaz memorandumát, s kijelentette, hogy ezek az irányelvei a jövőt illetően. Majd kisebb szóbeli vita alakult ki közöttük hadászati és harcászati elvekről, például az erő kifejtéséről szövetséges háború keretén belül. Szombathelyi Ferenc kijelentette, hogy László vezérőrnagyot ezekben az elvekben túlságosan is áthatotta a német iskola.¹⁷⁶

Még Werth vezérezredes lemondása és Szombathelyi altábornagy kinevezése előtt Jagow budapesti német követ a Führer megbízásából meghívta a kormányzót és kíséretét a vezéri főhadiszállásra.¹⁷⁷ A meghívás célja a szovjet hadszíntéren alkalmazott magyar csapatok felváltásának kérdésében elfogadott végleges magyar álláspont tisztázása lehetett, mint erre egy szeptember 5-i távirati jelentésből következtethetünk.¹⁷⁸ A németeket megzavarhatta, hogy egyfelől nagyobb erőnek a hadszíntérre küldéséről szereztek információkat, másfelől az ezt leginkább szorgalmazó vezérkarfőnök lemondásáról és a László-Toussaint-féle megállapodás lefűzéséről érkeztek hírek.¹⁷⁹ Ezért mindenképpen indokolt volt a felmerült kérdések tisztázása egy magas szintű tárgyalás keretében.

Horthy Miklós szeptember 2-án elfogadta a német meghívást, s így került sor szeptember 8. és 10. között a vezéri főhadiszálláson tett látogatásra és az ottani tárgyalásokra.¹⁸⁰ Magyar részről a kormányzón kívül részt vett Bárdossy László miniszterelnök és külügyminiszter, Szentmiklósy Andor követségi tanácsos¹⁸¹, Szombathelyi Ferenc altábornagy a vezérkar főnöke, László Dezső vezérőrnagy hadműveleti csoportfőnök, Homlok Sándor ezredes berlini katonai attasé, Sztójay Döme¹⁸² berlini magyar követ, vitéz békei Koós Miklós vezérőrnagy első szárnysegéd, vitéz Brunswik György ezredes útimarsall és ifj. Csopey Dénes a külügyminiszter titkárságának vezetője. A kormányzó a vonaton még egyszer nyomatékosította kísérete tagjainak: célja, hogy lehetőleg minden csapatot hozzanak vissza a

¹⁷⁶ ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza. 15. Szombathelyi felfogását e tekintetben lásd alább!

¹⁷⁷ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 615.

¹⁷⁸ Korábban már utaltunk rá, hogy Werth szándékáról és a László-Toussaint-féle tárgyalások eredményéről László kijelentése ellenére tudomást szerezhetek a németek, ezt bizonyítja Jagow szeptember 5-i távirata. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 617. De ugyanilyen értelemben nyilatkozik Szentiványi Domokos is. MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 687.

¹⁷⁹ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 617.

¹⁸⁰ Horthy és kísérete szeptember 7-én indult útnak, szeptember 8-tól 10-ig voltak Hitler vendégei, s végül csak szeptember 13-án tértek haza Budapestre. Magyarország 1941. szeptember 12.; Új Magyarország 1941. szeptember 12.; Magyarország 1941. szeptember 14.; Új Magyarország 1941. szeptember 14.

¹⁸¹ Szentmiklósy Andor (1893-1945) 1941 szeptemberétől 1943 júliusáig a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, 1943 júniusától 1944 áprilisáig pedig a külügyminiszter állandó helyettese.

¹⁸² Sztójay Döme (1883-1946), 1936 és 1944 között Magyarország berlini nagykövete.

hadműveleti területről, s mindnyájuknak ezért a célért kell dolgozni.¹⁸³ Német részről a tárgyaláson résztvevő fontosabb személyiségek a következők voltak: Hitler, Göring, Ribbentrop¹⁸⁴, Brauchitsch¹⁸⁵ vezértábornagy, Keitel¹⁸⁶ vezértábornagy, Halder vezérezredes, Wilhelm von Rintelen¹⁸⁷, Walther Hewel¹⁸⁸, Martin Bormann¹⁸⁹, Bodenschatz tábornok¹⁹⁰, Dietrich birodalmi sajtófőnök¹⁹¹, Jodl¹⁹² vezérezredes. A sajtóanyag szerint: Dietrich von Jagow budapesti német követ, Toussaint, Dörnberg báró protokollfőnök, Warlimont¹⁹³, Schaub SS csoportvezető, Schmudt ezredes a Führer hadsegéde, Kurt Hymer.¹⁹⁴

Hóman Bálint naplója szerint a magyar delegáció egyik nagy félelme az volt, hogy a németek hogyan fogadják Werth Henrik eltávolítását és az új vezérkarfőnököt. Szombathelyi altábornagyot azonban nagy rokonszenvvel és szeretettel fogadták¹⁹⁵, s maga Hitler Werth vezérezredes távozásának okait teljes megértéssel és méltánnyal vette tudomásul. Ebben szerepe volt, hogy Szombathelyit személyesen a kormányzó mutathatta be a német előkelőségeknek.¹⁹⁶

Szeptember 9-én a Bárdossy miniszterelnök és Ribbentrop külügyminiszter közti megbeszélés a magyar csapatok részvételéről szólt elsősorban. Ribbentrop kérdésére Bárdossy elmondta, hogy vissza kívánjuk vonni csapatainkat a szovjet hadszíntérről, mivel a felszerelés 50-80%-ban tönkrement. Másik Gyorshadtestünk nincsen, ezért felváltásuk sem lehetséges. Egyéb fegyvernemekkel sem áll módunkban részvételünket folytatni, mert ez gazdaságilag és katonailag egyaránt nagyon legyengítené az országot, s akkor délkelet-

¹⁸³ HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./2. László Dezső vezérezredes kihallgatása 1946. február 8-9.

¹⁸⁴ Joachim von Ribbentrop (1893-1946), 1938 és 1945 között német külügyminiszter.

¹⁸⁵ Walter von Brauchitsch (1881-1948) vezértábornagy, a német szárazföldi haderő főparancsnoka 1938. február 4. – 1941. december 19.

¹⁸⁶ Wilhelm Keitel (1882-1946) vezértábornagy, a német véderő-főparancsnokság (OKW) főnöke 1938 és 1945 között.

¹⁸⁷ Wilhelm von Rintelen (1897-1981) rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője

¹⁸⁸ Walther Hewel (1904-1945) SS-Brigadeführer és a külügyminisztérium államtitkára.

¹⁸⁹ Martin Bormann (1900-1945) a nemzetiszocialista párt főtitkára.

¹⁹⁰ Karl-Heinrich Bodenschatz (1890-1979) a légierő tábornoka, a birodalmi légügyi minisztérium hivatalának főnöke, Göring adjutánsa és összekötője Hitlernél.

¹⁹¹ Otto Dietrich (1897-1952) SS Obergruppenführer és a propagandaminisztérium államtitkára, a birodalmi kormány sajtófőnöke.

¹⁹² Alfred Jodl (1890-1946) vezérezredes, a véderő vezetési törzsének főnöke.

¹⁹³ Walter Warlimont (1894-1976) vezérezredes, véderő vezetési törzsének főnök helyettese.

¹⁹⁴ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 687-690.; Magyarország 1941. szeptember 12., szeptember 14.; Új Magyarország 1941. szeptember 12., szeptember 14.

¹⁹⁵ A szeptember eleji német jelentések ellentmondásosak voltak, ezeknek egy része kifejezetten tengelybarátnak állította be Szombathelyit. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 617.

¹⁹⁶ BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírói pere 8. doboz, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei: 1941. szeptember 13-i naplófeljegyzés.

európai rendbiztosító szerepét nem lenne képes tovább betölteni, ami pedig német érdek is.¹⁹⁷ Ribbentrop morális szempontból aggályosnak tartotta a magyar visszavonulást a bolsevistaellenes háborúból. Ezzel Bárdossy László is egyetértett, ezért kérdést intézett a német külügyminiszterhez, hogy miként gondolná ő megoldhatónak a helyzetet. Ribbentrop, a Führer és a katonai vezetés jóváhagyásának feltételezése mellett felvetette a Gyorshadtest újrafelfegyverzésének lehetőségét, és a jelenlegi hadműveletek befejeződése után csak hadtápszolgálatban vennének részt magyar csapatok.¹⁹⁸

E tervet Hitler még aznap jóváhagyta, annak részletes megbeszélése pedig a német katonai vezetésre és magyar részről Szombathelyi altábornagyra és László vezérőrnagyra várt. A megállapodás lényege a következő volt:

1. A magyar gépkocsizó dandárokat a németek azonnal újra felszerelik¹⁹⁹, közben továbbra is helyben maradnak a hadműveletek befejezéséig, ami egybeesik az esős évszak kezdetével, kb. október 15-ével. Ezután a gépkocsizó dandárok a lovasdandárral együtt hazahívhatók.²⁰⁰

2. A németek egy gépesített²⁰¹ hadosztály teljes felszerelését Magyarországon rendelkezésre bocsátanak.²⁰²

3. A hadtápszolgálatban működő 1. hegyi és 8. határvadászdandár is felváltásra kerül, 4 békeállományú dandárral.²⁰³

Szombathelyi altábornagy szerint e tárgyalásokon vált előnyére az alárendeltségéből kivált Gyorshadtestnél korábban tett két látogatása, mert igen nagy tájékozottságra tett szert a harctéri viszonyok tekintetében.²⁰⁴ Ezekre támaszkodva próbálta a magyar erők felváltását és

¹⁹⁷ Hóman szerint Horthynak, Bárdossynak és Szombathelyinek elsősorban ezzel az érveléssel sikerült eredményt elérni a tárgyalások során. BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírósi pere 8. doboz, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei: 1941. szeptember 13-i naplófeljegyzés. Az 1942. januári tárgyalások idején is ez volt a magyar fél egyik fő érve, lásd alább!

¹⁹⁸ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 687-688. Idézi Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika 1938-1945. Kossuth Könyvkiadó, 1986. 257-258.

¹⁹⁹ Hitler személyesen tett ekkor ígéretet Horthynak arra, hogy a Gyorshadtestet a további hadműveletekre mozgásképesé teszik. HL VKF 1941 1. oszt. 6466/eln.

²⁰⁰ Hóman értesülése szerint a dnyeperi harcok befejezése után, előreláthatóan két hónapon belül kerül sor a Gyorshadtestnek az első vonalból való kivonására, de megszálló erőként ezek is Galíciában maradnak. Igaz, hogy Hóman nem volt jelen a németországi tárgyalásokon, de Bárdossy a hazatérés napján rendkívüli minisztertanácson számolt be a tárgyalások eredményéről, s Hóman még aznap lejegyezte értesüléseit. Így érdekesnek tekinthetők a fenti beszámólótól eltérő információi. BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírósi pere 8. doboz, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei: 1941. szeptember 13-i naplófeljegyzés.

²⁰¹ Dombrádynál Szent-Iványira hivatkozva páncélos hadosztály szerepel, pedig a szövegben gépesített hadosztály olvasható. Hóman pedig egy gépesített hadtestet ír. BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírósi pere 8. doboz, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei: 1941. szeptember 13-i naplófeljegyzés.

²⁰² A HL VKF 1941 1. oszt. 6466/eln. számú irat szerint Hitler Horthynak a Gyorshadtest újrafelfegyverzésén túl egy páncélos hadosztály felszereléséhez szükséges anyagot is ígért. Valószínűleg itt erről van szó.

²⁰³ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 688. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 259.

²⁰⁴ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 12.

a cserébe kiejánni kért erők csökkentését elérni. Ahogy fentebb már említettük, László Dezső visszaemlékezése szerint útban a németekkel folytatandó tárgyalásra a kormányzó közölte kíséretével, hogy nézete az: lehetőleg minden csapatot hozzanak vissza a hadművelési területre, s mindnyájuknak ezért a célért kell dolgozni. A németek azonban nem fogadták el ezt az álláspontot, s ezért a tárgyalások elején Szombathelyi altábornagy olyan minimális ajánlatot tett, hogy a németek azt hitték, tréfál.²⁰⁵ A tárgyalások heveségére jellemző, hogy Brauchitsch vezértábornagy és Halder vezérezredes közrefogták a kormányzót és úgy kapacitálták.²⁰⁶

Keitel vezértábornagy visszaemlékezése szerint Szombathelyi altábornagy legfőbb célja e tárgyalások során az OKH²⁰⁷ óhajával ellentétben az volt, hogy még a Dnyeperen való átkelés előtt vonják vissza a Gyorshadtestet. Szombathelyi *„azzal érvelt, hogy az nincs téli hadviselésre felszerelve, és hogy szükség lesz rá a következő háborús évet előkészítő újjászervezésben. A Führernél tett rövid üdvözlő látogatása után [...] a vele való tárgyalás Halderre és rám maradt.”* Végül egy kompromisszumos megoldás született Szombathelyi altábornagy és Halder vezérezredes között, azaz a németek ígéretet tettek a Gyorshadtest későbbi hazaszállítására.²⁰⁸ Szombathelyi Ferenc finoman fogalmazva sem tett kedvező benyomást Keitelre, hiszen a vezértábornagy tipikus svábnak, pökhendinek és arrogáns modorúnak titulálja a magyar vezérkarfőnököt.²⁰⁹ Szombathelyi Keitelt megcsontosodott katona típusnak nevezte, ellenben Haldert szimpatikusnak találta, akivel lehet nyíltan és okosan beszélni. Hitlert pedig a következőképpen jellemezte: *„modora nem egy simulékony diplomatáé, egyénisége rendkívül határozott és impresszionáló”*.²¹⁰

A németek e tárgyalás során nagyon optimistán ítélték meg a katonai helyzetet. Szerintük a 360 szovjet hadosztályból 90-100 lehetett még harcképes. Az elgondolás az volt, hogy az Onyega-tó-Mologa-Volga-vonal elérése után nagyobb szabású hadműveletekre már nem lesz szükség, ezért a haderő fele vagy kétharmada leszerelhetővé válik. A maradék is elegendő lesz ugyanis a megszállt területeken a rend fenntartására, az európai partok védelmére, Anglia

²⁰⁵ HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./2. László Dezső vezérezredes kihallgatása 1946. február 8-9.

²⁰⁶ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 12.

²⁰⁷ Oberkommando des Heeres = a német szárazföldi haderő főparancsnoksága.

²⁰⁸ Lásd alább Vörös János németekkel folytatott tárgyalásait!

²⁰⁹ Keitel vezértábornagy visszaemlékezései. Kossuth Kiadó, Budapest. 1997. 125-126.

²¹⁰ HL TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése.

tengeri blokádjára és légibombázására, valamint a közel-keleti és afrikai gyarmati háború viselésére.²¹¹

Érdekes, hogy alig két héttel később a 2. vkf. osztály nyilvántartó alosztálya által készített – szeptember 20-án lezárt – katonapolitikai összefoglaló a Vörös Hadsereg erejét kb. 80 hadosztályra és 1000-1500 repülőgépre tette. Az irat szerint ezek a hadművelleti egységek távolról sem mondhatók százszázalékos harcértékűeknek, így a szovjetnek jövőben várható erő kifejtése már igen korlátozott lesz. A további hátszági tartalékok alig néhány seregtestet képviselnek, ezeknek felszerelése azonban annyira gyér, hogy bevetésük az erőviszonyokra nem gyakorol döntő befolyást. Amíg tehát emberanyag-tartalékok bőségesen állnak még a szovjet vezetés rendelkezésére, azok felszerelésére és felfegyverzésére már képtelen. Az angol és amerikai segítség 1-2 éven belül csak a felszerelésre (ruházat, egészségügyi anyag, stb.) terjedhet ki, mert fegyverzet és lőszer tekintetében az új szövetséges államok egyrészt nincsenek iparilag berendezve, másrészt a szovjet haderő idegen fegyverek kezelésében járatlan. Az összefoglaló leszögezi, hogy a szovjet vezetés végleges letörése és kiirtása csak úgy lehetséges, ha az egész Szovjetuniót katonailag megszállják. Azonban úgy számoltak, hogy Moszkva, Leningrád és Odessza eleste után belső megrendülés, belpolitikai válság következhet be, amely elvezet a végső felbomláshoz. A jelenlegi helyzet elemzése után arra a következtetésre jutottak, hogy még a tél beállta előtt a németeknek biztosan sikerülni fog a murmanszki közlekedés megakadályozása, Leningrád és Odessza, esetleg Moszkva elfoglalása, a Donyec-iparvidék és Ukrajna birtokbavétele, s ezáltal a Kaukázusba vezető út megnyitása.²¹² Ezek a megállapítások összecsengenek a németektől a főhadiszálláson hallottakkal, azzal a különbséggel, hogy a Vörös Hadsereg erejét még alacsonyabbra tették, mint két héttel korábban.²¹³

²¹¹ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 688. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 258. Láthatjuk, hogy ez a helyzetmegítélés teljes mértékben összecseng a Werth által az előző hónapban hangoztatottal, ami természetesen származhatott német forrásból.

²¹² HL VKF 1941 1. oszt. 6317/el. Az iratban feltűnik a magyar céloknak a németekétől való elválasztásának gondolata is: „Németország igen értékes barátsága és támasza mellett katonapolitikai céljaink elérésében és visszaszerzett területeink megőrzésében saját erőinkre kell építeni. Fennáll a kisantant újraéledése román vezetés alatt. Ezért készen kell állnunk arra, hogy minden körülmények között – ha kell egyedül is – meg tudjuk tartani hatalmi helyzetünket.” E gondolatot idézi Dombrády: i. m. 260.

²¹³ Az 1941. október végi Szovjetunióbeli politikai és katonai helyzetet értékelő összefoglaló a szeptemberihez képest sokkal realistább volt, amikor megállapította, hogy a „bolsevizmust, mint politikai tényezőt csak akkor lehetne teljesen kiküszöbölni, ha a vörös hadsereg megsemmisítésén kívül a Szovjetunió egész területe katonai megszállás alá kerülne és a szovjet kormány a birodalom elhagyására kényszerülne. Ezzel a lehetőséggel egyelőre számolni nem lehet.” Ez a jelentés a korábbihoz képest összesen 187 hadművelleti egységgel számol, ebből 173 hadosztály. Ha ezekből levonjuk a harcértékükben meg nem felelőket, akkor 102 hadművelleti egységet kapunk, ebből 92 hadosztály. 5000 repülőgép áll még rendelkezésre, amelynek a fele elavult. Tehát az októberi jelentés lényegesen magasabbra teszi a Vörös Hadsereg erejét, mint az egy hónappal korábbi. Végül azt is megállapítja, hogy a szovjet elleni háború ebben az évben nem fog befejeződni. VKF 1941 hdm. csf. 825/el.

Ujszászy István²¹⁴ visszaemlékezése szerint létezett egy a fenti megállapításokkal szöges ellentétben álló magyar nyilvántartási adat, mert azt állítja, hogy amikor Horthy derűlátóan tért haza a német főhadiszállásról, és előadta, hogy a szovjet hadvezetésnek már csak 81 hadosztály áll rendelkezésére, a 2. vkf. osztály vezetője ezt az adatot a magyar nyilvántartás alapján azonnal megcáfolta, mert eszerint a szovjet hadműveleti egységek száma legalábbis 345.²¹⁵

Szeptember 10-én Bárdossy és Ribbentrop folytatták a tárgyalásokat, s a magyar miniszterelnök igyekezett meggyőzni arról a német külügyminisztert, hogy a délkelet-európai térségben Magyarország az egyedül megbízható elem a pánszlávizmus és egyéb antinémet mozgalmakkal szemben, aminek következtében gazdasági és katonai megerősítése német érdek is. Románia németbarát politikája Antonescu²¹⁶ marsall személyéhez kötődik, nélküle ez megszűnne. Erre utal az is, hogy a második bécsi döntést a leghivatalosabb személyek ott szabotálják, ahol tehetik. Szerbiában a Nedić-kormány²¹⁷ megalakítása és hadseregének megszervezése aggályosnak tekinthető, mert ez egyrészt a Bánát átvételét magyar szempontból megnehezíti, másrészt így az ország könnyen pánszláv faktorrá válhat. A pánszláv gondolat pedig könnyen egy táborba sodorhatja Szerbiát Bulgáriával és Horvátországgal, amit az olaszok nem nagy rokonszenvvel kísért balkáni politikája is elősegít. Horvátország konszolidálását a magyar kormány különben továbbra is iparkodik elősegíteni.²¹⁸

László Dezső a fenti összefoglalóval ellentétben a háború után úgy emlékezett, hogy ezt az előterjesztést neki kellett megtennie Jodl vezérezredes felé, Bárdossy László és Sztójay Döme megbízásából. A kérdést szerinte a kormány vetette fel, ami végül egy incidenssel végződött Ribbentrop és Bárdossy között. A német külügyminisztert ugyanis kellemetlenül érintette háttérbeszorítása a katonákkal szemben, s László szerint végül az egész dolog Bárdossy részéről igazságtalanul rajta csattant, holott éppen a miniszterelnök megbízásából kellett neki katonai vonalon az előterjesztést megtennie és a határkiigazításhoz a német beleegyezést kikérnie. A problémát valószínűleg az okozta, hogy külügyi vonalon az előterjesztést nem készítették elő, de ezt László csak utólag tudta meg.²¹⁹ Az iratok alapján

²¹⁴ Ujszászy István (1894-?) vezérőrnagy, ekkor ezredes és a 2. vkf. osztály vezetője.

²¹⁵ ÁBTL A-414/5.

²¹⁶ Ion Antonescu (1882-1946) marsall, 1940 szeptemberétől Románia miniszterelnöke, 1941-től 1944-ig annak diktátora.

²¹⁷ Milan Nedić (1877-1946), 1941. augusztus 29. és 1944. október 10. között a német megszállás alatt álló Szerbia bábkormányának miniszterelnöke.

²¹⁸ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 689. Részben idézi Dombrády Lóránd: i. m. 258.

²¹⁹ ÁBTL V-117743 László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza. 15.; 1946. január 8-i kihallgatási jegyzőkönyv

László vezérőrnagynak még egy külön tárgyalásáról van tudomásunk, amelyet a német légierő vezérkari főnökével²²⁰ folytatott le. Jeschonek vezérezredes ígéretet tett a már korábban megrendelt iskola-, gyakorló és hadirepülőgépek leszállítására.²²¹

Hóman Bálint naplójának tanúsága szerint a magyar fél tartott attól, hogy a tárgyalásokon a balkáni megszállásban való magyar részvétel is napirendre kerül, így a végül elért eredményt, azaz a galíciai területeken való további megszálló tevékenységet sokkal kedvezőbbnek ítélték.²²² Katonai szempontból azért, mert Galíciában nem számítottak olyan mértékű partizántevékenység kialakulására, mint amilyen ebben az időszakban már kibontakozott a horvát és szerb területeken, politikai szempontból pedig így nem állhatott elő a magyar-délszláv viszony esetleges romlása.²²³

A tárgyalások egyik fontos epizódja volt, hogy Hitler kitüntette Horthy kormányzót a német vaskereszt lovagkeresztjével, a német-magyar fegyverbarátság és a magyar csapatoknak a bolsevistaellenes harcokban mutatott vitézségének tiszteletére.²²⁴ Ahogyan Hóman fogalmaz, Hitler így kívánta Horthy Miklós eddigi eredményeit méltatni és a két ország közti harmonikus együttműködést dokumentálni.²²⁵ Az ünnepélyes fogadtatás, a magas kitüntetés és kormányzói teljesítményének méltatása, valamint a tárgyalások eredménye okozhatta Horthynál azt a fajta derűlátást, amelyről Ujszászy írt, s amelyet fentebb már idéztünk.

Hóman Bálint beszámolója szerint Hitler „megfelelő kisebb kitüntetések” nyújtott át „Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknek, a galíciai győzelmes magyar háború vezérének”. Valószínűleg ezen alkalomból kapta meg Szombathelyi az I. osztályú német Vaskeresztet és a II. osztályú német Vaskereszthez a pántot, amelyet Horthy 1941. október 21-én kelt legfelsőbb elhatározásával engedélyezett viselnie, azonban az erről szóló rendeletet csak 1942. február 26-án alkották meg, s csak 1942. március 3-án jelent meg a Honvédségi Közlönyben.²²⁶ Mindez csak azért érdekes, mert Szombathelyi Ferenc a háború után azt a

²²⁰ Hans Jeschonek (1899-1943) vezérezredes, 1939-1942-ig a Luftwaffe vezérkari főnöke.

²²¹ HL VKF 1941 1. oszt. 6466/el.; 6365/el.

²²² Az írásból nem derül ki, hogy konkrétan mely balkáni területekre kerültek volna magyar csapatok, azonban fentebb már láthattuk, hogy a László-Toussaint-féle tárgyalások idején is felmerült 2 magyar hadosztálynak a Bánát megszállásában való részvételének terve. László Dezső 1946. január 8-i kihallgatása során azt vallotta, hogy a Toussaint vezérkari ezredessel folytatott tárgyalása során az „*oroszországi alkalmazás helyett a magyar erőknek a Bácska, Bánáthoz csatlakozó területeken való alkalmazását tartottam kíváncsabbnak* [...]”. ÁBTL V-117743.

²²³ BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági pere 8. doboz, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei: 1941. szeptember 13-i naplófeljegyzés.

²²⁴ Magyarország 1941. szeptember 12.; Új Magyarország 1941. szeptember 12.

²²⁵ BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági pere 8. doboz, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei: 1941. szeptember 13-i naplófeljegyzés.

²²⁶ Honvédségi Közlöny 1942/9. szám

kijelentést tette, hogy több mint két és fél évi, vezérkarfőnöki beosztásban eltöltött ideje alatt a németektől egyetlen kitüntetést sem kapott együttműködéséért, holott bajtársai „*csupán pár havi együttműködés után lovagkeresztet kaptak*”.²²⁷ És valóban, a háború későbbi időszakából nincs tudomásunk Szombathelyi újabb német kitüntetéséről.

A tárgyalások végére kialakult kompromisszumot a magyar fél sikerként könyvelte el. Hóman egyenesen „*a legoptimisztikusabb reményeinket is túlhaladó eredmény*”-ről ír.²²⁸ Ebben a kormányzó és a miniszterelnök mellett nagy szerepe volt az újonnan kinevezett vezérkarfőnöknek is, akinek ez egyben bemutatkozó látogatást is jelentett a német főhadiszálláson. A kormányzó, aki fültanúja volt újdonsült vezérkarfőnöke németekkel folytatott tárgyalásainak, megjegyezte, hogy Szombathelyi jól tud harcolni.²²⁹

Hogy a magyar hadvezetés mennyire örült a felajánlott páncélosadosztálynyi felszerelésnek, azt mutatja az is, hogy Szombathelyi altábornagy külön levélben köszönte meg Keitel vezértábornagynak a német támogatást.²³⁰ A magyar haderő felszerelésbeli hiányosságai Szombathelyi vezérkarfőnöki működésének egész időszakán keresztül az egyik fő problémát jelentették, s e kérdés később is számos alkalommal felmerült a németekkel folytatott tárgyalások során.

A Gyorshadtestnek megígért felszerelést a megállapodás szerint a hadtestparancsnokságnak előljáró német hadsereg-parancsnokságától²³¹ kellett kérnie. Az erre vonatkozó intézkedést Szombathelyi altábornagy már a hazaérkezés napján, szeptember 13-án kiadta. Ebben az intézkedésben az szerepel, hogy a Gyorshadtest az arcvonaltól déli szárnyán bekövetkező döntésig a további mozgó hadműveletekben részt vesz, azután hazakerül.²³² A hadtestparancsnokság tájékoztatására és a részletek németekkel történő megbeszélésére Szombathelyi altábornagy Vörös János²³³ vezérőrnagyot küldte ki. Vörös vezérőrnagy szeptember 21-én, a német Dél Hadseregcsoporthoz folytatott tárgyalásai eredményeképpen jelentette, hogy a gépkocsizó dandárok Dnyeper menti védelmi feladatuk befejezése után Krivoj Rog területére vonják vissza, majd a személyi kiegészítés és anyagi feltöltés után a 17. német hadsereggel együtt délkeleti irányba, a Donyec iparvidékére fognak előretörni.²³⁴ Azaz

²²⁷ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 3.

²²⁸ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírói pere 8. doboz, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei: 1941. szeptember 13-i naplófeljegyzés.

²²⁹ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírói pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7126-7127.

²³⁰ HL VKF 1941 1. oszt. 6466/eln.

²³¹ 17. német hadsereg.

²³² HL VKF 1941 1. oszt. 6218/eln.

²³³ vitéz nemes Vörös János (1891-1968) vezérezredes, ekkor vezérőrnagy és 1941. augusztus 1-től 1941. november 1-ig az 1. hadsereg vezérkari főnöke.

²³⁴ HL VKF 1941 1. oszt. 6219/eln.; HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 646-647.

Szombathelyinek csakúgy, mint a német főhadiszálláson folytatott tárgyalások során, azt követően is sikerült elnyernie a német ígéretet a Gyorshadtest kivonására vonatkozóan. Erre azonban – a szeptemberi tárgyalásokon megállapított határidőt messze túllépve – csak novemberben került sor, amint azt alább még részletezni fogjuk.

Szombathelyi altábornagy korábbi meglátásai és a hadműveleti területről érkező újabb jelentések hatására nem tartotta kizártnak, hogy a szeptemberi megállapodást felülírva a németek újabb magyar erőket fognak kérni. A német főhadiszálláson tett látogatás utáni helyzetmegítélését a következőképpen jellemezte: *„Ez volt az első sikerem a németekkel szemben, de tisztában voltam azzal, hogy előttünk még új küzdelmek állnak, mert meg voltam győződve, hogy a németek nem fognak belenyugodni abba, hogy a háborúból magunkat kivonjuk, különösen akkor nem, ha ők is ráfanyalodnak majd arra a felfogásra, hogy az orosz háború nem villámháború. Tisztában voltam azzal, hogy előbb vagy utóbb újabb követeléssel fognak előállni katonai vonatkozásban és gazdasági vonatkozásban is.”*²³⁵ A jövőbeni német kérésekre való felkészülés érdekében tehát októberben magához hívatta Toussaint ezredest, s arra kérte: a német katonai vezetés az attasé útján idejekorán közölje, mit várnak Magyarországtól a következő évben. Ez merőben más magatartást jelentett, mint amelyet Werth vezérezredes képviselt, hiszen nem önkéntes magyar felajánlásról volt szó, hanem a német kérések pontos megnevezéséről, amely esetben a magyar fél alkupozícióba kerülhetett volna. (A decemberben drasztikusan megváltozó hadi helyzet azonban a német fél erőszakosabb, egyenesen követelődő fellépését eredményezte, mint ezt az 1942. januári tárgyalások során látni fogjuk. Azonban erről egyelőre még nem volt szó.) Toussaint ezredes a feletteseivel való egyeztetés után azt a javaslatot tette, hogy a megszállt területeken működő magyar biztosító erők megerősítésére, valamint a műszaki csapatok bevetésére a német és a magyar vezérkar lépjen érintkezésbe. Ezzel együtt megemlítette a szeptemberi tárgyalások során beígért páncélosadosztálynyi felszereléssel és kiképzéssel kapcsolatos német segítséget.²³⁶

Ezt követően a két vezérkar között valóban tárgyalásokra került sor, közvetett módon. Október 20-án Paulus²³⁷ altábornagy telefonon tolmácsolta Halder vezérezredes kérését László Dezsőnek, mely szerint a megszálló feladatokra rendelkezésre bocsájtott 4 dandáron

²³⁵ BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7127.

²³⁶ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 622. Ez egyelőre csak a mézesmadzag újabb elhúzását jelentette, mivel október közepén még mindig nem kezdődött meg a páncélosadosztály anyagának és az ígért repülőgépeknek a szállítása. HL VKF 1941 1. oszt. 6365/eln.; 6466/eln.

²³⁷ Friedrich von Paulus (1890-1957) vezértábornagy, 1940. szeptember 3-tól 1942. január 5-ig a német szárazföldi haderő I. főszállásmestere, egyben a német szárazföldi haderők vezérkarfőnökének (Halder) helyettese.

felül még további 2 dandár rendelkezésre bocsátásához kéri a magyar vezérkar főnökének elvi hozzájárulását. A kérés sürgősségét jelezte, hogy Paulus altábornagy lehetőleg még aznapi választ kért.²³⁸ Ugyanezen a napon a Magyarországon működő Transportkommandantur vezetője²³⁹ megjelent a vezérkar közlekedési osztályán, és ott az OKH szállítási ügyek főnökének nevében minél több vasútépítő alakulat kirendelését kérte orosz területre a magyar osztályvezető-helyettestől²⁴⁰. Mikes alezredes nem tartotta magát jogosultnak a kérés letárgyalására, ezért lekísérte Roeder ezredest a hadműveleti csoportfőnökhöz.²⁴¹ László vezérőrnagy – ahogyan erre az október 22-i német jelentésből következtethetünk – feltehetően jelezte, hogy e kérdésben tárgyalnia kell feletteseivel. Azonban 21-én nem született döntés a magyar vezérkarban, így 22-én László vezérőrnagy közölte Roeder ezredessel: e kérdést diplomáciai útra kell terelni.²⁴² Közben Paulus altábornagy is több ízben sürgette a magyar választ: még ugyanaznap, amikor a kérést első ízben tolmácsolta, majd másnap is. 21-én kapta meg a választ László vezérőrnagytól telefonon: Szombathelyi altábornagy utasítására közli, hogy a kérés teljesítését politikai úton a magyar kormánynál kell kezdeményezni.²⁴³

A fentiekből is látható, hogy valóban létezett egy „*intim kapcsolat*” a két vezérkar között, ahogyan erről Szombathelyi Ferenc írt a háború után ellene indított eljárás során. Itt úgy fogalmaz, hogy vezérkarfőnöki teendői közül egyik első lépése volt, hogy ezt a kapcsolatot megszüntesse, különösen a korlátlan telefonbeszélgetéseket illetően. A Berlinnel való közvetlen beszélgetést megbízásához és engedélyéhez kötötte.²⁴⁴ Az elődje alatt kialakult állapotokat a következőképpen jellemezte: „*merem állítani, hogy Werth alatt a magyar vezérkar a német vezérkarnak dépendance-a*²⁴⁵ volt. Berlinben felemelték a kagylót és Budapesten teljesítették.”²⁴⁶

A László-Toussaint-féle tárgyalásokhoz képest ez merőben új magatartást jelentett a hadműveleti csoportfőnök részéről, amelyben nagy szerepe lehetett Horthy és Szombathelyi ráhatásának, valamint Werth menesztésének. A németeket meglepte a politikai tárgyalásra történő hivatkozás, aminek okát a politikai és katonai vezetés eltérő magatartásában vélték

²³⁸ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 694. Dombrády Lóránd: i. m. 261.

²³⁹ Roeder ezredes.

²⁴⁰ Mikes György alezredes.

²⁴¹ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 694. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 261-262.

²⁴² Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 621.

²⁴³ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 694. Tévesen a Wihelmstrasséban szereplő táviratra hivatkozva idézi valójában Szentiványit Dombrády Lóránd: i. m. 262. Egyik iratban sem Haldernek teszi meg közlését László, ahogyan Dombrády tévesen fogalmaz. Az időpont sem stimmel: László 21-én és nem 22-én válaszolt.

²⁴⁴ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 2.

²⁴⁵ alárendeltje

²⁴⁶ BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági pere 7. doboz. Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7126.

felfedezni, ahogyan ez a korábbi időszakban számos alkalommal előfordult. Ez azt mutatja, hogy Szombathelyi altábornagy kemény tárgyalási stílusa ellenére, melyet a főhadiszálláson folytatott tárgyalások idején tanúsított, a német katonai vezetés még mindig nem volt tisztában a magyar katonapolitikai fordulat mértékét illetően. A németek ekkor kényszerhelyzetbe kerültek, mivel égető szükségük volt magyar műszaki csapatokra, s ezért nem zárkóztak el annak lehetőségétől, hogy diplomáciai útra tereljék a kérdést. Mindezt úgy próbálták elérni, hogy a magyar félben ne keletkezhessen az a benyomás, mintha a német fél kéréssel fordulna hozzá, azaz ne kerülhessen alkupozícióba. Ezért a budapesti német követnek közölnie kellett Bárdossy miniszterelnökkel: a magyar vezérkar tájékoztatást kért a magyar erők jövő évi esetleges fokozott bevetését illetően, mire a Wehrmacht javasolta további megszálló erők és műszaki csapatok bevetését. A magyar vezérkar válasza az volt, hogy a kérdést diplomáciai úton kell rendezni. Jagowot pedig úgy instruálták, hogy amennyiben a magyar kormány minden további nélkül beleegyező választ adna, úgy a továbbiakra nézve a két vezérkar állapodjon meg, ha pedig a magyar kormány feltételeket szabna, úgy közölje: a németeknek nem áll szándékában erről tárgyalásokat folytatni, hiszen a Wehrmacht csak a magyar vezérkar kezdeményezésére fejezte ki készséges hozzáállását, így úgy tűnik, félreértés forog fenn.²⁴⁷

Október 27-én Jagow követ tárgyalta a kérdésről Bárdossyval, aki kijelentette: „*a magyar kormánynak csapatok felajánlása nem állt és most sem áll szándékában. Itt az OKW részéről félreértés állhat fenn.*”²⁴⁸ Továbbá kifejtette, hogy a német főhadiszálláson megállapodás történt a kiküldendő alakulatok számát illetően. Ha a német hadvezetés további csapatok kiküldését tartaná szükségesnek, úgy azt a magyar kormány mérlegelni fogja. A döntésnek némileg elébe vágva a magyar miniszterelnök azt is kijelentette, hogy a magyar fél máris nagyobb erőket küld ki váltás gyanánt, mint amelyek most is részt vesznek a megszállásban.²⁴⁹ „*A fronton küzdő magyar csapatok helyett is küldünk ugyanis ezek létszámának megfelelő erőt, mielőtt a fronton levő magyar erők visszatérnének. Ez volt a Hauptquartieron*”²⁵⁰ *létrejött megállapodás, amely egyelőre még nincsen végrehajtva [...].*”²⁵¹

²⁴⁷ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 622-623. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 262-263.

²⁴⁸ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 623.

²⁴⁹ A Kárpát-csoport feloszlására, és a szerepét átvevő Magyar Megszálló Csoport Parancsnokság megalakítására október 6-án került sor. A Kárpát-csoport alárendeltségében működött 1. hegyi- és 8. határ vadász dandár leváltására október 10-én érkezett ki a 121. dandár, majd október 19-ig a 124. dandár. A vasúti szállítási helyzet miatt a megszálló feladatokra kijelölt másik két dandárt később indították: a 105. dandárt október 26-án, a 108.-at pedig október 30-án. Megérkezésük november 10-ig húzódott el. HL VKF 1942 1. oszt. 4340/el.

²⁵⁰ A német főhadiszálláson.

Bárdossy László ezzel kívánt utalni arra, hogy a németek még mindig nem váltották be a Gyorshadtest kivonására tett ígéretüket.

A magyar miniszterelnök hangsúlyozta, hogy magyar katonai oldalról csak az esetleges német kérés iránti készség kifejezéséről lehetett szó, de nem önkéntes felajánlkozásról. Ezt azért állíthatja ilyen határozottan, mert éppen néhány nappal korábban tárgyalt e kérdésről a magyar vezérkarfőnökkel, így jól ismeri az ő felfogását. Bárdossy nem tartotta kizártnak, „*hogy a vezérkar köréből – nem felelős személyek – bizonyos nyilatkozatot tehettek, de ezeknek a nyilatkozatoknak csak a fenti értelmet lehet tulajdonítani.*”²⁵² Bárdossy a német követtel folytatott megbeszélés után jelentést kért a vezérkar főnökétől az esetet illetően, mely jelentést Szombathelyi altábornagy október 31-én azzal zárta, hogy „*a fentiekből következik, hogy a magyar vezérkar körében sem felelős, sem felelőtlen személyek a németek felé csapatok felajánlását illetően kezdeményező lépéseket nem tettek, ígéreteket nem hangoztattak.*”²⁵³ A vezérkarfőnök kijelentése arra vonatkozhat, hogy ekkor már kiadta a fent ismertetett rendelkezését a két vezérkar közti kapcsolattartásra vonatkozóan, s bízott benne, hogy alárendeltjei engedelmeskednek.

November 2-án Bárdossy László tájékoztatta Sztójay Döme berlini magyar követet – miután Sztójay október 30-án Clodius-tól²⁵⁴ azt információt kapta, hogy külügyi vonalon a németek nem kívánnak az ügyre visszatérni,²⁵⁵ – a kialakult helyzetről s a magyar állásponttól, s kiinduló okként azt jelölte meg, hogy „*a magyar vezérkar egyik tisztje, nyilván egyéni érdemszerzés céljából valószínűleg tényleg olyan kijelentést tehetett, hogy részvételünket oroszországi akcióban fokozni szeretnők.*”²⁵⁶ Tehát a miniszterelnök továbbra sem tartotta kizártnak azt a lehetőséget, hogy a vezérkarban a Werth Henrik alatt már megszokott módon folynak a német katonai vonallal tárgyalások Magyarország háborús részvételének mértékét illetően. Azt azonban leszögezte, hogy a kormány a vezérkar főnökével együtt véget kíván vetni az ilyen felelőtlen egyéni felajánlkozásoknak. Végezetül

²⁵¹ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 692. Bárdossy fenti kijelentését figyelmen kívül hagyva részben idézi Dombrády Lóránd: i. m. 263.

²⁵² MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 694-695. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 263-264.

²⁵³ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 694-695. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 263-264.

²⁵⁴ Carl August von Clodius (1897-1952) 1938-tól a német külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának osztályvezető-helyettese.

²⁵⁵ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 695. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 263.

²⁵⁶ Ehhez az ügghöz szervesen kapcsolódik László Dezső egyik háború utáni kijelentése, mely szerint nincs tudomása arról, hogy a szeptemberi, német főhadiszálláson folytatott tárgyalásokról hazafelé jövet a vonatról visszatáviratoztak volna, „*hogy hajlandók többet is adni.*” HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./2. László Dezső vezérezredes kihallgatása 1946. február 8-9. Sajnos a jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy a kihallgatóknak honnan származott ez az információja!

Bárdossy úgy instruálta Sztójajt, hogy fentiekről csak mint Budapestről kapott magánértesülésről tájékoztathatja Clodiust.²⁵⁷

Bárdossy László másnap újabb üzenetet küldött a berlini magyar követnek, melyben közölte, hogy a Szombathelyi vezérezredessel lefolytatott vizsgálat alapján megállapította: a katonák közül senki nem nyilatkozott a magyar katonai közreműködés mértékének fokozása mellett. Ezért előző üzenete erre vonatkozó részéről Clodiusnak ne tegyen említést. Feltétlenül egyet kell értenünk Dombrády Lóránd megállapításával, mely szerint Bárdossy ebben az esetben diplomáciai fogást alkalmazott (hiszen Szombathelyi jelentését október 31-e óta ismerte), s közvetve így hozta a németek tudomására a vezérkar megzabolására irányuló szándékát. Azért választotta ezt a módot, mert tisztában volt vele, hogy a németek nem örülnek a magyar vezérkar tagjaival korábban kialakított jó kapcsolataik megváltoztatásának.²⁵⁸ Ehhez azonban feltétlenül hozzá kell fűznünk, hogy a németek nemcsak a politikai vezetés változtatási szándékával, hanem a vezérkar főnökének ez irányú teljes egyetértésével is tisztában kellett lenniük – s emellett természetesen értesültek a kapcsolatokat korlátozó önálló vezérkarfőnöki rendelkezésekről is.

November 11-én a németek mégiscsak kénytelenek voltak politikai vonalon is felvetni kívánságaikat – további két megszálló dandár, műszaki és vasútépítő csapatok –, azonban az alku lehetőségét, azaz az újabb német felszerelések szállítására vonatkozó magyar igényeket azzal kívánták elhárítani, hogy *„egy magyar páncéloshadosztály felszerelésére és kiképzésére vonatkozólag tárgyalások már folyamatban vannak.”* Bárdossy ígéretet tett, hogy erről tájékoztatni fogja a kormányzót, a honvédelmi minisztert és a vezérkar főnökét. A magyar vezetés hamar döntésre jutott, melyet így a miniszterelnök már másnap tolmácsolhatott a német követnek: a kormány hozzájárult a német kérések teljesítéséhez.²⁵⁹ A részleteket Szombathelyi vezérezredes közölte a német katonai attaséval. Kérte az összes magyar megszálló erő térben és szervezetileg való együtttartását, valamint a Gyorshadtest sürgős leváltását.²⁶⁰ Szombathelyi szükségesnek tartotta a megszálló dandárokra vonatkozó feltételt újból hangoztatni, hiszen erre vonatkozóan Vörös János és a német Dél Hadseregcsoport

²⁵⁷ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 695-696. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 264.

²⁵⁸ MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 696. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 264-265.

²⁵⁹ Így került sor december 1-jén két újabb dandár – a 102. és a 111. – vasúti szállításának megkezdésére. A német vasúti szállítási krízis hatására azonban december végéig csak a 102. dandár került kiszállításra, a 111. dandár teljes kiszállítása 1942 januárjáig húzódott volna, ezt azonban hatálytalanította a Keittel Budapesti kötött megállapodás. HL VKF 1942 1. oszt. 4340/el.

²⁶⁰ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 624-625.; MOL Küm. K63 473. cs. 75/a t. 697. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 266.

között már szeptember 22-én megállapodás történt.²⁶¹ Szombathelyi vezérezredesnek ez a kérése a későbbiek során még többször felmerült, mint ezt látni fogjuk.

Közben október 30-án Miklós Béla vezérőrnagy Budapestre utazott, hogy elérje a Gyorshadtest sürgős kivonását.²⁶² November 11-én tért vissza a kedvező hírrel.²⁶³ November 15-én végre sor került a Gyorshadtest kivonásának elrendelésére.²⁶⁴ Szombathelyinek tehát sikerült elérnie egyik fő célját, azaz a Kárpát-csoport és a Gyorshadtest kivonását, még akkor is, ha ennek ára – és a közben változó hadi helyzet, továbbá az emiatt fellépő német követelések következménye – újabb magyar erők kiküldése volt. A Gyorshadtest rendkívül leharcolt állapotban került haza, tetemes anyagi veszteséget szenvedve.²⁶⁵ Hazahozatala mégis sikerként volt elkönnyvelhető, hiszen az emberanyag, amely jelentős harci tapasztalatra tett szert, felhasználható volt az itthoni kiképzésben, valamint az általuk megszerzett elméleti tapasztalatok is hasznosíthatóvá váltak.²⁶⁶

Az elesettek száma az 1941. december 10-ig beérkezett adatok alapján 180 tiszt és 3825 fő legénységi állományú volt. A személyi veszteségről (a Gyorshadtest mellett az egyéb alakulatoké is) a hadműveleti osztály megállapítása a következő volt: *„Minthogy a bevetett seregtestek élelmezési létszámához viszonyítva a magyar veszteségek igen elenyészőek – végeredményben egyetlen közepes csatanap értékét sem érik el –, az osztály a veszteségadatok közzétételét nem javasolja, annál is inkább, mert a tetemes román veszteségeket a német sajtó részletesen ismertette, s így honvédségünket a külföld közvéleménye részéről esetleg meg nem érdemelt bírálat érhetné.”* E megjegyzéssel mind a vezérkar főnöke, mind a honvédelmi miniszter egyetértettek, így az összesített veszteségadatok nem kerültek közlésre.²⁶⁷

Az újonnan kiküldött erők, azaz a megszálló dandárok *„átlag hat zászlóaljából állottak, mindenféle gyalogsági nehézfegyver és tüzérség nélkül, alacsony századlétszámokkal”²⁶⁸, úgy, hogy ezek különös tekintettel arra is, hogy harci alkalmazásra igénybe vehetők nem voltak,*

²⁶¹ HL VKF 1941 1. oszt. 6217/el.

²⁶² HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 912.

²⁶³ HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 971.; M. kir. Gyorshadtest, Kárpát-csoport 1. doboz III/4. 34.

²⁶⁴ HL VKF Az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések 983.

²⁶⁵ A Gyorshadtest 1941. december 9-ig összesített anyagi vesztesége: 30 repülőgép, a kisharckocsik 100%-a, a páncélgépkocsik 90%-a, a könnyűharckocsik 80%-a, 1200 gépjármű és 28 darab különféle löveg, és egyéb hadianyagból még nem volt áttekinthető. A gépjárművesztés kijavítása a magyar gyárak kapacitását figyelembe véve 1 évig is eltarthatott a vezérkar hadműveleti osztályának megállapítása szerint! HL VKF 1942 1. oszt. 6841/el.

²⁶⁶ „Szándékom volt [...] a gyorshadtestet, amely feladatát és kötelességét becsületesen elvégezte, hazahozni, hogy annak anyagából, azt, ami még menthető megmentjük és különösen értékes és magas kiképzési emberanyagát hazahozhatjuk.” BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági pere 7. doboz. Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7126.

²⁶⁷ HL VKF 1941 1. oszt. 6927/el.

²⁶⁸ Ahogy láhattuk, már a főhadiszálláson kötött szeptemberi megállapodásban is békeállományú dandárok szerepeltek.

különös megterhelést ránk nézve nem jelentettek.” Így tehát a magyar hadvezetés spórolni tudott a felszerelésen és a létszámon, hiszen a megállapodás szerint²⁶⁹ ezeknek a feladata „vasutaknak, utaknak vagy különböző műtárgyaknak biztosítása, raktárak őrzése, rend fenntartása” volt. Úgy állították össze őket, hogy ne egyetlen hadtesttől, hanem az egész ország területéről kerüljenek ki, az arányos megterhelés érdekében.²⁷⁰ A magyar vezetés tehát nem számolt harci alkalmazásukkal, azonban a németek szükséghelyzetben minden további nélkül ilyen feladatokra is felhasználták őket, ezzel súlyos veszteségnek kitéve a magyar alakulatokat.

Közben rendeződni látszott a németek által felajánlott páncélosadosztály felszerelésének kérdése is, bár ez az ügy is – ugyanúgy, mint a Gyorshadtest esetében – elhúzódott a szeptemberi tárgyalások után várt időponthoz képest. Thomas²⁷¹ és Becker²⁷² német tábornokok budapesti látogatása alkalmával²⁷³ magyar részről László vezérőrnagy és Schmoll²⁷⁴ ezredes szóvá tették a megígért anyagokat. Ezután Thomas tábornok Berlinből levélben ígérte meg László Dezsőnek, hogy utána néz a dolognak. Október 7-én Homlok vezérkari ezredes jelentette Berlinből, hogy Becker vezérőrnagnál sürgette a kérdés megoldását, azonban Becker jelezte: a véderő főparancsnokságtól erre vonatkozólag parancsot nem kapott. A hadi helyzet folytán beállott német nehézségeket jelezte, hogy Homlok Sándor hallomásból úgy értesült: „ezen anyag átengedését egy oly időpontra terveznék, amikor a német haderő páncélcocsi gyártása ismét a maximumra fog fokoztatni és a beállott tekintélyes német harckocsi veszteségek pótoltnak. Konkrét választ október 20. körüli időpontra ígért.” Schmoll ezredes pedig október közepén jelezte a hadműveleti

²⁶⁹ A megszálló erők felszerelésére vonatkozó megállapodást Vörös János kötötte Rundstedttel, s Szombathelyi örömmel vette tudomásul Vörös jelentésében, „hogy a németek sem tűzérőre, sem nehéz fegyverekre nem tartanak igényt, mert ezekre szükségük nincs és nem is lesz. Így ezeket a nehézfegyvereket, amiből nekünk amúgy is kevés volt, magunk számára itthon tarthattuk.” ÁBTLL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 13. Ide kapcsolódó részletek Vörös jelentéseiből: „Az előreszállítandó dandárokhoz tűzérőre nem kell beosztani. Dandáronként a németek 1 páncéltörőágyús századot elegendőnek tartanak.” HL VKF 1941 1. oszt. 6217/eln. szeptember 20-i jelentés; „Pótlólag jelentem, hogy a kiszállítandó dandárokhoz gyalogezred közvetlen aknavető századokat nem kell beosztani.” szeptember 24-i jelentés.

²⁷⁰ HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./2. László Dezső vezérezredes kihallgatása 1946. február 8-9.; BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírói pere 8. doboz, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei: 1941. szeptember 13-i naplófeljegyzés. Később hasonló módon történt a 2. magyar hadsereg esetében is.

²⁷¹ Georg Thomas (1890-1946) gyalogsági tábornok, a német véderő hadigazdálkodási és felszerelési hivatalának főnöke.

²⁷² Wilhelm Becker (1897-1964) altábornagy, ekkor vezérőrnagy és a német szárazföldi erők fegyverkezési osztályának vezetője.

²⁷³ Valamikor szeptember végén vagy október elején kerülhetett rá sor, a pontos időpontot nem sikerült megállapítanunk.

²⁷⁴ Schmoll Endre (1894-1949) altábornagy, ekkor ezredes és a Honvédelmi Minisztérium III. csoportfőnöke.

osztálynak, hogy közeli berlini utazása alkalmából a páncélos hadosztály anyagát is szóba fogja hozni.²⁷⁵

Mint láthattuk, november elején a németek a felszerelés szállítására vonatkozó esetleges magyar igényekkel szemben arra hivatkoztak, hogy *„egy magyar páncéloshadosztály felszerelésére és kiképzésére vonatkozólag tárgyalások már folyamatban vannak”*.²⁷⁶ November 25-én Szombathelyi vezérezredes helyettese, Bajnóczy József²⁷⁷ altábornagy vitéz Németh József vezérőrnagyot Németországba rendelte ki *„abból a célból, hogy a német katonai hatóságokkal tárgyalja le a Németországból szállítandó harckocsi anyag átvételének részleteit.”*²⁷⁸ December 19-én pedig négy tagú német bizottság²⁷⁹ érkezett Budapestre, hogy *„a páncélos átképzés és a német páncélos anyaggal való felszerelés”* kérdését több napos tárgyalások keretében rendezzék. A német bizottsággal folytatott tárgyaláson magyar részről – többek között – részt vettek: Németh József, Heszlényi József²⁸⁰, Vörös János²⁸¹, Major Jenő²⁸² és Veress Lajos²⁸³ vezérőrnagyok, valamint Ibrányi Mihály²⁸⁴ vezérkari ezredes és Sáska Elemér vezérkari alezredes.²⁸⁵ A tárgyalások eredménye folytán 1941. december elején a vezérkar azt tervezte, hogy a következő évben alapos páncélos-átképzést fognak végrehajtani. A saját anyagra való páncélos-átképzés máris folyamatban volt, ezért úgy számoltak, hogy 1942 májusától rendelkezésre áll egy páncéloshadosztály. *„Amennyiben a német páncélos anyag időben beérkezik és megfelelő tartalék anyagot is kapunk, úgy fenti időpontra tudunk rögtönözni még egy páncéloshadosztályt [...]”*.²⁸⁶ Természetesen ennek feltétele volt a német harckocsi-anyagra való átképzés, így került sor 1941. december 23-án, 1942. január 10-vel kezdődően 9 hét időtartamra 38 magyar tiszt, 52 fő műszaki személyzet, valamint 120 fő tiszthelyettes és legénység Wünsdorfba, a német páncélos átképző

²⁷⁵ HL VKF 1941 1. oszt. 6466/el. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 267. Dombrády tévesen állapítja meg, hogy ezzel a kérdés lezárult!

²⁷⁶ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 624.

²⁷⁷ vitéz dési Bajnóczy József (1888-1977) vezérezredes, ekkor altábornagy és 1941. november 1-től 1944 májusáig a Honvéd Vezérkar Főnökének helyettese.

²⁷⁸ HL VKF 1941 hdm. csf. 835/el.

²⁷⁹ Voigt vezérkari ezredes, a német főszállásmester páncélos-szakelődője; Netwig ezredes, Wünsdorf páncélos-tábor parancsnoka; Reinhardt vezérkari ezredes, a német főszállásmester vezérkari főnöke; von Brockdorff őrnagy, a berlini attasécsoporthoz tartozó magyar osztályának vezetője.

²⁸⁰ vitéz Heszlényi József (1890-1945) vezérezredes, ekkor vezérőrnagy és a Honvédelmi Minisztérium anyagi főcsoportfőnöke.

²⁸¹ 1941. november 1. és 1943. február 1. között a Honvéd Vezérkar hadműveleti csoportfőnöke.

²⁸² vitéz Major Jenő (1891-1972) vezérezredes, ekkor vezérőrnagy és 1941. november 1. és 1942. október 1. között a gyalogos kiképző tábor parancsnoka.

²⁸³ primor dálnoki Veress Lajos (1889-1976) vezérezredes, ekkor vezérőrnagy és 1941. október 1. és 1942. április 15. között az I. Gyorshadtest megbízott parancsnoka.

²⁸⁴ vajai és ibrányi Ibrányi Mihály (1895-1962) altábornagy, ekkor ezredes és 1940. november 15. és 1942. augusztus 1. között az 5. vkf. osztály (kiképzési, átképzési, katonai sport és nevelési ügyek) vezetője.

²⁸⁵ HL VKF 1941 hdm. csf. 881/el.

²⁸⁶ HL VKF 1941 1. oszt. 6841/el.

tanfolyamra való vezénylésére. A tervezet szerint a tanfolyamra nem vezényelteknek 1942. január közepétől Esztergom táborban kerül sor német vezetés alatti átképzésükre.²⁸⁷ Másnap, december 24-én pedig a kiképzési intézkedést is módosították „*az időközben felajánlott német harckocsi anyag beállítása folytán*”.²⁸⁸ A magyar hadseregnek ígért páncélosadosztály anyagának kérdése – illetve az ehhez kapcsolódó részletkérdések – 1942. január 10-én Berlinben ismét szóba került, amikor a Honvédelmi Minisztérium képviselői németországi látogatást tettek.²⁸⁹ Az ügyre végül Keitel vezértábornagy 1942. január 20-22-i budapesti látogatása tett pontot, amelyről alább részletesen szólunk.

²⁸⁷ HL VKF 1941 1. oszt. 6979/el.

²⁸⁸ HL VKF 1942 1. oszt. 4014/el.

²⁸⁹ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 643.; HL VKF 1942 1. oszt. 4223/el.

VI. Tárgyalások a 2. magyar hadsereg hadműveleti területre küldéséről

1942. január elejéig tehát úgy tűnt, hogy az 1941. szeptemberi németországi látogatáson született másik fontos eredményt, azaz a magyar haderő számára égetően fontos korszerű páncélos-anyaggal való ellátás kérdését is sikerül megnyugtatóan rendezni, ekkor azonban minden kérdést felülírt a megváltozott helyzetben jelentkező német követelés: Magyarország fokozottabban vegye ki részét a Szovjetunió elleni háborúból.

Bárdossy és a katonai vezetés valóban sikerként könyvelhette el – ahogyan ezt Dombrády Lóránd is megállapítja –, hogy a magyar miniszterelnök 1941. november 25-27-i németországi látogatásakor német részről nem szorgalmazták a háborúban való magyar részvétel fokozását, csak gazdasági természetű segítséget kértek.²⁹⁰ Mint korábban leszögeztük, ugyanilyen sikernek tekintették, hogy a Gyorshadtest hazahozatala is folyamatban van, s a megszálló dandárok kiküldését is elfogadható mértékű kompromisszumként értékelték.

Azonban 1941. december elején a hadi helyzet gyökeres fordulatot vett Moszkva alatt, s ez megváltoztatta a németek felfogását a csatlósállamok katonai hozzájárulásának mértékére vonatkozóan. Mindenképpen ennek jeleként kell értékelnünk, hogy valamikor november végén vagy december elején²⁹¹ a budapesti német katonai attasé²⁹² a magyar haderő hadrendjére és mozgósítási rendszerére vonatkozó kérdéseket tett fel a magyar vezérkarnak. Az erre adott válaszok képezhették Keitel vezértábornagy 1942. januári követelésének alapjait, így mindenképpen figyelemreméltónak tekinthetjük őket. Az első kérdés a mozgósítás időtartamára vonatkozhatott, mert a válaszban közlik a németekkel, hogy *„a magyar mozgósítás elvben egy hullámban történik. A jelenlegi vasúti forgalmi korlátozások miatt a csapat alakulatok menetkészültségüket általában 5-7 nap alatt érik el. A fővezérség közvetlen alakulatok és vonatok menetkészültségi ideje néhány nappal több. A légierők repülő része, légvédelmi alakulatok és határvadász őrsők menetkészültségüket 24 órán belül érik el.”*²⁹³ A 2. kérdésre adott válasz a következő volt: *„A magyar haderő a 6 megszálló dandár*

²⁹⁰ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 625-630. Idézi Dombrády Lóránd: i. m. 267-269. Dombrády tévesen november 28-i tárgyalásról is említést tesz. A tárgyalásokra vonatkozóan lásd még: MOL Küm K63 473.cs. 75/a t. Szent-Iványi Domokos: Csonka Magyarország külpolitikája. 698-700.

²⁹¹ Az eredeti kérdéseket tartalmazó iratot nem sikerült fellelnünk, így a pontos időpont nem állapítható meg.

²⁹² Friedrich Karl Rabe von Pappenheim ezredes, 1941. október 28-tól 1943. október 8-ig volt budapesti német katonai attasé. HL HM 1941 Eln.o. Bév. tétel 76.898; Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main. 1963. Band III. 1185.

²⁹³ HL VKF 1941 1. oszt. 6841/el.

kiküldése és a Szovjet elleni háború anyagvesztesége folytán az 1942. hadiévben 9 hadtestben, 2 páncélosadosztállyal, 1 lovashadosztállyal és 18 dandárral alakul meg.”²⁹⁴ Ezután közlik a dandárok szervezetét, valamint az anyagi ellátás és utánpótlás felépítését. A 3. kérdés a hadtestek felderítő-alakulatai, a 4. kérdés pedig a rendelkezésre álló magyar páncélos erők felől érdeklődött (az erre adott választ fentebb már idéztük). Az 5. kérdés a páncéltörő fegyverek számára vonatkozott, ezred és zászlóalj szinten. A 6. kérdésre adott válasz így hangzott: *„Másodvonalbeli dandáraink nincsenek, csupán gyalogezredenként egy-egy menetzászlóaljunk van, amelyek kizárólag a személyi utánpótlást szolgálják.”*²⁹⁵ A 7. kérdés a Jugoszlávia elleni, a 8. a Szovjetunió elleni hadműveletekben részt vett (és jelenleg is részt vevő) magyar erőkre, valamint azok veszteségére vonatkozik.²⁹⁶ A magyar válasz egyértelműen kihangsúlyozza a gépjárművekben és felszerelésben beállott magyar veszteségeket, s az ezek pótlásánál fennálló nagy nehézségeket. A válaszokat Szombathelyi vezérezredes december 9-én szóbelileg közölte Pappennheim ezredessel.²⁹⁷ Az irat alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy a magyar vezérkar számolt-e azzal, miszerint a jövőben előálló német követelések alapját fogják képezni a fenti válaszok, de a nehézségek kihangsúlyozása mindenképpen tetten érhető. Ezzel a szándékuk egyaránt lehetett az esetleges német követelések mértékének csökkentése, valamint a felszerelésbeli hiányosságok pótlásánál fokozottabb német segítség kieszközlése.

Adolf Hitler 1942. január 1-jén levelet írt Horthy Miklósnak, mellyel a hamarosan bekövetkező tárgyalásokat szerette volna előkészíteni.²⁹⁸ Január 6. és 9. között Magyarországra látogatott ugyanis Ribbentrop német külügyminiszter.²⁹⁹ Az érdemi tárgyalásokra január 8-án került sor Ribbentrop, valamint Horthy és Bárdossy között.³⁰⁰ Ribbentrop *„mindent elkövetett, hogy a magyar kormányt az Oroszországgal szembeni akcióban még nagyobb mértékű részvételre bírja.”*³⁰¹ Megfelelő magyar katonai együttműködés fejében felcsillantotta a Bánát területének Magyarországhoz csatolását.

²⁹⁴ HL VKF 1941 1. oszt. 6841/el.

²⁹⁵ HL VKF 1941 1. oszt. 6841/el.

²⁹⁶ A Gyorshadtest vesztesége kapcsán ezt a választ is részben ismertettük már.

²⁹⁷ HL VKF 1941 1. oszt. 6841/el.

²⁹⁸ A levél pontos tartalmát nem ismerjük, de Szent-Iványi Domokos azt jegyzi fel róla, hogy *„Magyarországnak az orosz háborúban való részvételéről, illetve annak növeléséről írt.”* MOL Küm K63 473.cs. 75/a t. Szent-Iványi Domokos: Csonka Magyarország külpolitikája. 702.

²⁹⁹ A német külügyminiszter magyarországi meghívására már 1941. november 25-én sor került, azonban magára a látogatásra – a közben fellépő német katonai és külpolitikai nehézségek hatására – csak 1942 januárjában kerülhetett sor.

³⁰⁰ Az ezt megelőző napokban Ribbentrop Horthy vadászvendége volt Mezőhegyesen. Magyarság 1942. január 9.; Új Magyarság 1942. január 9.

³⁰¹ MOL Küm K63 473.cs. 75/a t. Szent-Iványi Domokos: Csonka Magyarország külpolitikája. 702. Idézi Szabó Péter: Don-kanyar. Corvina. 2001. 12.

Ugyanakkor fenyegetéssel is élt: Hitlerre, a birodalmi kormányra, a nemzetiszocialista pártra és a német közvéleményre igen kedvezőtlen hatást tenne a magyar segítség elmaradása, s ennek következményei jelenleg fel nem mérhetőek. „A magyarságnak kellene viselnie a felelősséget.”³⁰² A magyar fél igyekezett a Románia részéről fenyegető veszélyre hivatkozni, „hogy ne kelljen a hadjáratban túl nagy erővel részt venniük.”³⁰³ A német külügyminiszter „nyomatékosan hangsúlyozta, hogy feltétlenül ragaszkodni kell a bécsi döntés határozataihoz, és a kormányzó ígéretet tett, hogy nem lép fel Románia ellen.”³⁰⁴ A bolsevizmus legyőzésének közös célja érdekében Ribbentrop szükségesnek tartotta az egész magyar haderő rendelkezésre bocsátását.³⁰⁵

Ugyanezen a napon az Országház kupolacsarnokában az országgyűlés két házának elnökei teát adtak Ribbentrop tiszteletére, ahol Szombathelyi vezérezredesnek is módja volt „hosszasabban elbeszélgetni” a német külügyminiszterrel.³⁰⁶ Szombathelyi Ribbentrop azon felszólítására, hogy a magyar hadseregnek a háborúban teljes erővel részt kell vennie, azt válaszolta, hogy a magyar hadsereg nem kész, tehát nem vonulhat ki.³⁰⁷ Felfogását a következőképpen jellemzi: „Én magam nem tettem úgy, mint elődöm, hogy felkötött karddal siettem a kormányelnöknél, vagy az államfőnél a német követeléseknek nyomatékot adni és érvényt szerezni, de tisztában voltam azzal is, hogy a magyar kormány a követelések teljesítése előtt ki nem térhet és a részvételt a háborúban meg nem tagadhatja.”³⁰⁸ Az ország közvéleménye is a németek oldalán állt, korábbi sikereiktől elkábulva, emellett a kormányra kényszerítően hatott különösen Románia részvételének mértéke.³⁰⁹ Szombathelyi szerint „egy megtagadása Ribbentrop felszólításának szinte lehetetlennek látszott az akkori viszonyok mellett és végzetes következményekkel járhatott volna. Sokan úgy vélik, hogy nem történt volna más, mint Csehország esetében. A németek megszállottak volna bennünket és azzal ment volna minden tovább. E tekintetben a mi helyzetünk egészen más. Mi nem lettünk volna Németországnak a munkásai, hanem Németországnak katonái lettünk volna.”³¹⁰ Egy német megszállás esetén Szombathelyi Ferenc meggyőződése szerint – és mondja ezt már az 1944-

³⁰² MOL Küm K63 473.cs. 75/a t. Szent-Iványi Domokos: Csonka Magyarország külpolitikája. 702. Idézi Szabó Péter: i. m. 12.

³⁰³ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 647.

³⁰⁴ Ezenkívül megállapodás született 20.000 népi német besorozásáról a Waffen SS-be és Magyarország ásványolaj-szállításainak fokozásáról.

³⁰⁵ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 647.

³⁰⁶ Új Magyarország 1942. január 9.

³⁰⁷ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 15.

³⁰⁸ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírósi pere 7. doboz. Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7127-7128.

³⁰⁹ Tehát folytatódott – igaz, ekkor már ellentétes tendenciák is érvényesültek – a versenytűzés a csatlósok között, amelyre már Werth is hivatkozott.

³¹⁰ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírósi pere 7. doboz. Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7127-7128.

es események ismeretében – a magyar hadsereg jelentős része átpártolt volna a németekhez. „*Ribbentrop felszólításának megtagadásával a németek malmára hajtottuk volna a vizet, megszűnt volna az önálló magyar hadsereg, megszűnt volna az önálló magyar államiság, mert Quislinget nálunk a legjobb fajtából nem csak egyet, hanem tízet is találhattak volna, hogy a nemzet ezen az úton milyen kivérzésnek ment volna elébe, arról azt hiszem nem kell külön nyilatkoznom.*”³¹¹

A tárgyalások utolsó napján a kormányzó és a miniszterelnök a kormány tagjaival való tárgyalás után úgy nyilatkozott, hogy „*Magyarország ugyan nem bocsájthatja rendelkezésre hadseregét száz százalékban a keleti hadjárat céljára, de hajlandó lehetőségeinek legszélső határáig elmenni, azaz a hadjáratban az eddiginél lényegesen nagyobb erővel részt venni.*” Részletekről nem esett szó, ennek megtárgyalását a katonai vonalra bízták.³¹²

A fentiek alapján tehát feltétlenül egyet kell értenünk Szombathelyi vezérezredes azon kijelentésével, mely szerint „*a Keitel-féle tárgyalások már csak következményei voltak Ribbentrop látogatásának, [...] amidőn is a magyar kormánnyal megállapodott az orosz háborúban való további magyar részvétel tekintetében. E kérdés tehát a politikai fronton dőlt el.*”³¹³

A német külügyminiszter elutazásának napján – január 10-én – Horthy Miklós válaszlevet írt Hitlernek. Ebben olyan gondolatokat fogalmazott meg a kormányzó, amilyenekkel Bárdossy László és Szombathelyi Ferenc is érvelni igyekezett a Keitel vezértábornaggyal folytatott tárgyalások során³¹⁴, ezért a leglényegesebbeket érdemes felidézni. Horthy először is a Gyorshadtest hazahozatalának szükségességét bizonyította, hasonló érvekkel, mint amilyenekkel már 1941 szeptemberében is tette. A további rendelkezésre bocsátható erők megállapításánál pedig figyelemmel kell lenni arra a fő szempontra, hogy Németország egyedül megbízható szövetségese a térségben Magyarország, hiszen a szláv államok (Szerbia, Horvátország, Bulgária, és hozzájuk kapcsolódóan Szlovákia) történelmi okokból is könnyen átállíthatók oroszbarát, azaz bolsevik oldalra egy felkeléssel, melyet az angolszászok mesterkedése is segíthetne.³¹⁵ Emellett Görögország lakossága is – az élelmezési és egyéb nehézségeknek köszönhetően – elégedetlen, így ők is csatlakozhatnak ehhez a balkáni felkeléshez. A másik veszély Magyarországra nézve, hogy kialakulóban van egy „második kisantant” a románok, horvátok és szlovákok részéről. A szláv államokhoz hasonlóan

³¹¹ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbíróági pere 7. doboz. Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7127-7128.

³¹² Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 647. Idézi Szabó Péter: i. m. 13.

³¹³ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 15.

³¹⁴ Szombathelyi pedig 1942 végén, 1943 elején is, ahogyan azt alább látni fogjuk.

³¹⁵ A levél eredeti fogalmazványában még angol vagy szovjet partraszállásról írt Horthy a Balkánon! Tulajdonképpen ez a gondolat fog megismétlődni Szombathelyinél is.

Románia is megbízhatatlannak tekinthető, hiszen az első világháborúban egyszer már elárulta Németországot és az Osztrák-Magyar Monarchiát, majd a két háború között is az antant szövetségese volt. Ebből azt a következtést vonja le a kormányzó, hogy a román közélet jelentős része még ma is angolszász oldalon áll. Mindezen okok miatt tehát „*mi, magyarok, úgyszólván nyitott kapuval*³¹⁶ *élünk a Balkán felé, olyan népekkel körülvéve, amelyeknek gyűlölete elsősorban ellenünk irányul.*” Erre a veszélyre készülve tehát a magyar erők egy részét a térségben kell tartani, másrészt a magyar termelés fenntartásának érdekében sem „*küldhetünk ki mindenkit a frontra, csak annyit, amennyit lehetséges.*” Eddig tart tehát azon okok felsorolása, amely a kiküldendő magyar erők csökkentését kívánja indokolni, a továbbiakban pedig arról ír Horthy, hogy a kiküldendő erők vonatkozásában „*elengedhetetlenül szükséges [...], hogy a csapatokat ellássuk a szükséges fegyverekkel, mégpedig azonnal, ha a felvonulást még a hóolvadás előtt be kell fejezni.*” A levél zárása előtt a kormányzó is leszögezi, hogy „*a részleteket a katonai vezetők fogják megbeszélni.*”³¹⁷

A német külügyminiszter a budapesti tárgyalásokat összességében igen baráti szellemben lefolytagnak minősítette.³¹⁸ Keitel vezértábornagy tárgyalásai már egészen más hangnemben zajlottak. Még Keitel látogatásának megkezdése előtt Ribbentrop személyesen informálta az OKW főnökét, miszerint ő a magyar ígéretet úgy értelmezi, „*hogy a keleti hadjáratban a magyar véderőnek legalább kétharmada részt vesz*”, s ebből kell a tárgyalások során kiindulnia.³¹⁹ A vezértábornagy január 20. és 22. között tartózkodott Budapesten.³²⁰ Az érdemi tárgyalásokra 21-én és 22-én került sor. Keitel visszaemlékezésében azt írja, hogy „*két délelőttön át igen beható tárgyalásokat folytattunk hármasban a vezérkari főnökkel és a honvédelmi miniszterrel*”.³²¹ Valójában azonban – mint ez a sajtóhíradásokból és a látogatás programját tartalmazó füzetből is kitűnik³²² – 21-én délután és 22-én délelőtt kerülhetett sor hosszabb tárgyalásokra. A tárgyalásokról fennmaradt egyetlen kézzel írt feljegyzés még a tárgyalások elején született, Keitel kézírásával 21-e szerepel rajta, Szombathelyi kézírásával

³¹⁶ Ez a kifejezés Szombathelyi 1942. decemberi végi memorandumában is felmerül.

³¹⁷ Szinai Miklós – Szűcs László: i. m. 313-321.

³¹⁸ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 647.

³¹⁹ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 648.

³²⁰ Szombathelyi később említette Kádár Gyulának, hogy „*még a tárgyalások megkezdése előtt ő bízta Horthyt és Bárdossyt ellenállásra. [...] Mindig hangoztatta, hogy jobb lett volna semmit sem adni, ezt azonban már elérni nem lehetett.*” Kádár Gyula: i. m. 2. k. 416.

³²¹ Keitel vezértábornagy visszaemlékezései. Kossuth Kiadó, Budapest. 1997. 126.

³²² MOL ME Bárdossy László miniszterelnök iratai K 38: 1. csomó, A dosszié, „*Keitel Vilmos vezértábornagy a német véderőfőparancsnokság vezetője magyarországi látogatása 1942. évi január hó 20-22.*”; Magyarország 1942. január 22., 23.; Új Magyarország 1942. január 22., 23.

pedig 21-e 15 óra 15 perc.³²³ Keitel ebben 10 pontba szedve a német hadvezetés 1942. évi keleti hadműveleteire vonatkozó elvárásokat rögzítette. Így igényt tartottak a Gyorshadtestre (2 harckocsizó dandárral), egy hegyi dandárra, 5 hadtestben összefogott 15 dandárra (ezekkel együtt tehát összesen 18 dandárra), hadseregközvetlen alakulatként 3 nehéztüzér-üteg, 1 vasútépítő ezredre és 1 utászvezredre, továbbá a már korábban felajánlott 6 megszálló dandárra. Nagyon kíváncsiak voltak a hadműveleti területen működő magyar hadsereg-főparancsnokság felállítását, vadász- és felderítő repülőkötelékek alkalmazását, de ez utóbbihoz nem ragaszkodtak feltétlenül. A dunai flottilla álljon rendelkezésre, ahogyan 1941-ben is, s végül rögzítette, hogy a csapatoknak a hadműveleti területre való elszállításra március közepétől készen kell állniuk. Hadműveleti alkalmazásuk április közepétől várható, emiatt a mozgósítás február közepétől, legkésőbb március elejétől szükséges.³²⁴

A fenti irat adatainak néhány ponton ellentmond Szombathelyi Ferenc beszámolója a Keittel folytatott január 21-i tárgyalásról.³²⁵ Hogy ez a beszámoló mikor készült – napokkal, hetekkel vagy hónapokkal az esemény után, esetleg a háború után – azt az irat alapján nem lehet megállapítani, mindenesetre a végén jelezték, hogy két mellékletet csatoltak hozzá: „*Keitel féle levél és feljegyzés a megállapodásunkról*”. Feltételezhetjük, hogy legalább az egyik mellékletnek az általunk már idézett kéziratos feljegyzésnek kell lennie, akkor viszont érthetetlen az adatok ellentmondásossága. Kardos János, Szombathelyi védőügyvédje pontos kimutatást készített a Szombathelyi-per anyagairól. Ebben a fenti tárgyhoz két bejegyzés kapcsolódik: „*A becsatolandó illetőleg a becsatolt és felolvasni kért iratok jegyzékében*” a következő szerepel: „*5./ Keitel vezértábornagy 1942 I. 21. levél a németek követeléseiről, 6./ Keittel való tárgyalás és eredménye 1942. I. 21-én*”. Ezenkívül létezik egy „*A peranyaghoz csatolt dokumentumok listái*” címet viselő kimutatás is, amelyben: „*II. Katonai tárgyalások a németekkel (1942 I. – 1944. III. 15-ig) 1./ Keitel vezértábornagy 1942. I/21. levele a németek követeléseiről, 2./ Keittel való tárgyalás és eredménye, rájegyezve Keitel levelére 1942. I/21-én*”.³²⁶ Ez a meghatározás pedig részben fedi a kéziratos feljegyzés tartalmát, hiszen valóban ugyanarra a levélre írta rá Szombathelyi vezérezredes a megjegyzéseit, amelyen Keitel kézírása is szerepel, azonban ezek inkább csak észrevételek, mint egy konkrét

³²³ Macartney értesülése szerint „*amikor az ebéd alatt Keiteltől megkérdezték, hogy mi az, amit ténylegesen akar, leírta egy darab papírra.*” Macartney: i. m. 2. k. 88.

³²⁴ ÁBTL V-101594 41-42-es fólió, kézzel írt feljegyzés.

³²⁵ BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírói pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel vezértábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7019-7024.

³²⁶ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Sajnos a Kardos-hagyatékban nem maradt fenn fent idézett 1942. január 21-én készített kéziratos feljegyzés, az irat csak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában szerepel.

megállapodásnak a rögzítése.³²⁷ Ebből pedig arra következtethetünk, hogy a kettőből egy mellékletet felleltünk, viszont az adatok ellentmondásossága még nincs feloldva. Ha ugyanis Szombathelyivel esetleg a háború utáni eljárás során írták meg a Keittel folytatott tárgyalásokról szóló beszámolót, akkor is ismernie kellett az 1942-ből származó kézírásos feljegyzéseket, hiszen beszámolója végén mellékletekként hivatkozik rájuk. Az ellentmondás feloldása híján mi a kézírásos feljegyzés adatait tartjuk hitelesnek, de a többi irat tartalmát is ismertetjük.

Leírásunkat tehát Szombathelyi vezérezredes beszámolójánál hagytuk abba, ahol arról ír, hogy a január 21-én Horthy kormányzónál tartott ebéd³²⁸ után Keitel vezértábornagy egy levelet nyomott a kezébe. A levél meglepetésként hatott a vezérkar főnökére, mert az előző esti vacsora után lefolyt beszélgetéskor egészen más várakozás alakult ki benne és Bartha Károly honvédelmi miniszterben (ez tehát azt is mutatja, hogy konkrétumokról akkor még nem volt szó). Ez a benyomás pedig az volt, *„hogy Keitel előreláthatólag körülbelül 6 dandárra számít részünkről, és talán még a páncél-hadosztályt fogja kérni, amelyet a németek által rendelkezésünkre bocsátott harckocsianyaggal szereltük fel.”*³²⁹ Ezután megállapodtak a miniszterelnökkel és a honvédelmi miniszterrel, hogy a fenti erőkiizabatot tartják szem előtt a tárgyalások további szakaszában.³³⁰ Ezért volt nagy meglepetés Keitel követelése, mely a beszámoló szerint egyenként 3 dandárból álló 3 hadtestet, a Gyorshadtestet és egy hegyi dandárt tartalmazott. (Láthattuk, hogy a Keitel kézírásával készült levélben ennél jóval nagyobb számok szerepelnek, s inkább ez felel meg a magyar haderő kétharmadának, mint a beszámolóban szereplő erők!)³³¹ Szombathelyi Barthának is bemutatta a levelet, s az ő

³²⁷ Lásd alább, Szombathelyi beszámolójának egyik megjegyzését!

³²⁸ Az előzetes program szerint 21-én 13 órától Horthy kihallhatáson fogadta Keitelt, utána került sor az ebédre a várpalotában. MOL ME Bárdossy László miniszterelnök iratai K 38: 1. csomó, A dosszié, *„Keitel Vilmos vezértábornagy a német véderőfőparancsnokság vezetője magyarországi látogatása 1942. évi január hó 20-22.”*;

³²⁹ Mint fentebb láthattuk, a harckocsi-anyag ekkor még nem került átadásra, tehát a Szombathelyi által itt használt múlt idő is arra utal, hogy a beszámoló jóval a tárgyalások után készülhetett, legkorábban 1942 februárjában. A harckocsianyag beérkezésére vonatkozóan lásd Szabó Péter: i. m. 44-45.

³³⁰ Szombathelyi a háború után azt vallotta, hogy a tárgyalások elején Keitel követelésével *„szemben mi négy hadosztályt ajánlottunk, később felmentünk hatra.”* BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírói pere 7. doboz. Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7128. A hadosztályok feltehetően dandárokként értendők.

³³¹ A képet színesítik a háború után született különböző visszaemlékezések is, melyek eltérő számú német követelésekről beszélnek. Ezek közül idéznénk a legfontosabbakat: *„Keitel tőlünk 15 hadosztályt, két hegyi dandárt, egy lovas dandárt, páncél hadosztályt és tíz megszálló hadosztályt követelt.”* BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírói pere 7. doboz. Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7128. *„Keitel a tárgyalások alkalmából 15 gyaloghadosztályt, 1 páncélhadosztályt, 2 hegyi dandárt és 7 megszálló hadosztályt kért a magyar kormánytól.”* ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 13-14. *„Keitel [...] 15 harcos és 8 megszálló hadosztályt kért.”* HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1. Szombathelyi Ferenc 1945. október 30-i kihallgatása. *„Azonban kiderült, hogy Keitel 21 hadosztályt kíván, ami a teljes magyar haderőt jelentette volna.”* HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./3. Bajnóczy József vezérezredes vallomása

véleménye is az volt, „*hogy erről a követelményről szó sem lehet.*”³³² Ezután a honvédelmi miniszter irodájában folytatódott a tárgyalás³³³, ahol a vezérkar főnöke kifejtette, hogy „*a magyar hadsereg szélességben van megszervezve, de nincs mélysége. A hadsereg csak 1944 végén lesz majd kész. A jelenlegi állapotában csak félig van felfegyverezve és csak egy jobb fajta megszálló hadseregnek tekinthető, mert nemcsak a felszerelés, de a kiképzés terén is el vagyunk maradva.*”³³⁴ Így nem veheti fel sikerrel a harcot a Vörös Hadsereggel szemben.³³⁵

Ezután hangsúlyozta: „*nekünk nem 28 dandárunk van, mint azt a hadrend feltünteti, hanem csak 21 [...]. Mert az erdélyi hadtest még nincs felállítva, az I. hadtest 2 dandárát a páncélos csapatok felállítása céljából feloszlattuk, a hegyi dandár pedig szervezés alatt van. A gyors hadtestet szintén feloszlattuk és belőle 2 páncélhadosztályt akarunk csinálni, 5 dandár pedig már kint van, mint megszálló erő.*”³³⁶ Ezek az adatok szerepelnek a kézírásos feljegyzésen is, hasonló megfogalmazásban, azzal a különbséggel, hogy ott 6 dandár³³⁷ szerepel megszálló feladatokra.³³⁸

Szombathelyi vezérezredes folytatva ellenérveit hangsúlyozta, hogy sem a hadsereg, sem az ország nincs ilyen távoli alkalmazásra felkészülve.³³⁹ Azután megismételve Horthynak Hitlerhez írt érveit kifejtette, hogy az országból nem vihető ki minden erő, hiszen „*így a*

³³² BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírósi pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel vezértábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7019-7020.

³³³ Az előzetes program szerint 21-én 17 órától „*a honvédelmi miniszter úr hivatalos helyiségében a honvédelmi miniszter és vezérkari főnök urak együttes megbeszélése Keitel vezértábornagy úrral*”. MOL ME Bárdossy László miniszterelnök iratai K 38: 1. csomó, A dosszié, „*Keitel Vilmos vezértábornagy a német véderőfőparancsnokság vezetője magyarországi látogatása 1942. évi január hó 20-22.*”; Ez csak azért érdekes, mert a kézírásos feljegyzésen Szombathelyi láttatása mellett 15 óra 15 perc szerepel, tehát ez valóban belefért az ebéd és a hivatalos megbeszélés közötti időintervallumba! ÁBTL V-101594 42-es fólió, kézzel írt feljegyzés.

³³⁴ A háború után erre úgy emlékezett, hogy egyenesen kijelentette: „*a honvédség nem korszerű hadsereg. Ezt Bartha miniszter sohasem hallgatta szívesen. És ezért nekem már egyszer szemrehányást is tett, megjegyezvén, hogy elődöm, Werth tábornok jobb véleménnyel volt e tekintetben és meg volt elégedve a honvédelmi minisztérium teljesítményével. Hadseregünk akkori szervezetét egy szóval jellemezhetem leginkább, és ez az, hogy külterjes volt. Sok volt az alakulat, a seregtest, de ezek harci erőben és fegyverzetben gyengék voltak. Ez a szélességben fejlesztett hadrend alkalmas volt arra, hogy a felületes szemléltetést elkábítsa. Ez is volt az eredeti szándék akkor, amidőn Gömbös volt miniszter ennek a szervezetnek az alapját lefektette. Értékes szövetséges színében akart feltűnni. Ezzel blöffölt Werth is a németek felé. Keitelt azután különösen is alátámasztotta az a körülmény, hogy az orosz háborúba való belépés előtti megbeszélésekkel és tapogatózásokkal kapcsolatban a német vezérkar a magyar vezérkartól oly értesítést kapott, hogy ez képes saját erőből 8-10 hadosztályt kiállítani.*” Ezzel a béklyóval – ahogyan Szombathelyi nevezi – ült le a magyar hadvezetés a németekkel tárgyalni. ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 14.

³³⁵ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírósi pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel vezértábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7019-7020.

³³⁶ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírósi pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel vezértábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7020.

³³⁷ Fentebb már hivatkoztunk rá, hogy éppen a Keittel folytatott tárgyalások miatt nem került sor a 111. dandár teljes kiszállítására, mely ekkor már folyamatban volt. HL VKF 1942 1. oszt. 4340/elh.

³³⁸ ÁBTL V-101594 42-es fólió, kézzel írt feljegyzés.

³³⁹ Ezzel a gondolattal összecseng a Keitel-levélre írt kézírásos Szombathelyi feljegyzés, mely szerint nincs saját biztonság, ha a csapatok 1500 km távolságra vannak. Ez német érdek is. ÁBTL V-101594 42-es fólió, kézzel írt feljegyzés.

Duna-medence teljesen haderő nélkül marad, ami különösen a Balkánra való tekintettel igen veszélyes helyzetet jelenthetne adott esetben, – ha az angolszászok ott partra szállnának, – úgy számunkra, mint a közös hadviselés szempontjából is.” Leszögezte, hogy a Ribbentrop által kért 100%-os részvétel egyszerűen lehetetlen, ahogyan ezt a német külügyminiszternek is kerekén megmondta, *„de lehetetlen annak az erőnek a rendelkezésre bocsátása is, amelyet Keitel vezértábornagy levelében kér.”* Már a kinevezését eredményező memorandumában is szereplő érvet megismételve hangsúlyozza, hogy Magyarország a keleti hadszíntéren *„tisztán ideális javakért harcol. Nem keresünk Oroszországban semmit, nem úgy, mint a románok.”* Ezután a Magyarországra leselkedő román veszély ecsetelésébe kezd, mely szintén indokolja, hogy Magyarország nem maradhat védtelen.³⁴⁰

Keitel Szombathelyi érveit cáfolandó kifejtette, hogy Magyarországot sem a Balkán, sem Románia felől nem fenyegeti veszély. Románia nagy erővel vesz részt a Szovjetunió elleni háborúban, s most ők is éppen arra hivatkoznak, hogy a magyarok akarják őket megtámadni, ezért tartalékolják erejüket. A Vörös Hadseregről kijelentette, hogy legyengült állapotban van, *„a téli harcok nagy veszteséggel jártak, tüzésége alig van, páncélosokban, valamint nehéz fegyverekben sok a kiesés. Ebből kifolyólag a magyar hadsereg is nyugodtan szembeszállhat vele.”*³⁴¹

Ezt a felfogást Szombathelyi és Bartha nem teheték magukévá, *„mert éppen a téli harcoknál megmutatkozott az orosz hadseregnek még mindig töretlen ereje, ebből kifolyólag föltétlenül szükségesnek tartottuk azt, hogy a magyar hadsereg felfegyverzése terén a németek segítséget nyújtsanak, hogy a magyar egységek ütközéssége lehetőleg a németek ütközésségének színvonalára emeltessenek.”*³⁴² Keitel vezértábornagy kijelentései ellenére így a vezérkar főnöke és a honvédelmi miniszter 6 dandárt ajánlott fel, amelyről az OKW főnöke hallani sem akart, mert ezt nagyon kevésnek tartotta. Hosszú alkudozás után végül megállapodtak abban, *„hogy 3 dandárt, amelyek megszállási célokra lettek volna igénybe véve”*³⁴³, *szintén hadiállományra töltjük fel és ezt is a hadműveleti hadseregbe állítjuk be. Így*

³⁴⁰ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírói pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel vezértábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7021-7022.

³⁴¹ Bárczy István ezt így idézi fel: *„Keitel tábornagy azt mondta: hogy könnyű feladatot fognak kapni és a különben is az orosz meg van verve.”* HL. Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 259. doboz. bárcziházi Bárczy István ny. min.eln. államtitkár vallomása. 35.

³⁴² BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírói pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel vezértábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7022.

³⁴³ Nem világos, hogy e 3 dandár megszállási célokra való igénybevételét mikor határozta el a magyar hadvezetés. Esetleg a tárgyalások során merült fel egy olyan variáció, mely szerint 6 dandárt harcoló, 3-at pedig megszálló feladatokra ajánlottak volna fel Keitelnek? E tekintetben sajnós a kéziratos feljegyzés sem igazít el bennünket!

ezen hadsereg 9 dandárból, egy páncél-dandárból³⁴⁴ fog állni, mely 3 hadtestben lesz összefogva, míg a megszálló erők 5 dandárt fognak kitenni.³⁴⁵ Részleteket erre vonatkozólag a mellékelt megállapodás³⁴⁶ tartalmaz. [...] Hogy a felajánlott erő tekintélyesebbnek lássék, a dandárokat könnyű hadosztályoknak neveztük el.”³⁴⁷ A tárgyalás lezárulásakor Szombathelyi Ferencnek és Bartha Károlynak az volt a benyomása, hogy kevesebb erőt a németek magukra haragítása nélkül nem adhattak volna.³⁴⁸

Bárdossynak is készült egy beszámolója a Keittel folytatott tárgyalásokról. Eszerint 20-án 13 és 14 óra között³⁴⁹ tárgyalt az OKW főnökével, ahol hasonló érveket adott elő, mint tette ezt Ribbentrop esetében, vagy amelyek szerepelnek Horthy Hitlerhez írott levelében, és

³⁴⁴ Szombathelyi hadosztály helyett dandárt ír, ami fölöttébb érdekes, hiszen már a másnapi emlékeztető a páncélosadosztály kifejezést használja. HL VKF 1942 1. oszt. 4223/eln.

³⁴⁵ „Itt a tárgyalások sokáig húzódtak, már majdnem megszakadtak, amidőn a honvédelmi miniszter úr közbevetett indítványára 3 megszállásra kiszemelt hadosztály teljes mozgósítását, és mint harcoló csapat bevetését határoztuk el.” BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbíróági pere 7. dooz. Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7128. A tárgyalások heveségére jellemző, hogy Bajnóczy szerint „ezek a tárgyalások igen zajosak voltak, kiabálás is hallatszott ki, Keitel nyilvánvalóan fenyegette a magyarokat arra az esetre, ha nem adnánk erőket a frontra.” HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./3. Bajnóczy József vezérezredes vallomása. Kádár Gyula később Szombathelyi és Bajnóczy elbeszéléséből úgy értesült, „hogy igen heves viták, sőt veszekedések voltak.” Kádár Gyula: i. m. 2. k. 415.

³⁴⁶ Ahogy fentebb már jeleztük, a konkrét megállapodást nem tartalmazza a kézírásos feljegyzés, ez valószínűleg a második mellékleten szerepelhetett! Bajnóczy vallomása szerint ez „csak jegyzet formájában lett rögzítve.” HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./3. Bajnóczy József vezérezredes vallomása Szombathelyi szerint pedig: „Csupán a 2. hadsereg felállítására és felszerelésére vonatkozólag készült el egy azonos szövegű jegyzék mindkét fél számára, mint emlékeztető, aláírások nélkül.” ÁBTL V-101594/1. Szombathelyi 1945. október 30-i kihallgatása

³⁴⁷ A hiányzó mellékletre való utalás fedezhető fel Lieszkovszky ezredes visszaemlékezésében, aki azt írja, hogy Szombathelyi vezérezredes „a Gellért szálló étlapjának hátára rajzolta fel azt a hadrendet, melyet maximálisan adhat igénybevételre. Ez alkalommal szerepelt először a »könnyű« hadosztály elnevezés. Ezt az étlapot mutatta meg nekem Szombathelyi, hozzáfűzve »azért mindent mégsem fogunk odaadni, azonban fegyverzetben a maximumot kérjük«. [...] Ezt az étlapot másolatba vettem, de lakásomon elveszett.” HL TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése. Az előzetes program szerint a 21-i 17 órakor kezdődő, általunk már tárgyalt megbeszélést követően 20 óra 30 perckor a honvédelmi miniszter vacsorát adott a Szent Gellért Szálló különtermében. Talán ekkor került sor a végleges megállapodás rögzítésére. MOL ME Bárdossy László miniszterelnök iratai K 38: 1. csomó, A dosszié, „Keitel Vilmos vezértábornagy a német véderőfőparancsnokság vezetője magyarországi látogatása 1942. évi január hó 20-22.”

Szombathelyi erről így nyilatkozott: „Megjegyzem azt, hogy miután a mi hadosztályaink csak 6 zászlóaljból és 6 ütegből állottak, a rendes kilenc zászlóaljból és kilenc ütegből álló hadosztályokkal szemben, tulajdonképpen hat rendes gyalog hadosztály és páncél hadosztály kivételében egyeztünk meg.” BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbíróági pere 7. doboz. Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7129.

Hivatalosan az elnevezést 1942 februárjától használták, lásd HL VKF 1942 1. oszt. 4354/eln.; VKF 1942 1. oszt. 4583/eln.

³⁴⁸ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbíróági pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel vezértábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7022-7023.

³⁴⁹ Feltehetően nem pontos a dátum, mert a program szerint 20-án 13 és 14 óra között Keitel rövid látogatásokat tett a miniszterelnöknél, a honvédelmi miniszternél, a vezérkari főnökénél és a német követnél, majd 14 órától következett egy ebéd Bárdossynál. Feltételezésünk szerint erre a beszélgetésre legkorábban 21-én 13 és 14 óra között kerülhetett sor, amikor Horthy adott ebédet Keitel tiszteletére, de ekkor még nem született meg a katonák közti megállapodás, így egyetlen dátum elfogadható, mégpedig 22-e. Lásd alább! MOL ME Bárdossy László miniszterelnök iratai K 38: 1. csomó, A dosszié, „Keitel Vilmos vezértábornagy a német véderőfőparancsnokság vezetője magyarországi látogatása 1942. évi január hó 20-22.”

amelyekre Szombathelyi is hivatkozott.³⁵⁰ Másnap a német követ ebédjén újból találkozott Keitel vezértábornaggyal, amikor már ismerte „a közte és a magyar hadvezetőség között létesített megállapodást.”³⁵¹ Bárdossy László kijelentette: „a magyar hadvezetőség jóval messzebb ment annál, mint amire én számítottam. Hangoztattam, hogy a létesített megállapodás – amelyhez természetesen még a kormány és az államfő hozzájárulása szükséges – igen súlyos politikai és gazdasági nehézségek elé állítja a kormányzatot.”³⁵² Bárdossy tehát első hallásra túlzottnak találta a németeknek tett engedményeket, s ennek a magyar társadalomra és gazdaságra nézve súlyos következményeire szeretne volna felhívni az OKW főnökének figyelmét. Szombathelyi vezérezredes később megmagyarázta neki, hogy lehetetlen lett volna ennél kevesebbet elfogadtatni Keitel vezértábornaggyal. Kiemelte annak a feltételnek az előnyeit, hogy a németek kiegészítik hadseregünk felszerelését (ez azonban részben csak remény maradt).³⁵³ Így a miniszterelnök is elfogadta a katonákkal kötött megállapodást egy kényszer szülte kompromisszumként.

A hadsereg németek általi felszereléséről a két vezérkarnak egy külön megbeszélésen – melyet magyar részről a vezérkar főnökének helyettese vezetett³⁵⁴ – kellett megállapodnia. Erre 22-én került sor, ahogyan erről „egy csak anyagi ügyeket tárgyaló »Emlékeztető«” tudósít.³⁵⁵ A németek itt ígéretet tettek a magyar hadseregnek ígért páncéloshadosztály anyagának átadására³⁵⁶, a szállítási határidőt április elejében állapítva meg.³⁵⁷

³⁵⁰ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírósi pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel vezértábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7016-7018.

³⁵¹ Ez a meghatározás is arra utal, hogy Bárdossy tévedett az időpontokat illetően. A német követ ugyanis 22-én 14 órától adott ebédet, s csak így lehet pontos az a megfogalmazás, hogy erre a találkozóra a magyar hadvezetőséggel megkötött megállapodás után került sor. Hiszen ez, mint fentebb már láthattuk, 21-én történt. MOL ME Bárdossy László miniszterelnök iratai K 38: 1. csomó, A dosszié, „Keitel Vilmos vezértábornagy a német véderőfőparancsnokság vezetője magyarországi látogatása 1942. évi január hó 20-22.” Bárdossy időpontokat illető tévedései is arra utalnak – amint erre Szombathelyi esetében már utaltunk – hogy a beszámoló jóval az események után (napok, hetek, hónapok, esetleg a háború után) készülhetett.

³⁵² BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírósi pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel vezértábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7016-7018. A beszámoló a következő mondat felénél megszakad, így nem ismerjük Bárdossy véleményét teljes terjedelmében!

³⁵³ Ullein-Reviczky Antal: Német háború – orosz béke. Európa – História, 1993. 119.

³⁵⁴ Bajnóczy Becker tábornokot nevezi meg tárgyalópartnereként. HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./3. Bajnóczy József vezérezredes vallomása

³⁵⁵ Sajnos az irat csak az 1942. január 10-én Berlinben felvett jegyzőkönyv egyes pontjaival kapcsolatos eredményeket rögzíti az 1942. január 22-i budapesti tárgyalásokról, így teljes képet nem kapunk.

³⁵⁶ Erre már korábban, a páncéloshadosztály anyagának átadásával kapcsolatos tárgyalássorozat részeként hivatkoztunk. Lásd fentebb!

³⁵⁷ HL VKF 1942 1. oszt. 4223/eln.

Ezen a tárgyaláson kerülhetett sor arra a közbevetésre magyar részről, „hogy ha csapatokat kiadnak, azokat úgy kell felszerelni, mint a német csapatok vannak. Erre a kikötésre Becker igen pökhendien válaszolt, és kijelentette, hogy a németek megtesznek, amit lehet, de kívánalmakat nem lehet előterjeszteni és nem lehet dirigálni.” A végső megállapodásban az szerepelt, „hogy a magyar csapatok ugyanolyan felszerelést kapjanak, mint a német csapatok, – amit azután a németek úgy rögzítettek le, hogy a magyar csapatok l e h e t ő l e g olyan felszerelést kapjanak, mint a német csapatok.” HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./3. Bajnóczy József vezérezredes vallomása

Szombathelyi vezérezredes beszámolójából látható az is, hogy a 21-i tárgyalás során egyeztek meg abban, hogy a már kiszállítás alatt lévő hatodik (azaz a 111.) magyar megszálló dandár végleges kiszállítását leállítják, így került sor végül 5 dandár alkalmazására.³⁵⁸ A magyar hadvezetés 1941 végén ugyanis tervezte a megszálló dandárok tüzéséssel való megerősítését, tekintettel arra, hogy a velük szemben álló partizánok sok helyen tüzéséssel is rendelkeztek. A tüzéséssel együtt a németek kívánságára újabb két dandár, a 114. és a 117. kiszállítását tervezték ekkor.³⁵⁹ „Azonban úgy a 111. dandár kiszállításának folytatását, mint pedig eme utóbbi két dandár rendelkezésre bocsájtását hatálytalanították a Keitel vezértábornaggyal folytatott tárgyalások eredményei. Ezek szerint a 111. dandár további részei, a 114. és 117. dandárok nem kerülnek kiszállításra, hanem megszálló csoportként csak a már kint levő 5 dandár marad meg tüzéséssel megerősítve.”³⁶⁰

Keitel vezértábornagy visszaemlékezése³⁶¹ szerint a megállapodáshoz más út vezetett. Eszerint az első napon Szombathelyivel és Barthával szemben nem jutott túl „az ellenszolgáltatásképpen szállítandó fegyverkontingensek körüli alkudozáson.”³⁶² Ebben a tekintetben hajlott engedményekre, hiszen ezek nélkül „sem mire sem mentünk volna a magyar csapatokkal a modern fegyverekkel felszerelt oroszokkal szemben.” Ezután arról ír, hogy este Szombathelyi érte ment, hogy gépkocsiján elvigye egy nagyszabású tábornoki vacsorára³⁶³, s ekkor váratlanul megkérdezte Keiteltől, „hogya a délelőtti ajánlott tagozódás szerint könnyű hadosztálynak minősített kötelékből hányat is követelnék.” Keitel 12-ben jelölte meg ezt a számot, mire Szombathelyi ígéretet tett 9 könnyű hadosztályra és egy gyengén felszerelt páncélosadosztályra, valamint kilátásba helyezett egy második páncélosadosztályt, ha a németek időben leszállítják „azokat a páncélosokat, amelyeket a Führer személyesen ígért a kormánynak”.³⁶⁴ Ezen felül Keitel állítása szerint Szombathelyi ígért egy

³⁵⁸ BFL 293/1946 X. Szálas Ferenc népbírósi pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel vezértábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7023.

³⁵⁹ Hogy ezen dandárokról mikor jelezték a német igényt, s hogy erről mikor született magyar döntés, nem sikerült megállapítanunk!

³⁶⁰ HL VKF 1942 1. oszt. 4340/el.

³⁶¹ Keitel vezértábornagy visszaemlékezései. Kossuth Kiadó, Budapest. 1997. 126-127.

³⁶² Mint láthattuk, ez ellentmond mind Szombathelyi, mind Bajnóczy visszaemlékezésének, mind pedig a fennmaradt „Emlékeztető”-nek, mert a fegyverszállítások kérdését az utolsó napon, 22-én tárgyalták le, s azon nem vett részt sem a vezérkar főnöke, sem a honvédelmi miniszter, ahogyan ezt Keitel állítja.

³⁶³ A program szerint 20-án 18 óra 30 perctől a vezérkar főnöke vendégül látta Keitel vezértábornagyot és kíséretét egy operaelőadásra, majd ezt követően 22 órától a Dunapalotában egy valóban nagyszabású tábornoki vacsorára került sor. De szó lehet a honvédelmi miniszter által 21-én 20 óra 30 perctől adott vacsoráról is a Szent Gellért Szállóban. MOL ME Bárdossy László miniszterelnök iratai K 38: 1. csomó, A dosszié, „Keitel Vilmos vezértábornagy a német véderőfőparancsnokság vezetője magyarországi látogatása 1942. évi január hó 20-22.”

³⁶⁴ Fentebb már láthattuk, hogy a magyar fél 1941. december 19-én ígéretet tett az idelátogató négytagú német bizottságnak egy második páncélosadosztály felállítására 1942 májusától, ha a német fél időben leszállítja a kért anyagokat. Ez tehát korábban sem lehetett ismeretlen Keitel előtt!

„lovashadosztályt”³⁶⁵ is, „de Horthy egyelőre semmi áron nem adja oda”. A vezérkar főnöke azt ajánlotta az OKW főnökének, hogy ebben a szellemben kérje másnap reggel a kormányzó hozzájárulását, s Szombathelyi Ferenc biztosította támogatásáról. „Ellenállás már csak a honvédelmi miniszter meg Horthy részéről várható, aki a miniszterelnök befolyása alatt Románia és a parlament miatt aggódik.” Keitel vezértábornagy szerint másnap délelőtt újból folytatódtak a megbeszélések közte és a honvédelmi miniszter valamint a vezérkar főnöke között, s ekkor olyan heves vita bontakozott ki, hogy az OKW főnöke a tárgyalások félbeszakításával fenyegette meg partnereit. Végül egyezsége jutottak, s ezt írásba is foglalták, „különösen a német anyagszállítások volumenét és határidejét illetően.”³⁶⁶ Ezután került sor a kormányzói audienciára³⁶⁷, ahol Horthy Miklós igen szívélyesen és előzékenyen viselkedett, „vezérkari főnöke nyilván felkészítette. [...] Utána a német követ villásreggelit adott tisztelemre”³⁶⁸, s ezen különösen mély benyomást tett rám a Bárdossy miniszterelnökkel folytatott négy szemközti beszélgetés.” Bárdossy és Ullein-Reviczky fentebb már ismertetett visszaemlékezésével ellentétben Keitel azt írja: Bárdossy belátta, „hogy a 10 hadosztályt ki kell állítani a keleti frontra, ezen felül pedig tovább kell növelni a rendfenntartó erőket a megszállt orosz térségben, de nagy fejfájást okoz neki, miképpen fogja a parlamentben megértetni a magyar néppel, hogy hirtelen ilyen nagy mértékben kell részt vennie Németország háborújában.” Végezetül azzal zárja az 1942. januári budapesti látogatására vonatkozó visszaemlékezését: „Az a benyomás alakult ki bennem, hogy Szombathelyi kétségtelenül a legszélesebb látóköri ember, és hogy meghatározó hatással van a kormányzóra.”

Láthattuk, hogy Keitel visszaemlékezése tele van tárgyi és időpontbeli tévedésekkel. Az események semmiképpen sem történhettek úgy, ahogyan beállítja. Eszerint Szombathelyi vezérezredes ígéretet tesz egyfajta kettős játékra, azaz arra, hogy kétszínű módon támogatni fogja az OKW főnökét a tárgyalásokon, és vállalja Horthy Miklós rábírását a megállapodás elfogadására. Azonban maga Keitel vezértábornagy írja, hogy a másnapi megbeszélésen olyan heves vita bontakozott ki, hogy a tárgyalások félbeszakításával fenyegetőzött. Ha

³⁶⁵ A lovashadosztályt 1942. május 1-jével a két lovasdandár összevonásával kívánták megalakítani. HL VKF 1942 1. oszt. mk.szám. 18.

³⁶⁶ Láthattuk, hogy erre valójában 22-én került sor, s nem a fenti három személy tárgyalt a részletekről.

³⁶⁷ Az előzetes program szerint 21-én 13 órakor került sor a kormányzói kihallgatásra. MOL ME Bárdossy László miniszterelnök iratai K 38: 1. csomó, A dosszié, „Keitel Vilmos vezértábornagy a német véderőfőparancsnokság vezetője magyarországi látogatása 1942. évi január hó 20-22.”

³⁶⁸ Ahogy fentebb már hangsúlyoztuk, az előzetes program szerint csak egyetlen alkalommal adott a német követ fogadást, mégpedig 22-én 14 órától, tehát erre semmiképpen sem kerülhetett sor közvetlenül a kormányzói audienciát követően. MOL ME Bárdossy László miniszterelnök iratai K 38: 1. csomó, A dosszié, „Keitel Vilmos vezértábornagy a német véderőfőparancsnokság vezetője magyarországi látogatása 1942. évi január hó 20-22.”

Szombathelyi Ferenc az előző esti „titkos paktum” okán valóban támogatta volna Keitelt, akkor aligha jutottak volna el eddig a pontig. Másrészt Szombathelyi beszámolójában szerepel, hogy az erőkszabat tekintetében (Bárdossyval és Barthával) hármásban állapodtak meg előre, még a konkrét tárgyalások előtti napon, és már ekkor szó volt a páncélosadosztály, valamint legfeljebb 9 dandár felajánlásáról, ami megfelel a később kialakult kompromisszumnak. Tehát ha Szombathelyi vezérezredes ezt említette is négy szemközt Keitel vezértábornagynak, akkor ez semmiképpen nem nevezhető az ő személyes ajánlatának, valamiféle összejátszásnak. Ha még egyet csavarunk a történeten, akkor azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy Szombathelyi a már kialakult magyar álláspont ismeretében tálalta ajánlatát, ezzel is a kompromisszum felé hajlítva Keitelt. Másrészt a kormányzói audienciára 21-én 13 órától került sor, a megállapodás pedig csak ennek a napnak a délutánján, kora estéjén köttethetett meg, tehát Szombathelyi vezérezredes semmiképpen nem tudta „felkészíteni az öregurat” a megállapodás elfogadására, ahogyan Keitel vezértábornagy fogalmaz, hiszen az akkor még nem is létezett.

Szombathelyi tehát 1942 januárjában is azt a katonapolitikát folytatta, mint amit 1941-es memorandumában rögzített, azaz az erők megőrzésére törekedett. Keitel tárgyalásain kénytelen volt kompromisszumba belemenni, s csak annyit adni amennyi, elengedhetetlenül szükséges volt, ezzel kerülve el a német haragot, amelynek következményei beláthatatlanok lettek volna. Végül sikerült az eredeti követelésről, azaz a magyar haderő kétharmadáról annak egynegyedére csökkenteni a kiküldendő erők nagyságát.³⁶⁹

Keitel vezértábornagy elutazásának napján, január 22-én beszámolt a budapesti német követnek *„a nem egészen simán lezajlott tárgyalásainak”* eredményéről. Jagownak Ribbentrophoz küldött jelentésből látható, hogy Keitel nem volt teljesen biztos az elért eredményekben, mert Szombathelyi és Bartha jelezték, hogy *„szükségük van e megállapodáshoz politikai tényezők hozzájárulására is, de azt nem helyezték feltétlenül kilátásba.”* Keitel erre úgy válaszolt, hogy *„értékét veszti a segítség, ha a fent említett kötelek rendelkezésre bocsátásához feltételeket, igényeket vagy korlátozásokat fűznek.”* Ezért Jagow azt kérte Ribbentroptól: engedélyezze számára annak közlését Bárdossyval és Horthyval, hogy a németek nem bocsátkozhatnak az említett fenntartásokba, s ez vonatkozik elsősorban azokra a felszerelésbeli hiányosságokra, amelyekre pedig a német fél a tárgyalások során határozott ígéretet tett.³⁷⁰

³⁶⁹ HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1.

³⁷⁰ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 648-649.

Szombathelyi vezérezredes a Keitel vezértábornaggal folytatott tárgyalások után³⁷¹, felhívta az OKW főnökének figyelmét – a Deutsche Zeitung magyarellenes cikkein kívül – a Volksbund káros tevékenységére, nevezetesen arra, hogy ennek szónokai azt hangoztatják: „*hogya a németek győznek, akkor itt a magyarok úgyis el lesznek intézve.*” Ezzel kettős célt kívánhatott elérni: egyrészt ugyancsak az erők egy részének itthon tartására, azaz újabb magyar erők kiajánlásának megtagadására hozott föl újabb érvet, hiszen a fentiek azt a pszichológiai hatást válthatják ki a magyar emberből, hogy „*nehéz szívvel megy ki a németekkel a német győzelemért*”³⁷² Oroszországba harcolni akkor, amidőn a hazai németység itthon ellene szervezkedik és hátbatámadásra készül”.³⁷³ Másrészt a Volksbund szélsőséges megnyilvánulásainak visszafogását remélte elérni a Keitelnek tett panasszal.

Erősítendő a Keitel vezértábornagynak mondottakat, hasonló formában pár nappal később, január 26-án a magyar vezérkar főnöke Pappenheim ezredes előtt is megismételte érvelését: „*A népi-német gyűléseken és sajtóban állandóan harcot emlegetnek. De hát ki ellen akarnak harcolni? Csak nem a szövetséges magyarok ellen, akiknek fiai tavasszal a német csapatokkal együtt nehéz hadjáratra kelnek?*” Szombathelyi hangsúlyozta: tart attól, hogyha a népcsoport magatartása nem változik, a közhangulat rosszabbodása mellett a magyar csapatok harcértékének csökkenésével is számolni kell.³⁷⁴

A németek mindkét célzást megértették: Szombathelyi vezérezredes szavait az OKW továbbította az SS birodalmi vezérének személyi törzséhez, majd az SS-főhivatalhoz és a VoMi³⁷⁵-hoz, s azok meglehetősen izgatottságot keltettek. Az általános vélemény az volt, hogy csak „*ócska trükkről van szó*”: a magyarok csak vonakodva készülnek a kívánt katonai erők bevetésére és ezt már jó előre a Volksbund keltette belső nyugtalanságra hivatkozva próbálják leplezni. Szombathelyi vezérezredesnek végül egyik célját sikerült elérnie: a VoMi helyettes vezetője azonnal Budapestre utazott és megparancsolta Basch Ferencnek³⁷⁶, hogy ne beszéljen

³⁷¹ De még Keitel budapesti tartózkodása idején.

³⁷² „*A németekkel a német győzelemért*” kifejezéssel ismét hangsúlyozni kívánta a tárgyalások során már többször elhangzott érvet, hogy Magyarország nem tekinti igazán saját háborújának a Szovjetunióval folytatott háborút, valódi követelései nincsenek, így közvetve ismét a német kényszerre utalt.

³⁷³ BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírói pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel vezértábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7023-7024.

³⁷⁴ Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938-1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1978. 186.

³⁷⁵ Volksdeutsche Mittelstelle (Népinémet Közvetítőszerv): az SS keretében működő szervezetnek feladata volt a külföldi német népcsoportokkal való kapcsolattartás.

³⁷⁶ Basch Ferenc (1901-1946) a magyarországi Volksbund elnöke.

többé a népiségi harcról, és mellőzzön mindent, ami a magyarokat izgathatná. Ezzel Himmler is egyetértett, s hasonló szellemben foglalt állást.³⁷⁷

Szombathelyi Ferenc ezekkel a lépésekkel kívánt a völkisch-gondolat és a Volksbund ellen fellépni, amelyek veszélyeire már 1941-es memorandumában is felhívta a figyelmet, ahogyan láthattuk.

Közvetlenül Keitel vezértábornagy elutazása után³⁷⁸ a vezérkar³⁷⁹ rögzítette Magyarország katonapolitikai helyzetét. Érdekes néhány gondolatot felidézni belőle azok közül, amelyek már a tárgyalások idején is feltűntek és ellentétben álltak Szombathelyi vezérezredes felfogásával. Az irat bevezetőjében a szerző rögzíti, hogy a magyarság idegen népcsoportok közé van beékelődve, *„melyek csaknem mindegyike kedvezőbb szaporodási hányadossal rendelkezik, mint a magyarság”*. Ez volt az egyik ok, ami Trianonhoz vezetett. A legnagyobb veszélyt a szlávok jelentik, akiket Oroszország és az angolszászok is támogatnak. Az orosz támogatásnak történelmi okai vannak, az angolszászok pedig németellenes éllal teszik ezt. Ez képezte a kisantant létrehozásának gondolatát is. *„A román-szláv inváziós törekvésekkel szemben Magyarországnak természetesen elsősorban önerejére kell támaszkodnia”* – jelenti ki a szerző – az ellenfél túlereje miatt ez azonban katonapolitikailag megoldhatatlan feladatot jelent. Magyarország tehát arra van utalva, hogy olyan szövetségeshez kösse sorsát, aki képes – saját védelme okán is – hatásos védelmet nyújtani ezzel a fenyegetéssel szemben. Ez pedig nem lehet más, csak Németország. A német szövetséghez fűzött reményeket az elmúlt évek revíziós sikerei *„teljes mértékben igazolták is”*. Azonban egy új veszély is fellépett ebben az időszakban, a Szovjetunió részéről, mely veszélyt csak Németország volt képes csökkenteni azáltal, hogy a *„szovjet orosz hadsereget ütőképessége igen jelentékeny részétől máris megfosztotta, és azt, ami még megmaradt, több mint ezer kilométerre dobta vissza határainktól. [...] Mindezek azt igazolják, hogy állásfoglalásunk a tengelyhatalmak [...] oldalán korántsem a német katonai túlerő akaratával szembeni engedékenység kényszeresülötte, mint azt a zsidó, angolszász és kommunista hírverés igyekszik beállítani, hanem igenis [...] történelmi szükségszerűség.”* Ezután az irat szerzője³⁸⁰ leszögezi, *„hogyan*

³⁷⁷ Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938-1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1978. 186-187.

³⁷⁸ Az irat keletkezésének dátuma 1942. január 22. és 30. közé tehető, mivel a már kiajánlott seregtestekről és a Bácskában éppen folyó tisztogatási műveletről beszél.

³⁷⁹ Nem ismerjük az irat szerzőjét, s azt sem, hogy kinek készült és milyen célt szolgált.

³⁸⁰ Az irat szerzője itt a *„legalább nekünk katonáknak tisztában kell lennünk azzal”* kifejezéssel él, ebből pedig arra következtethetünk, hogy az irat címzettje is egy katona volt. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött anyag borítójára az irat rendezője az írta, hogy *„a helyzetelemzést a vezérkar készítette valószínűleg az országgyűlés számára”*. Ezt a fentiek miatt kizártnak tartjuk. Annak ellenére, hogy nem szeretnénk alap nélküli feltételezésekbe bocsátkozni, mégis elképzelhetőnek tartjuk, hogy esetleg Szombathelyi mutatta be

Magyarország sorsa első fokon a jelenlegi világháború hadszínterein dől el. Ha [...] szövetségeseinket döntő vereség éri, úgy sorsunk ezzel eleve végzetszerűen beteljesedett.” A magyar célok megvalósítása „a tengelyhatalmak szándékának is függvénye, és éppen ezért rátermettségünket és megbízható barátságunkat még e háború folyamán is – ha kell a hadszíntereken is – velük szemben igazolnunk kell.” Az ismeretlen szerző óv attól a felfogástól, hogy „erőbedobásunkkal azért kell takarékoskodnunk, mert mindkét fél egyidejű és teljes katonai legyengülése a valószínű, márpedig ebben az esetben jövő sorsunkat önerőnkől kell majd kialakítani.” A szerző szerint nem képzelhető el olyan helyzet kialakulása, hogy a nagyhatalmi ellenfelek teljesen egy időben annyira legyengüljenek, hogy a közvetlen szomszédságukban élő népekkel szemben ne tudnák akaratukat érvényesíteni. De még ha elő is állhatna egy ilyen helyzet, s Magyarország ezt kihasználva biztosítaná katonapolitikai fölényét a Kárpát-medencében, ez a fölény akkor sem tartathatna sokáig, hiszen a nagyhatalmak képesek pár esztendő alatt haderőiket újraszervezni. Erre a legjobb példa az első világháború utáni Németország és a Szovjetunió. Így tehát a térségben előbb-utóbb „vagy az antibolsevista-német, vagy a kommunista-szláv katonai hatalom fog abba a helyzetbe kerülni”, hogy „akaratát [...] a politikai újjárendezés terén érvényesíthesse.” Ezután azzal folytatja, hogy „a katonai erőforrásokkal való gazdálkodásunknak [...] nem az szab helyes határt, hogy majdani öncélú terveinkhez erőt gyűjtendő, elvileg elzárkózzunk a szövetségi harcban való áldozathozataltól, hanem a következők:

- 1. Meg kell adnunk a háromhatalmi szövetség számára minden olyan támogatást, ami azok győzelmének kivívásához feltétlenül szükséges [...], mert igazolnunk kell [...], hogy mint katonailag erős és politikailag megbízható szövetséges, mi vagyunk hivatva a jövő Délkelet-Európában vezető szerepet vállalni.”*
- 2. Azonban nem szabad többet áldozni, mint amennyi feltétlenül szükséges. Takarékoskodni kell a magyar vérrrel a kedvező népesedési arányszám megeremtése és ezzel a jövő biztosítása miatt is.*

A szerző a közelmúltra visszatekintve megállapítja, hogy „támogatásunkat a tengelyhatalmak mindezideig aránylag csak igen kevés korlátolt mérvben vették igénybe.” Ebből arra következtethetünk, hogy a jövőben sem kell többet áldoznunk annál, mint amennyi feltétlenül szükséges. Ez megerősítheti a tengelyhatalmak győzelmébe vetett hitet, s ez könnyítette meg az államvezetésünk helyzetét „az elmúlt napokban, mikor is a német haderő

memorandumát valamelyik osztályvezetőnek vagy csoportfőnöknek, s a fenti irat tartalmazza az erre adott választ.

tervezett keleti hadjáratához német kérésre egy küzdő magyar hadsereg részvételéről történt döntés.”

A fenti gondolatok számos ponton szöges ellentétben állnak Szombathelyi vezérezredes felfogásával. Az ő elsőszámú célkitűzése a magyar erők megőrzése volt, nem kívánta a Werth vezérezredes alatt képviselt csatlósok közti versenyt folytatni, ahogyan ennek hiábavalóságát már 1941-es memorandumában is számos érveléssel támasztotta alá. A 2. magyar hadsereg kiejánlására is csak azért került sor, mert olyan kényszerhelyzet adódott, amely alól nem volt kibúvó, de Szombathelyi Ferenc az 1942. januári tárgyalások során is következetesen az erők megőrzésének politikáját folytatta. A vezérkar főnöke ekkor még nem tartotta kizártnak, hogy a nagyhatalmak háborúja legjobb esetben is döntetlenül végződik, még akkor is, ha minden erejüket latba vetik. Magyarország azonban ebben a kivérzésben nem vehet részt, nem is fűződnek érdekei hozzá. Megítélésünk szerint ezekkel a Szombathelyi vezérezredes által lefektetett elvekkel vitázott a fenti irat szerzője!

Ezután a *„sajátosan magyar külpolitikai célkitűzés”*-ről, nevezetesen az ezeréves határok megvédéséről, illetve visszaszerzéséről ír, azokkal a szomszédokkal szemben, akikkel vitás területi kérdések állnak fenn. *„A katonapolitikai jelentőség sorrendjében első helyen kétségtelenül Románia áll.”* A második bécsi döntés egyik felet sem elégítette ki, ezért *„elvileg adva van a fegyveres leszámolás lehetősége is.”* Gyakorlatilag azonban mindkét ország kényszerhelyzetben van, hiszen közös háborút vívnak a tengelyhatalmak oldalán, s a szövetségeseink emiatt nem fogják engedni a háború alatti leszámolást. Ezért úgy látja: *„mindaddig, amíg Németország fölényes katonai erejének birtokában van, az a fél, amelyik [...] a másik ellen fegyveres megoldást kezdeményez, csakis alulmaradhat a kérdés rendezésében. Ha a tengelyhatalmak győznek, az a fél remélheti a kérdés reá nézve kedvező elintézését, amelyik nagyobb erő kifejtést hajtott végre a győzelem kivívása érdekében. Ha pedig a háromhatalmi szövetség szenved vereséget, úgy mindkét ország áldozatul esik a kommunista szláv invázióknak.”* Mindezeket a lehetőségeket számba véve mindkét fél számára az látszik a leghelyesebb magatartásnak, ha egyelőre nem provokálnak fegyveres összetűzést, hanem készséget mutatnak *„a tengelyhatalmak harcának támogatását illetően.”* A szerző szerint Románia jelen pillanatban kedvezőbb helyzetben van, mert hadereje zömének harcba vetésével nagyobb készséget sikerült felmutatnia. Ezután annak fejtegetésébe kezd, amire már Bárdossy és Szombathelyi is felhívta a németek figyelmét, hogy Románia belső helyzete ingatag, s ebben szerepet játszik a Szovjetunió elleni háborúban elszenvedett nagy véráldozat közvéleményre gyakorolt hatása. A belső helyzet felborulására okot adhat, hogy a kormányzat fő ígérete, miszerint német segítséggel visszakaphatják Észak-Erdélyt, nem teljesül, ezzel

szemben viszont idén tavasszal is jelentős erővel vesznek részt a Szovjetunió elleni hadjáratban. Tehát fennáll a lehetőség, hogy vagy a jelenlegi román politikai vezetés ragadtatja magát meggondolatlan lépésre, vagy Romániában „belpolitikai megmozdulások keletkeznek.” Mindkét esetben készen kell állni Magyarországnak „a cselekvő katonai fellépésre, mert ez egyben ezeréves határaink visszatérését is magával hozhatja.” E feladat megoldására a szerző elegendőnek tartja az itthon maradt alakulatokat, különösen annak figyelembevételével, hogy Románia is jelentős erőket küld a szovjet hadszíntérre. „A magyar-román kérdés rendezésének függvénye” a Bánát ügye is. Ezzel „kapcsolatban ugyanis Németország határozott ígéretét bírjuk a visszacsatolásra.” Mivel azonban Románia is igényt tart erre a területre, a végrehajtás egyelőre függőben marad.

Szlovákiával is vannak ellentéteink, elsősorban a szintén egyik felet sem kielégítő első bécsi döntés miatt. Szlovákia belső helyzetét is ingatagnak nevezi az irat szerzője, mégpedig „a kommunista és pánszláv irányzat képezi a jelenlegi államvezetés igen erős belső ellenzékét.” A katonai fellépés Szlovákia esetében sokkal kedvezőbb, mint Románia esetében, és nemcsak Szlovákia lényegesen gyengébb hadereje miatt, hanem mert „Szlovákia kimondottan szláv nemzetiségű állam”, és emiatt nem számíthat olyan német rokonszenvre, mint Románia – állapítja meg a szerző.

A jugoszláv utódállamok közül Horvátország él egyedül önálló állami életet. Területi követelésünk vele szemben nincs, ellenben Horvátország támaszt ilyen követeléseket. Emiatt hajlamos is a Romániával való együttműködésre, azonban ebben belső zavargásai akadályozzák meg, melyek máris szükségessé tették területén a tengelyhatalmak katonai beavatkozását. Szerbia csak „annyiban bír katonapolitikai jelentőséggel, hogy a területén folyó kommunista és nacionalista zavargások rezgéseit a Bácskában is érezzük.” Ezért fennáll a lehetősége, „hogy a háború elhúzódása esetén vállalnunk kell Szerbia egy részének karhatalmi megszállását.”

Ebben az esetben pedig Bulgáriával kerülhetünk közvetlen összeköttetésbe, amely országgal ellentéteink nincsenek, a két ország közti viszony „igen szívélyes és barátságos”. Természetes szövetségesként tekinthetünk rá Romániával szemben, de csak addig, amíg a Szovjetunió „befolyása a Balkánra jelentéktelen.”³⁸¹

Végezetül a németek 1941. évi Szovjetunió elleni sikertelen hadjáratának magyarázkodásába kezd a szerző. Ennek fő oka „a szokatlanul korán és keményen beköszöntött tél” volt. „Semmi okunk sincs azonban kételkedni abban, hogy [...] a tavasszal

³⁸¹ Az irat Bulgáriával foglalkozó része utalhat Szombathelyi vezérezredes közelgő bulgáriai látogatására, és az ezzel összefüggő kül- és katonapolitikai kapcsolatkeresésre.

meginduló újabb szövetséges támadás rövidesen meghozza a szovjet haderő teljes és végleges megsemmisítését.”³⁸² Japán megjelenése pedig az angolszászokat fogja kikapcsolni. Így kétségtelen a tengely győzelme.³⁸³

A fenti irattal számos ponton összefügg, annak érveire mintegy feleletet ad Szombathelyi vezérezredesnek az 1942. július 14-i koronatanácson megtartott előadása, *„Helyzetkép és fegyverkezési követelmények”* címmel.³⁸⁴ A vezérkar főnöke azzal kezdi, miszerint Magyarország helyzetét az határozza meg leginkább, hogy amellet, hogy részt vesz egy világháborúban, készülnie kell saját külön háborújára is a környező államokkal szemben. Az elsőben ideális javakért, ideológiai okokból küzd, a másodikban azonban *„saját léteért és történelmi pozíciójáért”*, ez utóbbi tekinthető tehát fontosabbnak. Mivel a környező államokkal egy táborban küzd, nincs lehetősége a világháború által egyben a saját háborúját is eldöntenie. Ráadásul *„minél több erővel veszünk részt a világháborúban, annál gyengébbek leszünk saját háborúnk esetén. [...] Helyzetünk hasonlít az 1848/49. évi vagy az 1918. évihez. Mindkét esetben egy világkonflagráció (világégés – K. J.) keretén belül kellett volna saját sorsunkat is megoldani. Míg 1848/49-ben az első konflagráció alkalmával a harcot eltúloztuk, addig 1918-ben nem harcoltunk tovább.”*

Hiába szüntek meg vagy borultak fel a kisantant államai, utódaik ugyanolyan ellenségesen viseltetnek irányunkban, így *„ismét egy ellenséges gyűrű által vagyunk körülvéve.”* Szombathelyi megpróbált kitörni ebből a gyűrűből. Azonban az a kísérlete, amelyet a miniszterelnök tudtával hajtott végre, nevezetesen a szlovák és horvát hadsereggel *„közvetlen és barátságos kapcsolatok létesítés, eddig teljesen meddő kísérlet maradt.”* Míg ezek a próbálkozások kimerültek barátságos üzenetváltásokban, addig a *„román, tót és horvát katonai missziók kölcsönösen sűrűn látogatják egymás országát”*. Nem sikerült a bolgárokkal sem szorosabb kapcsolatokat kialakítani, annak ellenére, hogy a bolgárok is létérdeküknek nevezték a románokkal szembeni együttműködést. *„Ebben a mi külön háborúnkban egyedül Olaszországra számíthatunk”*, mert érdekei itt a Duna-medencében a magyar érdekekkel együtt haladnak, *„a német érdekektől eltérően is”*! Olaszországnak érdeke egy nagy és erős

³⁸² Szombathelyi a háború után a németek 1942. évi hadjáratára vonatkozóan így nyilatkozott: *„Úgy gondoltam, hogy 1942 még eredményeket fog hozni a németeknek. Úgy gondoltam, hogy le akarnak jutni a Kaukázusba az olajforrásokhoz, azután tovább akarnak nyomulni a Közelkelet felé.”* ÁBTL V-101594. Szombathelyi 1945. október 23-i kihallgatása

³⁸³ HL VKF 1942 1. oszt. 11/sz.n.

³⁸⁴ Az iratot Szombathelyi öt nappal korábban, július 9-én készítette. HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz.

Magyarország, mert szüksége van rá „Jugoszláviával, illetőleg Horvátországgal szemben”,³⁸⁵ mely utóbbit viszont Németország fogja támogatni”, mert rajta keresztül juthat ki az Adriára és a Földközi-tengerre.

A környező államok közül Románia a legfontosabb ellenfél. Románia célja nemcsak a második bécsi döntéssel elvesztett területeinek visszaszerzése, hanem helyzetének végleges megerősítése a Kárpát-medencében, „*hogy innét egyhamar kiverhető ne legyen*”. Ezért nem csak propagandisztikus szólam a tiszai határ elérése. Egy román-magyar háború valódi célja román részről „*a hegemonia kérdésének eldöntése*” lenne „*a Dunamedencében és a Kárpátok koszorúján belül*. Következésképp ez a háború a két nép között a lét vagy nem lét háborúja lesz és kihatásaiban hosszú évtizedekre el fogja dönteni a résztvevők sorsát.” És bármennyire ingatag is Románia jelenlegi belpolitikai helyzete, ebben a kérdésben minden román politikai irányzat egyetért. Ennek a háborúnak tehát meg kell történnie, de az időpontja bizonytalan. „*A világháború alatt nem valószínű, hanem előreláthatólag csak az után következhetik be.*” Ennek dacára a magyar hadvezetés folyamatosan számol e háború eshetőségével, különös tekintettel a sorozatos román-magyar határincidensekre.

„*A román háború kérdésének mérlegelése volt döntő a Keitel tábornaggal folytatott tárgyalások alkalmával azon haderő megállapításának nagyságánál, amely 1942-ben volt tengelyhatalmak oldalán résztveendő.*” Szombathelyi Ferenc és Bartha Károly alapgondolata az volt e tárgyalások során, „*hogy minél több erő maradjon az esetleges saját külön háborúnkra itthon.* [...] *Ezen felül még azt is elhatároztuk, hogy az itthon maradt erők ütőképességét is a lehető legmagasabb fokra, illetőleg olyan magas fokra kell emelni, mint amilyen az oroszok ellen kivonult hadseregünké [...]*” A Románia elleni készülődés ez év tavaszáig csak általános keretek között mozgott, akkortól azonban a vezérkar főnöke komoly tárgyalásokat folytatott a honvédelmi miniszterrel a fegyverkezés ütemének meggyorsítására. Az itthon maradt haderő készülségi határidejét így a Huba III. C hadrenddel szemben (amely 1944 végére érne el a megfelelő készülségi szintet), 1943 tavaszára kívánják előrehozni.

Kállay Miklós miniszterelnök németországi utazása³⁸⁶ egy román háború „*lehetőségét az általánosságból kiemelte és konkrét alapokra fektette.*” Hitler ugyanis itt kijelentette, „*hogy egy román-magyar fegyveres mérkőzést elkerülhetetlennek lát és a világháború befejezése*

³⁸⁵ Szombathelyi 1942. április 13. és 20. között olaszországi látogatást tett, ahol tárgyalt Mussolinivel, kormánytagokkal és a vezérkar képviselőivel. Ekkor kerülhetett sor a fenti kérdések megbeszélésére is. Függetlenség 1942. április 14, 15., 19., 21., 22.

³⁸⁶ Kállay 1942. június 7-8-án tett bemutatkozó látogatást Hitlernél. Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942-1944 : egy nemzet küzdelme a második világháborúban. Budapest, Európa-História 1. k. 115-122.; Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanéz... Budapest, Európa – História. 1996. 75-88.

után ennek szabad kezet enged.” Szombathelyi vezérezredes szerint Hitler „felfogása beleillik a német hagyományos hatalmi törekvésekbe. A németek érdeke ugyanis az, hogy a volt Osztrák-Magyar Monarchiából még fennálló két erős dunai nép, a magyar és a román, egymást leküzdje, mert ezek gyengülése a németek hatalmi törekvéseit délkelet felé egyengeti. Így könnyebben alakíthatják meg azt a német birodalmat, amelyhez a Kárpátok által koszorúzott termékeny Dunamedence is tartozik, amely birodalom oly hosszú ideig a német császárság vágyálma is volt.” Ezzel a kijelentéssel Szombathelyi közvetve arra is utal, hogy egy román-magyar háborút részünkről siettetni sem szabad, mert ez a németek érdekeit szolgálná. Másrészt ismét felhívja arra a figyelmet – mint tette ezt 1941-es memorandumában – hogy egy esetleges német győzelemtől semmi jót sem várhatunk!

Ezután megállapítja, hogy a Huba III. C hadrend is elavultnak tekinthető, mert azt még a környező országok elleni háborúra készülve tervezték, így nem felelhet meg a mostani követelményeknek, amikor „a világnak egyik leghatalmasabb és legjobban felfegyverzett ellenségével, Oroszországgal” keveredtünk háborúba. A honvédség hadrendje „az orosz nagyhatalmi fegyverkezéssel szemben nem mutatkozott elégségesnek”, dacára annak, hogy a német tapasztalatokat is megpróbálták átültetni, és a nemzet anyagi lehetőségeit megfeszítve fejleszteni igyekeztek. Ezért a 2. magyar hadsereg „korszerű felfegyverzéséhez a németektől kellett segítséget kérni. Különösen vonatkozik ez elsősorban gyalogságunk felfegyverzésére nehézfegyverekkel.” Szombathelyi szerint minden hadsereg alapja a gyalogság, s ha ennek nem megfelelő az ütőképessége, „akkor a legmerészebb haditervek is a levegőben lógnak”. A honvédgyalogság a Huba III. C hadrendben meghatározott követelmények alapján is nehézfegyverek tekintetében csekély értékűnek tekinthető, de még ezt a követelményszintet sem sikerült maradéktalanul teljesíteni. Ugyanez igaz a kézi lőfegyverekre. A súlyos partizánharcokra való tekintettel pl. a 2. magyar hadsereg olyan alakulatait is fel kellett puskákkal szerelni, amelyeknek „felfegyverzésére mi egy rendes háború keretében nem számítottunk”. Hasonlóan nagy hiányok vannak automata fegyverekben, géppisztolyokban, sőt, még ruhaanyagban is.

A Huba III. C hadrend nagy keretein, azaz a hadműveleti egységek számán a hadvezetés nem kíván változtatni, hiszen ez a fegyverkezés alapjait teljesen felborítaná. A magyar ipar a hadrend megvalósítása érdekében teljes erővel dolgozik, s így a páncéloshadosztályok felszerelése jó ütemben halad, míg „a repülő haderő fejlesztésének üteme a kívánatos mögött maradt.”

Majd a többi fegyvernem fejlesztési helyzetének áttekintése után a környező államok erőviszonyainak ismertetésébe kezd. Ez alapján Románia rendelkezik összesen 36

seregtesttel, melyből 14 seregtesttel, mint itthon maradt erővel számolhatunk, Szlovákiának 7 seregteste van, melynek a felét alkalmazza a Szovjetunió ellen, Horvátország hadereje pedig jelenleg szervezés alatt áll, ráadásul erőinek nagy része az új horvát területek pacifikálásával van lekötve. Egy román-magyar háború esetén tehát csak Románia lesz képes nagyobb erő kifejtésre, Szlovákia és Horvátország legfeljebb csak Komárom és Kassa, valamint a Muraköz és a baranyai háromszög megszállását hajthatja végre. A siker reményében erősebb hadsereget kell felállítanunk, *„mint várható ellenségeink együttvéve. Törekvésünknek azonban határt szabnak lehetőségeink, amivel végül is a legkövetelődőbb vezérkarfőnökének is számolnia kell, ha nem akar a levegőben tervezni, bár ezen történelmi helyzet egy követelődző vezérkar főnökét igen hálás szerephez juttatná. Lehetne gyönyörű memorandumokat írni tele Clausewitz és Schlieffen stb. idézetekkel, és a történelmi felelősséget másokra áthárítani, azokra, akik a követelményeket nem akarják teljesíteni.”* A helyzetnek a honvédelmi miniszterrel együtt végzett komoly és alapos mérlegelése után végül tehát 11 hadosztály, 1 lovashadosztály, 1 páncélosadosztály, 1 hegyidandár, 2 határvadászdandár és 27 székely határvadász-zászlóalj erőben látja a magyar hadvezetés a haderőnek azt a nagyságát, amelynek készenléti határidejét a Huba III. C hadrendből az 1943. év tavaszára kívánják előrehozni, a szovjet hadszíntéren küzdő hadsereg fenntartása mellett.

Végül leszögezi, hogy ez a saját kis háborúnk elkerülhetetlen, megvívására mindenképpen sor fog kerülni, *„akár teljesen elkészülünk, akár nem. Ezt meg kell vívnunk, ha az adott pillanat elérkezik, az összes rendelkezésre álló erővel és ha nem lenne más, akár kapával és kaszával is. Ez talán az utolsó alkalom történelmünkben, amelyet a sors számunkra tartogat, hogy 1918-ban elkövetett hibánkat jóvátegyük és bebizonyítsuk azt, hogy a Dunamedencében mégis mi vagyunk az elsők.”*³⁸⁷

³⁸⁷ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz.

VII. A 2. magyar hadsereg működése a Vezérkar Főnökének szempontjából

Visszatérve a 2. magyar hadsereg felállításának folyamatához, valamikor a Keitel vezértábornagy távozása és 1942. január 27-e közötti időpontban Bartha Károly és Szombathelyi Ferenc felkeresték a kormányzót, hogy együttes audiencián tolmácsolják a minisztertanács kívánságát, mely szerint *„Magyarország katonai részvétele úgy történjék, hogy az ország valamennyi részéből emeltessenek ki a csapatok és ne kizárólag a mozgósított 3 hadtest területéről.”* Horthy hozzájárult ehhez a kéréshez azzal a kikötéssel, hogy a román határon levő katonai erőket nem érintheti a fenti mozgósítás.³⁸⁸ Így a VI. (debreceni) és IX. (kolozsvári) hadtestek érintetlenek maradtak, az V. (szegedi) és VIII. (kassai) hadtestből pedig csak az okvetlenül szükséges erőket vették igénybe.³⁸⁹ Az ország egyes területeinek ugyanazon egyenletes megterhelése figyelhető tehát meg, mint ahogy történt ez már 1941 őszén a megszálló dandárok esetében is.

1942. február 24-én megkezdődött a 207 ezer fős személyi állományú 2. magyar hadsereg alakulatainak mozgósítása a kiszállítás sorrendjében. A kiszállítás megkezdéséig két ízben találkoztak a magyar és német katonai vezetők. Ahogyan az 1942. januári tárgyalások során, úgy most sem került sor a 2. magyar hadsereg feladatának pontosabb meghatározására, csupán fegyverzeti, felszerelésbeli és utánszállítási kérdésekről esett szó. A magyar katonai vezetés már ekkor szembesülhetett több korábbi német ígérethez kapcsolódó problémával, bár a páncélosadosztály német alakulatokéhoz hasonló szintre emelése itt is megerősítettett.³⁹⁰

Míg a hadvezetés a hadsereg személyi állományának összeállításánál a legértékesebb korosztályok kímélését tartotta szem előtt, addig fegyverzeti-technikai viszonylatban megpróbálták a lehető legjobban felszerelni a 2. hadsereget. A hadsereg fegyverzetét és felszerelését a honvédség összes alakulataitól egyenlően elvont anyagból és a német haderőtől remélt kiegészítésekre hagyatkozva állították össze. Az itthon rendelkezésre álló teljes fegyvermennyiség csaknem felét és a szállítókapacitás háromnegyedét megkapta a keleti hadszíntérre kivonuló hadsereg. Bár az ígért német fegyverzeti és felszerelésbeli kiegészítések

³⁸⁸ MOL K 27 1942. január 27-i minisztertanácsi jegyzőkönyv

³⁸⁹ HL VKF 1942 1. oszt. mk.szám. 18.

³⁹⁰ 1942. február 17. és 21. között Berlinben, és március 15. és 21. között Budapesten. Szabó Péter: i. m. 30-31.

csak részben, s főleg zsákmányanyagok átadása révén váltak valóra, mégis a Honvéd Vezérkar az akkori magyar haderő legjobban felszerelt hadseregét küldte ki 1942 tavaszán.³⁹¹

A 2. magyar hadsereg alakulatai elvonulásuk előtt rövid ki- illetve átképzésben részesültek, melynek részesei voltak az alosztályparancsnokok számára kéthetes turnusokban megtartott várpalotai tanfolyamok is, ahová a Honvéd Vezérkar főnöke gyakran ellátogatott. Szombathelyi vezérezredes itt igen tárgyilagos előadásokat tartott a szovjet hadseregről, az ellenség harcmódoráról és önfeláldozásáról. Részletesen elemezte a Gyorshadtest működését, a veszteségek okait és óvta a résztvevőket a derűlátástól, vagyis kertelés nélkül értésükre adta, hogy nem bevonulásban fognak részt venni, hanem igen komoly és nehéz harcok várnak majd rájuk.³⁹²

Hogy mennyire így gondolta ezt a vezérkar főnöke, azt bizonyítja, hogy 1942 márciusában egy magánbeszélgetés alkalmával azt fejtette: a szovjetek megnyerik a háborút, elmennek a Rajnáig és így Magyarországot is meg fogják szállni. Azt is kijelentette, hogy a 2. magyar hadsereg el fog pusztulni, *„ezért minden erejével arra törekszik, hogy a megmaradó honvédségünk elég erős legyen.”*³⁹³

1942. április 11-e és július 27-e között került sor a 2. magyar hadsereg kiszállítására. A németek által még leszállítandó anyagok átadására, a hadműveleti területen való további kiképzésre, valamint gépkocsioszlopok beállítására Jány Gusztáv vezérezredes³⁹⁴ és törzse személyesen Hitlertől, Bock vezértábornagtól³⁹⁵, valamint Weichs vezérezredestől³⁹⁶ kapott ígéretet.³⁹⁷

1942. április 11-én a Honvéd Vezérkar főnöke rendeletet adott ki³⁹⁸, melyben a 2. hadsereg kiképzési és anyagi felkészültségéről tájékoztatott. Az irat első részében a haditapasztalatok felhasználásának fontosságáról és harcászati kérdésekről értekezett, a parancsnokok figyelmét hívta fel arra, hogy megfelelő körültekintéssel készítsék elő akcióikat, vigyázzanak csapataikra. *„A drága magyar vérrel takarékoskodni kell, ezt minden magyar parancsnoknak kötelességévé teszem.”* Majd arról ír, hogy *„a rendelkezésre álló*

³⁹¹ Szabó Péter: i. m. 31-33. Németh József vezérőrnagy, a Honvéd Vezérkar kiképzési csoportfőnöke a 2. magyar hadseregre vonatkozóan azt a megállapítást tette: *„még nem volt magyar hadsereg, az 1914-est is beleértve, amely jobban felfegyverezve vonult volna az ellenség elé, mint a 2. magyar hadsereg.”* HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1.

³⁹² Rózsa Gyula hivatásos hadnagy visszaemlékezése, idézi Szabó Péter: i. m. 63.

³⁹³ Andorka Rudolf: A madridi követségtől Mauthausenig. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1978. 219-220.

³⁹⁴ vitéz Jány Gusztáv (1883-1947) vezérezredes, 1940. március 1-től 1943. augusztus 5-ig a 2. magyar hadsereg parancsnoka.

³⁹⁵ Fedor von Bock (1880-1945) vezértábornagy, ekkor a német Dél Hadseregcsoport parancsnoka.

³⁹⁶ Maximilian Freiherr von Weichs (1881-1954) vezérezredes, ekkor a Weichs hadseregcsoport, majd július 9-től a B Hadseregcsoport parancsnoka, melynek alárendeltségében működött a 2. magyar hadsereg.

³⁹⁷ Szabó Péter: i. m. 81.

³⁹⁸ HL VKF 1942 1. oszt. 4748/el. Idézi Dr. Horváth Miklós: i. m. 51-54.

időhöz és eszközökhöz mérten mindent megtettünk, hogy a 2. hadsereget várható feladataira a lehető legjobban felkészítsük.” E kijelentést a fentiek figyelembevételével őszintének tekinthetjük, a következő mondat azonban már nem állja meg a helyét: *„Felfegyverzés tekintetében nyugodtan állíthatjuk, hogy az elvonuló hadsereg mindazon korszerű fegyverekkel kellő számban rendelkezik, amellyel bármilyen ellenféllel szemben felveheti a harcot és nem marad el semmiféle hadsereg mögött.*” Láthattuk, hogy Szombathelyi vezérezredes a Keitel vezértábornaggal folytatott tárgyalások során sem becsülte le a Vörös Hadsereg erejét, s az 1942. július 14-i koronatanácson megtartott előadásában is hangsúlyozta, hogy a magyar királyi honvédséget a szomszédos országok elleni háborúra készítették fel, és nem egy nagyhatalom ellen. A 2. hadseregre vonatkozó fenti kijelentését tehát ő maga sem tarthatta igaznak, ezzel inkább csak lelkesíteni akarhatott. Ezután a konkrét vezérkarfőnöki intézkedések felsorolásába kezd, melyek szervezési és kiképzési szempontból mind-mind a 2. hadsereg ütközésszerűségének növelését szolgálták. Az anyagi ellátás terén is minden tőle telhetőt megtett a magyar hadvezetés, egyedül a gépkocsi anyagban vannak nagyobb hiányosságok, ezen azonban a német ipar sem tud segíteni, *„mert e téren ők is nehézséggel küzdenek. A gépkocsi utánszállítás tekintetében tehát a német előljáró parancsnokságok segítségét kell igénybe vennünk, amit ők kilátásba is helyeztek.*” Majd – feltehetően megint csak a csapatok moráljának fenntartása érdekében – utal a kivonulók családtagjainak ellátására vonatkozó átfogó honvédelmi miniszteri intézkedésekre. Egyben felhívja a tisztikar figyelmét, hogy az ezen túlmenő ígéretektől tartózkodjanak (pl. földosztás). Végezetül még egyszer megerősíti, hogy a hadvezetés *„minden vonatkozásban minden tőle telhetőt megtett, hogy kivonuló 2. hadseregünk [...] erőinkhez képest a lehető leggazdagabban induljon el.”*³⁹⁹

A hadsereg 1942 júliusában jutott ki a Don folyóhoz, ahol több mint 200 km-es arcvonalat kellett megszállnia, mindössze 18 gyalogezerrel. Így a védelem mélységben történő kiépítésére és megfelelő tartalékok képzésére egyáltalán nem volt lehetőség. Ez Jány vezérezredest is nyugtalanította. Személyügyi főnökének kifejtette, hogy *„egy ilyen hatalmas kiterjedésű front védelmére éppen kétszer annyi erőre lett volna szükség, mint amennyivel rendelkezünk. [...] Jelentette a Heeresgruppe-B parancsnokságnak, Báró Weichsnek, hogy a nagy kiterjedés miatt a védelemnek mélysége nincs, összefüggő akadályöv sincs, és ilyen körülmények között nem lehet szívós ellenállást kifejteni. Ugyanezt jelentette a Honvéd*

³⁹⁹ HL VKF 1942 1. oszt. 4748/el. Idézi Dr. Horváth Miklós: i. m. 51-54.

*Vezérkar Főnökének is, aki semmit sem tehetett, mert velünk a német hadvezetőség rendelkezett.*⁴⁰⁰

A 2. magyar hadsereg-parancsnokság mellé német összekötő törzs volt beosztva (emellett pedig a magyar hadtestparancsnokságokon is működtek német összekötő törzsek), amely egy hadsereg-parancsnokság kicsinyített mását képezte. A törzs összlétszáma kerek 200 fő volt, amely a 2. hadsereg-parancsnokság 800 fős összlétszámával összehasonlítva vitathatatlanul magas számnak tekinthető. A német összekötőtörzs tagjai sok esetben *„valósággal parancsnoki tevékenységet végeztek”*,⁴⁰¹ azaz a 2. magyar hadsereg a hadművelleti területen a németek által szinte kézi vezérelten működött. Így igen nehéz volt Szombathelyi vezérezredes dolga is, ha valamit javítani akart a 2. hadsereg helyzetén. Ahogyan a háború után fogalmazott: *„a magyar hadművelleti hadsereg, mely a Don mentén felvonult, hadászati és harcászati vonatkozásban teljesen a németeknek volt alárendelve, így amit ez a hadsereg művelt, azért teljesen a német vezetőség a felelős.”*⁴⁰²

1942. augusztus 12-én Szombathelyi Ferenc magához rendelte a budapesti német katonai attasét, s ismertette előtte a 2. hadsereg helyzetét. *„Rámutatott arra, hogy a hadsereg igen nagy kiterjedésben véd a Donon, vannak seregtestek, melyek 30-35 km kiterjedéssel bírnak. Ez a kiterjedés a két gyalogezredes könnyűhadosztályok részére igen nagy és azt eredményezi, hogy az ellenséges betörés elhárítására készen tartandó tartalékok képzése nagyon nehéz. Annál is inkább, mert gyorsan mozgó erőink, az 1. páncéloshadosztályt kivéve, nincsenek.”* Majd arra is felhívta Pappenheim ezredes figyelmét, hogy egy a 2. magyar hadsereg arcvonalán végrehajtott szovjet áttörés milyen hadászati jelentőséggel bírhat, hiszen ez *„fenyegetheti a Kaukázus ellen támadó német főerők oldalát és hátát.”* Kérte a magyar hadsereg arcvonalának szűkítését és német légi fedezet biztosítását. A hídfőcsaták balsikereit a tapasztalatlanság számlájára írta, de kifejezte határozott bizalmát, hogy a csapatok meg fognak felelni az elvárásoknak. Pappenheim ezredes azzal vette tudomásul Szombathelyi vezérezredes közléseit, hogy az OKH-nak jelteni fogja az arcvonalszűkítésre és a légierő hathatósabb támogatására vonatkozó magyar kérést.⁴⁰³ Másnap Halder vezérezredes utasította a német B Hadseregcsoporthoz, *„hogy a magyar vezérkar főnöke kívánságának megfelelően vizsgálja felül a helyzetet és tegye meg a szükséges könnyebbégeket. Megrövidül a magyar hadsereg arcvonala az egész 23. könnyű hadosztály és a 19. könnyű hadosztály déli ezredének*

⁴⁰⁰ HL TGY 3809 Erdeős László: Egy emberöltő a zászló alatt. 193. nemes Erdeős László alezredes, ekkor őrnagy, és a 2. magyar hadsereg személyügyi főnöke volt.

⁴⁰¹ Lajtos Árpád: Birodalmak árnyékában. Holnap Könyvkiadó, Budapest. 2000. 28.; HL TGY 3809 Erdeős László: Egy emberöltő a zászló alatt. 175.; 186-187.

⁴⁰² Gosztonyi Péter: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990. 25.

⁴⁰³ HL VKF 1942 1. oszt. 17/sz. n. Részben idézi Szabó Péter: i. m. 137.

arcvonalával.”⁴⁰⁴ Így Szombathelyi vezérezredes a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács 1942. október 8-i ülésén már arról számolt be, hogy a 2. magyar hadsereg „jelenlegi 200 km-es védőállásának lerövidítését kérésünkre a Führer elrendelte [...]”.⁴⁰⁵ Az arcvonal-rövidítés végül október 22-én következett be.⁴⁰⁶ Ennek mértékéről Szombathelyi azt írja, hogy „a németek sürgetésünkre az arcvonalunkat 30 kilométerrel megrövidítették”.⁴⁰⁷

A hídfőcsaták befejeződése – 1942. szeptember – után „a hangulat a hadseregparancsnokságnál [...] katasztrofálissá vált. Mert a nagy veszteségeket a hadvezetőség nem akarta pótolni, de a csapatokat sem akarta felváltani. Az az érzés lett rajtunk úrrá, hogy teljesen magunkra vagyunk hagyatva, eladtak bennünket. Valóságos gyűlölködő szellem lett úrrá a legfelsőbb hadvezetőséggel szemben. [...] Jány egyik felterjesztést a másik után menesztette Pestre, természetesen eredménytelenül. Sem embert, sem anyagot nem küldtek hazulról, mert minden anyagra szükség volt otthon [...]”.⁴⁰⁸

Jelentkeztek a 2. magyar hadsereg első hiányosságai, válságjelenségek mutatkoztak. Erről Kovács Gyula vezérkari ezredes⁴⁰⁹ készített beszámolót a vezérkar főnöke számára 1942. augusztus 17-én.⁴¹⁰ Ebben olyan kijelentések is szerepelnek, minthogy „a háborút megelőző [...] időben [...] nem harcos szellemben cselekedetre és áldozatkészségre neveltük a nemzetet, hanem határozottan pacifista szellem mellett kergettünk aktív külpolitikai célkitűzéseket. A harcos nemzetnevelés hiánya most bosszulja meg magát. A kivonult hadsereg és valószínűleg maga az anyaország sem látja tisztán e háborúnak és e háborúban való részvételünk célját, értelmét. [...] Háborút viselni a háborús cél átérzése nélkül nem lehet. A következő nagy hiba, hogy nem gyűlöljük sem a bolsevizmust, sem ezen keresztül az ellenségünket, az orosz.”

Feltehetően ennek az iratnak a hatására adta ki Szombathelyi vezérezredes augusztus 22-i tiszti parancsát⁴¹¹, amelyben a Szovjetunióban éppen folyó háború értelmére és jelentőségére hívta fel a tisztikar figyelmét. Szombathelyi nem engedhette meg, hogy a németek előtt a magyar hadsereg nimbusza megtörjön és a románokkal szemben háttérbe szoruljon, mert

⁴⁰⁴ HL M. kir. 2. hadsereg iratai 6. doboz 511. számú naplómelléklet. Részben idézi Szabó Péter: i. m. 138.

⁴⁰⁵ HL VKF 1942 1. oszt. 19/sz. n.

⁴⁰⁶ HL M. kir. 2. hadsereg iratai 7. doboz 1191. számú naplómelléklet. Idézi Szabó Péter: i. m. 138.

⁴⁰⁷ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 17. Az arcvonal-rövidítés kissé meg is haladta a 30 km-t, ennek pontos mértékéhez lásd HL M. kir. 2. hadsereg iratai 7. doboz 1942. október 13-i és 21-i térképmellékletek. 1942. október 17-én Jány úgy tájékoztatta Nagy Vilmos honvédelmi minisztert, hogy „a déli szárnyon a IV. olasz hadtest ugyan mintegy 30 km-es arcvonalszakaszt át fog venni, de a hadseregre még mindig kb. 180 km védelmének feladata hárul.” nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendő. Gondolat, Budapest. 1986. 123-124.

⁴⁰⁸ HL TGY 3809 Erdeős László: Egy emberöltő a zászló alatt. 200.

⁴⁰⁹ Kovács Gyula (1893-1963) altábornagy, ekkor vezérkari ezredes és 1942. október 1-től a 2. hadsereg vezérkari főnöke (1942. szeptember 8-tól ideiglenesen).

⁴¹⁰ Idézi Dr. Horváth Miklós: i. m. 1958. 74-85.

⁴¹¹ HL VKF 1942 1. oszt. 5471/el.

ennek beláthatatlan következményei lehettek volna. A vezérkar főnöke ugyanúgy nem érezte magyar háborúnak a Szovjetunió ellen folytatott háborút, mint ahogy kint küzdő alárendeltjei egy része sem, de taktikai okokból el kívánta kerülni, hogy a németek is ilyen benyomásokat szerezzenek a harcoló magyar hadseregről. Ezért olyan indokokat is felsorakoztatott a harcos szellem fenntartása érdekében, melyekben maga sem igen hitt. Ilyennek tekinthetjük azt a kijelentést, miszerint a szovjet csapatok felkészültsége bizonyíték a korábbi támadó háborús szándékra, *„Magyarország pedig, mint megsemmisítendő állam, a támadólagos célok élcsoportjában szerepelt.”* Ezt a következő indokokkal támasztja alá: Magyarország 23 éve elkötelezett antikommunista berendezkedésű, az ország földrajzi helyzetéből adódóan kulcsszerepe van Délkelet-Európa uralása szempontjából, valamint az umanyi csatában zsákmányolt iratok a szovjet haditervekről. Ezenfelül azért is szükség volt e háborúba való bekapcsolódásunkra, mert ezzel tartjuk fenn *„nemzeti becsületünket és jövőnket. A Felvidék, Kárpátalja, Észak-Erdély és Bácska jóformán vértelen visszaszerzésének kétségtelen nagy előnye mutatkozik abban, hogy a magyar nemzet fizikai értelemben vett életerejét sikerült átmenteni a jövőre. Erkölcsi értelemben azonban minden könnyen szerzett vagyon romboló hatású, [...] mert ez a nemzetfenntartó harcos szellem megölője.”* Az ebben a hadjáratban meghozandó túlzott véráldozat ellen biztosíték, hogy *„semmit sem vállaltunk nagyobb keretek között áldozatot, mint amennyit a magyar nemzet ereje, becsülete és a jövő számára való nevelése, valamint a külpolitikai célkitűzések feltétlenül megkövetelnek. [...] A küzdő magyar hadsereg csapatainak minden kiszabott feladatot feltétlenül, teljes sikerrel kell megoldani. A feladatok megoldásánál jelentkező kudarc lejárátja tekintélyünket barátaink előtt, növeli ellenségeink erkölcsi erejét, megingatja a nemzet jövőjébe vetett bizalmat, tehát árulás nemcsak a magyar múlttal, de a magyar jövővel szemben is. Viszont a tekintetben, hogy a kapott feladatok arányban álljanak teljesítőképeségünkkel, mindenki meg lehet győződve arról, hogy e téren minden lehető el is követünk.”* Szombathelyi vezérezredes itt egyértelműen saját korábban lefektetett elveinek mond ellent, amit a kényszerhelyzetnek tulajdoníthatunk. Mást kellett propagálnia kifelé és mást kívánt cselekedni valójában, a kettő közt éles ellentét feszült.

Szombathelyi Ferenc 1942. szeptember 6. és 12. között tett látogatást a 2. magyar hadseregnél. A korábban kapott hírek hatása alatt szorongó érzéssel érkezett a Donhoz. Ezekben azt találta a legnyugtalanítóbbnak, hogy *„a magyar katona igen nagy lelki krízisben szenved [...], a harcos szelleme megtört.”*⁴¹² Szeptember 6-án Csatay Lajos altábornagy⁴¹³,

⁴¹² HL VKF 1942 1. oszt. 19/sz. n. 3-4.

Rakovszky György vezérőrnagy⁴¹⁴, Homlok Sándor vezérőrnagy, Kovács Gyula vezérkari ezredes, Mészöly Elemér ezredes⁴¹⁵ és Sellyey Jenő alezredes⁴¹⁶ jelenlétében megbeszélést folytatott a 2. hadsereg ütőképességében tapasztalt fogyatékoságokról. A hadsereg értékéről, a fogyatékoságok okairól és az ezekhez fűzött javaslatokról Kovács ezredes tájékoztatta a vezérkar főnökét, aki egyetértett a közöltekkel, így „a felvetett problémák mélyebb megbeszélésére nem is került sor”. Szombathelyi kifejtette: „a hibát abban látja, hogy sok az elmélet és kevés a gyakorlat.”⁴¹⁷ Annak a gyanújának adott kifejezést, hogy a csapattal szemben a parancsnokságok nem voltak elég kíméletlenek akkor, amikor káros jelenségek mutatkoztak.”⁴¹⁸ Válaszul Kovács ezredes „bemutatta azokat a rendeleteket, amelyeket a hadseregparancsnok úr e tekintetben kiadott [...]. Ezek alapján látható volt, hogy a hadseregparancsnokság a legkíméletlenebb rendszabályokat is igénybe vette.”⁴¹⁹ Szombathelyi ezután rátért azokra az otthon terjedő hírekre, mely szerint „egyes hadosztályok [...] igen nagy igénybevétel után, fáradtan, kiéhezve jutottak harcba.” A 2. hadsereg vezérkari főnöke erre kifejtette, hogy a Donra való felzárkózás közben tényleg voltak problémák az élelemellátással, s ez a rossz utánszállítás következménye volt. Az átvonulási területen

⁴¹³ Csatay Lajos (1886-1944) vezérezredes, ekkor altábornagy és Jány Gusztáv augusztus 25-i sebesülése miatt szeptember közepéig a 2. hadsereg parancsnoka. 1941 augusztusától 1942 decemberéig a IV. hadtest parancsnoka, 1942 decemberétől 1943 júniusáig a 3. hadsereg parancsnoka, majd 1944 októberéig honvédelmi miniszter.

⁴¹⁴ Rakovszky György (1892-1962) altábornagy, ekkor vezérőrnagy és 1941. augusztus 1. és 1942. október 1. között a 2. hadsereg vezérkari főnöke, 1942. június 15. és július 15. között a III. hadtest ideiglenes parancsnoka.

⁴¹⁵ Mészöly Elemér (1898-1980) vezérőrnagy, ekkor ezredes és 1942. május 1. és 1943. május 1. között az 1. vkf. osztály vezetője.

⁴¹⁶ Sellyey Jenő (1900-1951) ezredes, ekkor alezredes és a 2. magyar hadsereg főszállásmestere.

⁴¹⁷ A gyakorlat fontosságát az elmélettel szemben Szombathelyi már a Hadiakadémia tanáráként is kifejtette. „Werth és Szombathelyi sohasem voltak jó viszonyban. A dolog még a Hadiakadémián kezdődött, ahol mindketten tanárok voltak. A köztük keletkezett ellentét egy szó különböző értelmezéséből származott. Können és wissen mindkét német szó magyar fordítása tudni. – A Werth-féle teoretikus elképzelés szerint a »wissen« a szabályzatok özőnét zúdította a honvédségre. Ezeket »tudni« kellett, de gyakorlására a »können«-re, képesnek lenni annak végrehajtására sohasem került sor. Pl. tudtuk, hogy van harckocsi, tudtuk az elhárítás módját is, de a csapat még harckocsit sem látott. Tudtuk vannak erődök a határon, a szabályzat a leküzdésüket is előírta, de a valóságban gyakorló erőd sem volt. Ezzel a felfogással szemben állt Szombathelyi, aki a mesterség gyakorlását helyezte előtérbe, azaz a »können«, a képesnek lenni helyes értelmezését.” HL TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése

Ugyancsak a gyakorlat fontosságára, valamint az elméleteknek a meglevő lehetőségekhez való igazítására hívta fel a figyelmet Szombathelyi 1942. október 8-i utasításában a Hadiakadémia számára, melynek ihletője a Donnál szerzett tapasztalatok is voltak HL VKF 1942 1. oszt. 5683/eln.

⁴¹⁸ Szombathelyi 1942. augusztus 17-i vezérkar főnöki parancsában foglalkozott a 2. magyar hadseregnél tapasztalt káros jelenségekkel (kötelesség nem teljesítése, fegyvereket elhagyva rendetlen visszavonulás, stb.). Figyelmeztette a honvédség tagjait, hogy a legkíméletlenebb eszközöktől sem fog visszariadni a fenti magatartás megszüntetése érdekében. Idézi Szabó Péter: i. m. 364.

⁴¹⁹ Jány 1942. augusztus 11-i parancsában a hadseregnél tapasztalt káros jelenségek (parancs nélküli eltávozás, visszavonulás, fegyver eldobálása, rémhírterjesztés) visszaszorítása érdekében a felkoncolást és a megtizedelést is kilátásba helyezte. Idézi Szabó Péter: i. m. 363-364. Hasonló utasításokra vonatkozóan lásd Dr. Horváth Miklós: i. m. 72-73.

azonban a csapatok pótolni tudták a hiányzó cikkeket. *„Egyedül sóban és fűszerekben volt és van ma is hiány.”*

A hadsereg főszállásmestere ismertette az általános anyagi helyzetképet. A gépkocsik kiutalása javított ugyan az utánszállítási helyzeten, de a téli készletek előreszállításában nehézséget okoz a csekély üzemanyag-kiutalás.⁴²⁰ Szombathelyi vezérezredes megígérte közbenjárását Keitel vezértábornagynál a téli szerelvények soron kívüli előrevonása és egészen Osztrogozsszkig való irányítása érdekében. Az utánszállítási problémáknak köszönhető, hogy az élelmiszer- és ruházati ellátmányban is hiányok mutatkoztak. A gépjárműhelyzet is rossznak volt mondható, ezért felhívták a vezérkar főnökének figyelmét arra, hogy súlyos problémát fog okozni a gépjárművek téli elhelyezése. Az 1. páncéloshadosztály *„kérte hazaszállítását vagy pedig a német nyugati arcvonalon való alkalmazását a harckocsik karbantartására való tekintettel. Ezzel kapcsolatban a Vezérkar Főnöke megjegyezte: »Én nem vagyok a mellett, hogy valaki hazamenjen.«* Szombathelyi vezérezredes tisztában volt azzal, hogy a páncéloshadosztály kivonásába a németek nem egyeznének bele, hiszen a sztálingrádi és kaukázusi hadműveleti helyzet miatt alig rendelkeztek szabadon felhasználható, gyorsan mozgó seregtestekkel. Az egészségügyi helyzet tárgyalásakor a *„vezérkarfőnök, a vezető orvos és a beosztott orvos között élénk vita fejlődött ki, betegek osztályozásának kérdésénél.”* Ezzel kapcsolatban Szombathelyi vezérezredes megjegyezte, hogy a honvéd orvosi kiképzés csak gátolja a gyakorlati alkalmazhatóságot. Véleménye szerint *„nem az a lényeg, hogy minden súlyos beteg hátrakerüljön, hanem az, hogy csak könnyű betegek, sebesültek, légnyomásosok és öncsonkítók ne kerüljenek a hátsószálgba.”* Amikor pedig Szombathelyi Ferenc felhívta a figyelmet az augusztusi harcok során elkövetett hibákra – azaz hogy könnyű sérülteket irányítottak hátra, miközben súlyos sebesültek maradtak hosszú ideig kezelés nélkül –, a beosztott orvos⁴²¹ – aki az augusztusi időszakban a hadsereg vezető orvosát helyettesítette – *„e kifogásokra a hadbírói eljárás megindítását kérte maga ellen”,* amely kérést a vezérkar főnöke *„erélyes hangon elutasította.”* A főszállásmester ezután előadta, hogy több mint 200 anyagi vonatkozású felterjesztésre sem magyar, sem német vonalon nem érkezett válasz. Szombathelyi erre így felelt: *„Keine Antwort is auch eine Antwort.”*⁴²² A megbeszélés végén a

⁴²⁰ A németek természetesen a sztálingrádi harcokhoz kapcsolódó utánszállítási problémák megoldásának adtak prioritást.

⁴²¹ vitéz dr. Ábrahám István orvos őrnagy. Lásd HL TGY 3809 Erdeős László: Egy emberöltő a zászló alatt. 203.

⁴²² *„A nem válasz is válasz.”*

vezérkar főnöke közölte: végig kívánja látogatni az egyes hadosztályokat, hogy arcvonalban szerzett benyomásai alapján döntsön a tennivalók felől.⁴²³

Éppen a vezérkar főnökének látogatása idején zajlott a 3. uriv-sztorozsevojei ütközet, melyet megismerve Szombathelyi vezérezredes személyesen is tapasztalatokat szerzett a német és magyar, valamint szovjet alakulatok kiképzettsége és felszereltsége közti különbségekről.⁴²⁴ Az ütközetet szintén megtekintette a magyar vezérkar főnökének kíséretében jelenlévő Pappenheim ezredes, német katonai attasé.⁴²⁵ A harcok után Szombathelyinek alkalma volt megbeszélést folytatnia a harcokat irányító Langermann páncélos tábornokkal⁴²⁶, aki „a magyar csapatokat nagyon dicsérte. Magatartásukkal teljesen meg volt elégedve [...]. Ellenben panaszkodott, hogy nincsenek jól kiképezve.”⁴²⁷

Szombathelyi vezérezredes szeptember 12-én tartotta látogatásának záró megbeszélését, melyen Csatay altábornagy, Kovács ezredes és Homlok vezérőrnagy vettek részt. A vezérkar főnöke kijelentette, hogy „a 2. magyar hadseregnél mutatkozó gyengeségi momentumok okait ugyanúgy látja”, mint ahogy azt Kovács ezredes két tanulmányában lefektette⁴²⁸ és vele azt az első megbeszélés alkalmával is közölte. Kiemelte azonban, hogy „a csapatok vezetésében és a magasabb vezetésben is hibát lát, amire nézve konkrét észrevételeit tiszti parancsban és tábornoki parancsban fogja közölni. Egyébként megnyugvással hagyja el a 2. hadsereget, mert meggyőződött arról, hogy a haza jutott hírek igen nagy mértékben túlzottak, sőt sok tekintetben alaptalanok voltak.” Az urivi hídfőcsata alkalmával látottak arról győzték meg, hogy a magyar katona harcos szelleme töretlen, teljesítményük a németek elismerését is kiváltotta. „A lényeget abban látja, hogy a magyar csapatokat most, amikor még nincs harctapasztalatuk és felszerelésük, úgy a némethez, mint az oroszhoz viszonyítva lényegesen gyengébb, nem szabad túlterhelni erejükhez nem illő feladattal. Belátta, hogy a hadsereg utánpótlásra szorul úgy személyi, mint anyagi tekintetben, és erre vonatkozólag rendelkezni fog.” Este a megbeszélés a vezérkarfőnök étkezőkocsijában még folytatódott a Kovács

⁴²³ HL M. kir. 2. hadsereg iratai 6. doboz 792. számú naplómelléklet; 7. doboz 854. számú naplómelléklet. Ez utóbbit idézi Dr. Horváth Miklós: i. m. 88-90. Véleményünk szerint Horváth téved, amikor szeptember 11-ére teszi a fenti megbeszélés időpontját, hiszen az iratban szerepel a következő megjegyzés: „A vezérhadbiztos rámutatott arra, hogy amennyiben a Vezérkarfőnök az arcvonal látogatása közben panaszokat fog hallani az ellátásra, az elsősorban a szállító eszközök hiányára vezethető vissza.” Mivel az iraton sem dátum, sem aláírás nem szerepel, a fenti mondat alapján a szeptember 6-i megbeszélés anyaga lehet a fenti irat, hiszen ezután kezdte meg az arcvonalban levő seregtestek látogatását a vezérkar főnöke.

⁴²⁴ Szabó Péter: i. m. 149-153.; HL VKF 1942 1. oszt. 19/sz. n. 3.

⁴²⁵ HL TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése.

⁴²⁶ Willibald Freiherr von Langermann und Erlencamp (1890-1942) páncélos tábornok, 1942. január 15. és október 3. között a XXIV. páncélos hadtest parancsnoka, Sztorozsevojejnál esett el.

⁴²⁷ HL VKF 1942 1. oszt. 19/sz. n. 5.

⁴²⁸ Idézi Dr. Horváth Miklós: i. m. 1958. 74-85.

ezredes tanulmányában lefektetett javaslatok részleteinek megbeszélésével. Ezzel zárult Szombathelyi vezérezredes látogatása a 2. magyar hadseregnél.⁴²⁹

A vezérkar főnöke augusztus 13-én két parancsot adott ki: egy búcsúparancsot a 2. magyar hadsereg minden tagja számára, és egy tábornoki parancsot. Az elsőben foglalkozott a hadseregnél tapasztalt hiányosságokkal, felhívva a figyelmet ezek kiküszöbölésére, és a gyávaságot, mint kiírtandó jelenséget bélyegezte meg.⁴³⁰ A tábornoki parancsban a jó katonai vezető, magasabb parancsnok kérdését járja körül, aki Szombathelyi véleménye szerint *„legyen csapatainak apja, akire azok szeretettel és bizalommal néznek, de ha kell, legyen szigorú, sőt könyörtelen. [...] A magasabb vezetés kötelessége a fegyelemnek és rendnek fenntartása, ahol az megingott, ott minden eszközzel való helyreállítása. Felkoncolástól, kivégzéstől egy pillanatig sem szabad visszariadni, ha a rend másként helyre nem állítható.”* Ugyanakkor leszögezi: *„a felesleges véráldozatokat pedig, mint azt oly sokszor hangoztattam, feltétlenül kerülni kell. Már is igen nagy veszteségeink vannak, különösen tisztekben. Ha ez így folytatódna, úgy a 2. hadseregen át a nemzet egész hadereje kivérezhet.”*⁴³¹

Szombathelyi vezérezredes látogatásakor tehát személyesen kapott képet a 2. magyar hadsereg állapotáról, anyagi helyzetéről, nehézségeiről. Mint annyiszor vezérkarfőnöki működése alatt, ekkor is kettős szorításba került. Alárendeltjei felé – azok panaszáradata hatására – szigorúan lépett fel, a lehető legnagyobb fokú fegyelem fenntartásával remélve elérni a hadsereg kitartását. Ugyanakkor a németek felé megpróbált ő is közvetíteni, könnyíteni a hadsereg helyzetén, miközben egyre gyarapodó tapasztalatokat szerezhetett a németek ígéretei és az azok megvalósulása közti különbségről.

Hazautazóban szeptember 14-én és 15-én két napot töltött a német főhadiszálláson, ahol a magyar katonai küldöttség egy jegyzéket adott át a 2. magyar hadsereg anyagi hiányainak pótlásáról. Keitel vezértábornagy ígéretet tett, hogy még a tél beállta előtt kiszállítják azon anyagokat, amelyekből rendelkeznek készletekkel.⁴³² Így a magyar hadseregnek kilátásba helyeztek 232 darab 7,5 cm-es páncéltörő ágyút⁴³³, 28 darab 10 cm-es Skoda tarackot, 100 darab 10,5 cm-es rakétalöveget, ezenfelül gépvontatású német tüzér-, páncélvadász- és rohamlöveg-alakulatok alárendelését is.⁴³⁴ Ugyanakkor kérte Szombathelyi vezérezredes a folyamatban levő magyar repülőfejlesztési tervtől függetlenül a magyar légierő sürgős

⁴²⁹ HL M. kir. 2. hadsereg iratai 7. doboz 854. számú naplómelléklet. Részben idézi Szabó Péter: i. m. 166-167.

⁴³⁰ HL M. kir. 2. hadsereg iratai 7. doboz 864. számú naplómelléklet. Idézi Dr. Horváth Miklós: i. m. 91-93.

⁴³¹ HL M. kir. 2. hadsereg iratai 7. doboz 865. számú naplómelléklet.

⁴³² Szabó Péter: Don-kanyar. Corvina. 2001. 167.

⁴³³ Ebből 1942. október elejéig 72 darabot a hadműveleti területen kiutaltak, további 160 darabot november 1-jétől helyeztek kilátásba.

⁴³⁴ A 2. magyar hadsereghez végül kiérkező német és magyar anyagokra vonatkozóan lásd Szabó Péter: Don-kanyar. Corvina, 2001. 176-178.

fejlesztésére és tavasztól a hadműveleti területen való alkalmazásra 2 vadászszázad, 1 zuhanóbombázó-század, 1 bombázószázad és 1 közel- vagy távolfelderítő század anyagát. A légierőre vonatkozó kívánságok teljesítésétől az OKW elzárkózott, mert az igényelt gépeket a német légierő sem nélkülözhetette.⁴³⁵

A vezérkar főnöke a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács 1942. október 8-i ülésén előadást tartott a 2. magyar hadsereggel, a megszálló erőkkkel, és a magyar haderővel kapcsolatosan, valamint az 1943. évre vonatkozó katonai és katonapolitikai helyzetről.⁴³⁶

Az előadás első részében a már a 2. hadseregnél tett látogatása alatti és azt megelőzően is jelentkező hibákat, hiányosságokat tekinti át: a trianoni korszak pacifista békés revizionista szelleme megbontotta a harcos szellemet; a trianoni megkötöttségek miatt csak nagyon szerény lehetett a fegyverkezés és felszerelés mértéke; ennek következtében a magyar haderőt csak a szomszéd kis államok elleni háborúra méretezték; ahhoz, hogy megfelelhessen a Vörös Hadsereg elleni támadó hadjárat követelményeinek, nehézfegyverek tekintetében a németektől kellett segítséget kérni, ez azonban nagyrészt későn érkezett be, ami viszont a velük való kiképzést nehezítette meg. Ezenkívül a csapatokra bénítóan hatottak a szervezési nehézségek, a távoli hadszíntér idegen tájjellege⁴³⁷, mely az elhagyatottság érzését keltette, de különösen a szovjet csapatok nagy haditapasztalata és jobb felszereltsége. *„Elszánt és álnok ellenség, akivel még a német csapatok is csak nehezen tudtak megküzdeni.”* Ezeken a problémákon a hadsereg vezetése sem volt képes a csapatokat átsegíteni, mert ő maga is csak papíron lett kiképezve, sablonos szabályzatok alapján. *„Vezetőink valóságérzetüket elveszítve, csapataikat úgy vezették, mint 1914-ben. Izgalom, idegesség, sietség vett rajtuk erőt.”* Ezután megismétli azokat a panaszokat, melyeket már a 2. magyar hadsereg törzsszállásán folytatott szeptember 6-i megbeszélés során is felrőtt a hadsereg vezetésének: a csapatokat túlhajszolták, nagy menettávolságok után, pihenés nélkül, több napi éhezés után vetették harcba őket. A parancsnokok igen nagy részét „irodaember”-nek nevezi, akik inkább hivatalnokok, mint katonák. *„Nem bízott magában, de nem bízott katonáiban sem, mert azokat sem ismerte.”* A bajok megtörténte után *„megindult a vád a magyar katona ellen és a hitetlenség teljesítőképessége iránt. Képtelen vádak láttak napvilágot. [...] A parancsnokságok rémeket láttak. A beijedt csapatok legképtelenebb jelentéseit azonnal továbbították és autoritásukkal azonnal azokat alátámasztották, ahelyett, hogy a helyzetet*

⁴³⁵ HL VKF 1942 1. oszt. 19/sz. n.

⁴³⁶ HL VKF 1942 1. oszt. 19/sz. n. Az irat elejére Szombathelyi a következő megjegyzést írta: *„Lényegében előadtam az L.H.T. ülésén X/8-án. Sz”.* Ebből arra következtethetünk, hogy Szombathelyi csak a pirossal megjelölt, általa kiemelt, fontosnak ítélt részeket ismertette a tanács tagjai előtt. Ebben a fejezetben csak a 2. magyar hadsereggel kapcsolatos részeit elemezzük Szombathelyi előadásának.

⁴³⁷ Hasonló problémákat boncolgat majd 1943. márciusi Zeitzlerhez írt levelében is.

kellő nyugalommal ítélték volna meg [...]. Így a jelentések rémhírterjesztéssé fajultak el.” A hibákért tehát Szombathelyi vezérezredes elsősorban a vezetést és nem a csapatokat teszi felelőssé, de véleménye szerint „hibás a vezetés abban is, hogy amikor a csapat a túlfeszített igénybevétel folytán megingott, nem lépett fel kellő eréllyel, hogy egyesek gyávaágát kíméletlenül, kegyetlenül a helyszínen megtorolja és a megingott rendet és fegyelmet helyreállítsa.” A vezetők reakciója erre az volt, hogy elveszítették hitüket a magyar katonában. „Pedig a magyar katonalélek töretlenül él a kezdeti balsikerek után is, és becsülettel harcolt és küzdött a Don mentén. Most már csak az a fontos, hogy a magyar vezetés megleglje őt. Megint megtalálja hozzá az utat, nehogy a német vezetők találják meg azt és adják vissza a magyar csapatok önbizalmát, mint ez a történelem folyamán sajnos oly sokszor és gyakran előfordult.”⁴³⁸ Az első részt azzal zárja, hogy minden körülményt figyelembe véve a 2. magyar hadsereg kiállta a próbát és lehetőségeihez mérten teljesíti kötelességét.

A 2. magyar hadsereg helyzetét úgy foglalja össze, hogy feladata a Don védelme, melyhez az erők nem elégségesek. „Folyam védelemről nem lehet szó, csupán folyam megfigyelésről, azaz a Dont nem mélységben jól tagozott, tűzerős állásrendszer, hanem gyenge lepel védi. Minthogy pedig az erősen leharcolt páncéloshadosztály kivételével a 2. hadseregnek gyorsan eltolható tartaléka nincs, egy összefogott erővel végrehajtott orosz betörés eredményességével bármikor számolni kell.” Ezután rátér a személyi és anyagi veszteségek részletezésére, valamint azok pótlásának mikéntjére. A pótlás nagyságát az anyaországi helyzet mérlegelésével csak a legszükségesebb mérvben, az október végéig várható veszteségek 55%-ában tervezi megállapítani, illetve ilyen értelmű előterjesztést tett a honvédelmi miniszternek. Azaz a már az 1942. július 14-i koronatanácson lefektetett elveknek megfelelően Magyarországon is ütőképes erőket kívánt tartani. De tavasztól a tényleges veszteségeknek megfelelő pótlást kíván küldeni az 1942. évi újoncok felhasználásával. Megítélése szerint a tél folyamán nagyobb veszteségekkel nem kell számolni. A felváltások mikéntjére vonatkozóan előadja, hogy a szállítási helyzetet és a hadsereg ütőképességének fenntartását figyelembe véve lassú felváltásban gondolkodik, mely jutalmazó jellegű lesz, és ennek megfelelően elsősorban a harcolókat fogja érinteni. A pótlás és a felváltás az arcvonal mögötti kiképző táborokban átképzésre kerül, hogy megfelelő haditapasztalattal rendelkezők irányítása mellett megtanulják a szovjetek elleni harceljárásokat, hozzászokjanak a terephez

⁴³⁸ E gondolattal feltehetően arra utal Szombathelyi, hogy ha a magyar hadsereg nem teljesíti kötelességét, akkor elkerülhetetlenül bekövetkezik a megszállás, és a „Gau Ungarn”-ban a németek fogják megszervezni a maguk SS hadseregét. Ilyen értelmű német politikai tervekről ír Szombathelyi a háború után az 1942-es esztendő elejéről is. ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 15.

és az éghajlathoz, ezzel is csökkentve a későbbi veszteségeket. Az anyagi veszteségek zömének pótlására a korábbi megegyezés szerint a németek tettek ígéretet (kivéve a speciálisan magyar anyagot), majd a vezérkar főnöke tételesen felsorolja a legutóbbi német ígéretben szereplő tetemes mennyiségű anyagokat. A 2. magyar hadsereg fentebb már részletezett feladatának ellátására, azaz a Don védelmének biztosítására a németek a védőállások lerövidítését, német erők alárendelését, és anyagfeltöltést helyeztek kilátásba, így Szombathelyi vezérezredes hangot ad azon reményének, hogy *„a hadsereg feladatát minden nagyobb veszteség nélkül teljesíteni fogja.”*

Ezután a magyar haderő 1943. március 1-jétől tervezett hadrendjét részletezni. A 2. hadseregnek fentebb ismertetett pótlása azonban ezt a hadrendet kisebb mértékben csökkenti, *„az itthoni hadrend értéke tehát átmenetileg csökkeni fog [...]”*. A 2. hadsereg miatt itthon fellépő anyaghiányt 1943 folyamán pótolni tervezték, egyedül a géppisztolyokból tartott volna ez 1944 végéig. Azonban a vezérkar azzal is tisztában volt, hogy még ezt az *„aránylag kedvező anyagi képet is torzítani fogja a 2. hadsereg anyagi veszteségei pótlásának kérdése, amely elől elzárkózni nem lehet. Így [...] az itthoni hadrend anyaggal való feltöltése időben ki fog tolódni.”*⁴³⁹

1942. október 15. és 19. között az előző hónapban kinevezett honvédelmi miniszter, nagybaczoni Nagy Vilmos is látogatást tett a német főhadiszálláson és a 2. magyar hadseregnél. Elutazása előtt Kállay Miklós miniszterelnök útmutatást adott azokról a legfontosabb kérdésekről, melyeket Hitler előtt tegyen szóvá. Ezek között szerepeltek a magyar katona hősiességébe vetett hit megingásáról szóló hírek, azaz *„a németek véleménye szerint a magyar vezetés nem áll a helyzet magaslatán.”* Tehát csakúgy, mint Szombathelyinek, Nagy Vilmosnak is meg kellett cáfolni a németek ilyen irányú meggyőződését. A vinnyicai főhadiszálláson tárgyalva Hitler előadta a magyar honvédelmi miniszternek, hogy a német csapatoknál is jelentkeztek hasonló jelenségek, mint amilyenek a magyar csapatoknál voltak tapasztalhatók. Ezek a pánikjelenségek annak voltak a következményei, hogy a páncéltörő fegyverek egy része hatástalannak bizonyult a korszerű szovjet harckocsikkal szemben. *„A magyar csapatoknak is hozzá kellett szokniuk az ellenség páncélosaihoz. Most már minden tekintetben megállják a helyüket. Meg fogják kapni azokat az elhárító fegyvereket, amelyekre az eredményes harchoz szükségük van.”* Hitler a magyar páncéloshadosztályon kívül további tartalékokat helyezett kilátásba a 2. magyar hadsereg mögött.

⁴³⁹ HL VKF 1942 1. oszt. 19/sz. n.

Nagy Vilmos a 2. magyar hadsereg parancsnokságán tett látogatás után ugyanarra a következtetésre jutott, mint amelyet Szombathelyi vezérezredes is lefektetett október 8-i előadásában: a hadseregnél hiány van fegyverzetben, felszerelésben, az ellátás nem kielégítő, *„ezeknek kiegészítése és pótlása csak úgy volt elképzelhető, ha a németek beváltják ígéreteiket. A legnagyobb aggodalomra [...] az adott okot, hogy a hadsereg, fegyveres létszámához képest, túl nagy kiterjedésben állott a Don mentén.”*⁴⁴⁰

1942. november végére a 2. magyar hadsereget a német és magyar fegyverzeti kiegészítésekkel 80-85%-ban sikerült anyagilag feltölteni.⁴⁴¹ De továbbra is gondot okozott a védelem felépítése. Ezt nemcsak a létszámviszonyok és a térbeli kiterjedés közti ellentét, valamint a műszaki akadályokhoz szükséges anyagok hiánya nehezítették, hanem az is, hogy a magyar harcászati *„a mozgó háborúra volt alapozva, a nehéz állásokban való védelem csak apró betűkkel volt nyomtatva a szabályzatban, sohasem gyakoroltuk.”*⁴⁴² A németek ragaszkodtak a merev védelem fenntartásához. Szombathelyi vezérezredes és a 2. hadsereg parancsnoksága a *„»nagy tér, kis erő« harcászati elveinek alapján a »kitérő védelem« mellett foglalt állást. [...] A német fölfogás mögött maga Hitler állott, aki politikai küzdelmeinek minden makacsságát és csökönyösségét, és politikai fölfogásának minden merevségét és egyoldalúságát átvitte a harcászathoz.”*⁴⁴³ *„Itt rugékonny védelemről vagy kitérésről szó sem lehetett.”*⁴⁴⁴ A vitát végül Hitler Horthyhoz írt 1942. december 24-i levele döntötte el. Ez a következőket irányozta elő: *„Az utóbbi hetek harcai ismételten bebizonyították, hogy túlnyomó erejű ellenséges támadás esetén az eredményes elhárítás legfőbb előfeltétele, hogy a védők feltétlenül tartsanak ki állásaikban, még akkor is, ha az ellenség betört a védelmi vonalakba és csak elszigetelt ékek maradtak fenn. Ha minden támaszpont kitart az utolsó emberig, még akkor is, ha összeköttetéseitől elvágják, akkor ott az ellenségnek elég jelentős erői maradnak lekötve, kezdeti sikereit nem tudja kihasználni, ugyanakkor a saját vezetés számára biztosítja annak lehetőségét, hogy ellentámadással, újonnan odavezényelt erőkkel a helyzetet újra tisztázza. Ha ellenben valamely egység visszavonul, akkor [...] éppen legjelentősebb előnyt biztosító tényezőről, a kiépített állásról mond le a védő, [...] a visszavonuló számára pedig azt a veszélyt rejti magában, hogy az orosz térség végtelen mélységében teljesen elpusztul. Éppen ezért minden módon meg kell akadályozni, hogy a*

⁴⁴⁰ nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendő. Gondolat, Budapest. 1986. 103-129.

⁴⁴¹ Szabó Péter: i. m. 178.

⁴⁴² HL TGY 3809 Erdeős László: Egy emberöltő a zászló alatt. 195. A honvédség 1939-es Harcászati Szabályzata valóban nagyobb súlyt helyezett a támadásra, mint a védelemre.

⁴⁴³ HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1. 5-6.

⁴⁴⁴ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 16.

visszavonulásnak akárcsak a gondolata is felmerülhessen. [...] Arra kérem Főméltóságodat, hogy ilyen irányban hasson a magyar királyi csapatokra.” Végül újból kilátásba helyezte a magyar csapatok elhárító erejének további német erősítését.⁴⁴⁵

Horthy Miklós december 26-án válaszolt a fenti levélre. Kijelentette, hogy Hitler „kívánságának megfelelően és a közös érdekeket szem előtt tartva, csapataimnak megparancsoltam, hogy ellenséges támadás esetén a végsőig kitartsanak. A hosszabb ideig tartó ellenállásnak igen fontos tényezője azonban a csapatok ellátásának hosszabb időre való biztosítása, amely a 2. magyar hadsereg parancsnokságának jelentései szerint ez ideig nem történt meg. Arra kérem, segítsen sürgősen ezen. Magam is azt tartom, hogy az ellenség támadása arcvonalunk ellen lehetséges. Ezért köszönténém örömmel a 2. hadsereg arcvonalának német csapatokkal való megerősítését [...]”.⁴⁴⁶ Hitler levelének hatására a kormányzó beleegyezésével Szombathelyi vezérezredes parancsot adott⁴⁴⁷ „a főellenállási vonal tartására, mert egy arcvonalon csak egyféle harcászatot lehet csinálni [...]”.⁴⁴⁸ „Én szuverénül nem dönthettem, mert a majdnem 3000 km-es frontból, amelynek minden pontján egységes elvek szerint kell harcolni, mert különben abból, hogy egyik kitart, a másik visszamegy, katasztrófák keletkeznek.”⁴⁴⁹ Szombathelyi vezérezredes nem tehetett mást: ismét meg kellett hajolnia a kényszerhelyzet előtt.

1942 decemberében a magyar felderítési adatok egyértelműen jelezték az 1943 januárjában várható szovjet támadást az urivi és a scsucsjei hídfőből.⁴⁵⁰ Szombathelyi ezen adatok alapján kérte a német vezetést, hogy a magyar VII. hadtestet helyezték át az érintett és veszélyeztetett arcvonalszakaszok megerősítésére. Javaslatai süket fülekre találtak.⁴⁵¹

1943 januárjában bekövetkezett a 2. magyar hadsereg tragédiája, s az események Szombathelyit és a rugalmas védelem célszerűségét igazolták. 1943. január közepén Hitler magából kikelve kergette el Keitel vezértábornagyot és Jodl tüzérségi tábornokot, akik „a birtokba vett szovjet orosz terület merev és görcsös védelme, illetve állásharca helyett, a rugalmas, a német katona egyéniségének is jobban fekvő mozgó hadviselésre való áttérést

⁴⁴⁵ BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági pere 7. doboz 7089-7090. Idézi Karsai Elek: A budai vártól a gyepűig. 1941-1945. Táncsics Könyvkiadó, Budapest. 1965. 229-230.

⁴⁴⁶ ÁBTL V-101594. A Kormányzó Úr Ó Főméltósága válasza a Führernek hozzá intézett levelére. 49-50-es fólió. A távirat magyar fordítását közli Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világháborúban. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992. 86-87.

⁴⁴⁷ Parancsa december 27-i keltezésű és lényegében a hitleri távirat hű másolata. HL M. kir. 2. hadsereg iratai 8. doboz 1798. számú naplómelléklet. Idézi Dr. Horváth Miklós: i. m. 121.

⁴⁴⁸ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 16-17.

⁴⁴⁹ HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1. 5.

⁴⁵⁰ Dr. Horváth Csaba: A magyar katonai felderítés története a kezdetektől 1945-ig. Püldo Kiadó, Budapest. 2006. 202.

⁴⁵¹ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevétele 17.

tanácsolták, javaslataikat a német Heeresgruppe és AOK jelentéseire alapozva. A Führer [...] kiadott parancsa ellenére is von Mannstein vezérezredes⁴⁵², öntevékenyen a mozgó harcra való áttérést rendelte el a Heeresgruppe Don arcvonalán, amit a Heeresgruppe A és B is követni kényszerült.⁴⁵³ Az események Mannsteint igazolták, a folytonosan megújuló szovjetorosz tömegtámadások merev védelem esetén máig már az érintett német erőket is teljesen felőrölték volna, s a jelenlegi súlyos helyzet helyett már katasztrófának lennének a szemtanúi.”⁴⁵⁴

⁴⁵² Erich von Manstein (1887-1973) vezértábornagy, 1942. november 21-től a Don Hadseregcsoporthoz főparancsnok.

⁴⁵³ Szombathelyi a margóra ehhez a mondathoz kézírással a következő megjegyzést fűzte: „Késő volt”.

⁴⁵⁴ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Homlok Sándor vezérőrnagy, berlini magyar katonai 1943. február 18-i levele a Honvéd Vezérkar főnökéhez. Idézi Páva István: Jelentések a Harmadik Birodalomból. Pro Pannónia, Pécs. 2001. 328.

VIII. Újvidék

a. Az 1942. januári események rövid ismertetése

Az 1941 áprilisa óta újra magyar fennhatóság alatt álló Bácskában a Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottsága 1941 júliusában kiadta az aktív cselekvés, a szabotázs és a fegyveres ellenállás jelszavát. Nagy erővel láttak hozzá a többnyire 3-5 főből álló diverzáncsoportok megalakításához, melyek feladata a magyar csapatok anyagi és katonai erejének gyengítése volt, vasútrobbanás, a termés felgyújtása, a csendőrök és katonák elleni merényletek, és hasonló akciók révén. 1941 júliusa és októbere között 35 szabotázsakcióra került sor a Bácskában. Mindezek hatására 1941. július 31-én bizalmas katonai közigazgatási⁴⁵⁵ parancsban rendelte el a magyar hatóság a szabotázsakciókban résztvevők elleni statáriális eljárást. A parancs szabotázs esetén nagyarányú razziákat és túszerkedését is kilátásba helyezte. A katonai közigazgatás idején lefolytatott statáriális ítéletek ellenére a délvidéki ellenállás ereje nem tört meg. Világossá vált a magyar csendőrség és katonai elhárítás számára, hogy az elrettentést szolgáló halálos ítéletek ellenére egyre gyakoribbá válnak a fegyveres összetűzések. Mindezek miatt kezdte meg 1941 októberében a Vkf. bírósága⁴⁵⁶ délvidéki működését, melynek eredményeképp sok száz letartóztatásra és halálos ítéletre került sor. 1941 decemberére az eljárásoknak köszönhetően az ellenállási mozgalom lendülte megtört, bázisa leszűkült.⁴⁵⁷

Azonban 1941 novemberében megalakult az 58 főt számláló sajki partizáncsoport. E partizánosztag tevékenysége 1941 decemberében fokozódott, amit a katonasággal és a csendőrséggel vívott fegyveres összecsapások sűrűsödése jelzett. December 13-án Csurog határában került sor tűzharcra, december 17-én pedig Mozsornál lőttek le egy csendőrt. Szintén ezen a napon Zsablyán a partizánok egy katonát megsebesítettek, a csendőr járőrparancsnokot lelőtték, s fegyverüket elvitték. Az esetről a zsablyai határőrség telefonon értesítette a Honvédelmi Minisztériumot.

December 30-án a zsablyai csendőrőrsöt bizalmas úton arról értesítették, hogy a Bánátból gyanús elemek szivárogtak át a Bácskába. 1942. január 3-án a csendőrség razziát tartott Zsablyán, azonban a partizánosztagnak nem sikerült nyomára bukkanni, de 8 partizángyanús

⁴⁵⁵ A Délvidéken 1941. április 11-től 1941. augusztus 15-ig működött katonai közigazgatás.

⁴⁵⁶ Először a budapesti honvédtörvényszék rögtönítélő bírósága néven, csak 1941 novemberétől nevezték „a honvéd vezérkar főnöke bíróságának”. A bíróság vezetője Dominich Vilmos hadbíró százados volt.

⁴⁵⁷ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 134-152.

szerbet letartóztattak. A besúgóhálózaton keresztül olyan információk érkeztek, hogy a Zsablyától keletre fekvő egyik tanyán gyanús mozgást észlelnek, s a télen lakatlan ház kéménye füstöl.⁴⁵⁸

Január 4-én egy csendőrökből, határ vadászokból és önként jelentkező felfegyverzett polgári egyénekből alakított karhatalmi különítmény keveredett tűzharcba a tanyán rejtőző partizánokkal, melynek magyar részről 7 sebesültje, a partizánok közül 10 halottja volt.⁴⁵⁹

Másnap, január 5-én Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke a „*Bácskában előfordult csetnik és kommunista lázongásokra való tekintettel*” parancsot adott a déli határ katonai megerősítésére.⁴⁶⁰ Így a zombori 15. gyalogdandárt (vezetője Grassy József ezredes⁴⁶¹) Újvidékre, a kiskunhalasi 20/1. zászlóaljat Zsablyára helyezte. Szombathelyi parancsa értelmében az átcsoportosítás tartósan ígérkezett, s az egységeket úgy helyezték el, hogy azok „*az ottani csetnik és kommunista garázdálkodások főfészkébe kerüljenek*”. Egyúttal a 2. lovasdandár páncélozott gépkocsizó századát karhatalmi célokra Deák László ezredesnek rendelte alá. Deák közvetlen felettese ezáltal Grassy ezredes lett. A honvéd- és csendőralakulatokat a térségben egységes karhatalmi vezetés alá rendelték, Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy⁴⁶², az V. hadtest parancsnokának vezetése alatt, s a vezérkar főnöke elrendelte az egész régió razziaszerű átkutatását. Január 5-ig megtörtént a Bácsszentiván és Monostorszeg határolta területek átfésülése.⁴⁶³

Időközben a bánáti német hatóságok is nagyarányú akciót indítottak a feltételezetten nagy létszámú partizáncsoport ellen. Január 5-én már arról értesítették a magyar karhatalmi egységek parancsnokát, Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagyot, hogy 300 partizánt

⁴⁵⁸ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 152-153.

⁴⁵⁹ Buzási János: i. m. 35-37., A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 154.

⁴⁶⁰ Az V. hadtest parancsnoksága már 1941. október 9-én kérte magasabb parancsnokság Újvidékre helyezését. A kérést azzal indokolták, hogy Újvidék „*a Bácska legveszélyesebb nemzetiségi városa*”, a határ mentén fekszik, lakosai között sok a kommunista és szerb nacionalista, s a szabotázások is igen elszaporodtak. Szombathelyi ekkor még nem tartotta szükségesnek a déli területek megerősítését, bár, mint ezzel kapcsolatos választáviratában írta: „*a délvidéken uralkodó nyugtalan helyzet folytán tervbe vettem, hogy azoknak további fokozódása esetén a Bácskában erősebb csapatkötelékek kerüljenek kihelyezésre*”. A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 278.

⁴⁶¹ Grassy József (1894-1946) altábornagy, 1941 augusztusától 1942 áprilisáig a 15. gyalogdandár parancsnoka, 1942 áprilisától 1942 novemberéig a 13. könnyűhadosztály parancsnoka, majd 1943 novemberéig a Honvéd Vezérkar Főnökének kiképzési csoportfőnöke.

⁴⁶² Feketehalmy-Czeydner Ferenc (1890-1946) vezérezredes, 1941 augusztusa és 1942 augusztusa között az V. hadtest parancsnoka.

⁴⁶³ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 153.; Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 41., Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban, Korona Kiadó, Budapest, 2001. 261.

letartóztattak. A partizánok ellen egyidejű magyar és német akcióra került sor a Sajkás-vidéken és a Bánátban.⁴⁶⁴

A csetnik-kommunista mozgásokról a vezérkar naponta helyzettájékoztatót állított össze, melyet Bajnóczy altábornagy készített. Eszerint január 4-én 100-110 főre becsülte a partizánok számát. Valójában azonban csak kb. 40-en voltak. Erősen eltúlzottak voltak a magyar és a bánáti német hatóságok általános felkelésre vonatkozó értesülései is, hiszen a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Bizottsága ekkor csak a fegyveres partizánküzdelem előkészítésén dolgozott.⁴⁶⁵

A január 4-i összetűzés hatására az V. hadtestparancsnokság vezetésével 100 határvadász, 150 csendőr, egy harckocsi és két páncélkocsi lezárta a Zsablya-Sajkásszentiván-Dunagárdony vonalat. A kordon kialakításakor vívott harcokban 1 magyar katona és 4 partizán meghalt, további 2 partizán pedig megsebesült.⁴⁶⁶ Másnap újabb karhatalmi erősítés érkezett, s Deák ezredes a helyszínen átvette a razzia irányítását. Még azon a napon szétverték a partizánosztagot. Január 6-án megkezdődött a terület tervszerű átfésülése és megtisztítása, melyet 10-14 napra terveztek. *„A razzia célja a nyugalom és a rend helyreállítása, valamint a lakosság elrettentése volt.”*⁴⁶⁷

Az elrendelt razzia Csurog, Zsablya és Sajkásszentiván községek területén folyt tovább. A foglyokból kicsikart vallomások alapján egy nagyarányú felkelés előkészületeinek híre kezdett terjedni. A hadműveleti csoportfőnökség január 6-án azt jelentette, hogy egy Freund Frigyes nevű csurogi lakosnál megtalálták a görögkeleti karácsony napjára (január 6.) tervezett felkelés tervét. Január 9-én pedig már tudni vélték, hogy a felkelést a Bánátból akarták kiindulítani, s a partizánoknak *„utasításuk volt a német és magyar lakosság kiirtására”*, a katonai egységek, a csendőrség és a rendőrség megsemmisítésére.⁴⁶⁸

Január 9-én Szombathelyi vezérezredes részletesen beszámolt a bánáti német katonai vezetőknek a délvidéki kommunisták elleni nyomozás eddigi eredményeiről és a zsablyai partizánvadász akcióról. Jelentésében vázolta a délvidéki kommunisták akcióit, a párt szervezeti felépítését, bánáti kapcsolatait, s név szerint felsorolta a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Bizottságának Magyarországon elfogott, illetve tűzharcban elesett tagjait. Értésére adta a németeknek, hogy a tervezett felkelésért nem a magyar honvédséget és csendőrséget terheli a felelősség, hiszen már 2367 *„szervezett kommunistát”* tartóztattak le, és

⁴⁶⁴ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 153.

⁴⁶⁵ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 153-154.

⁴⁶⁶ Buzási János az első két nap karhatalmi veszteségét 11 halottra teszi. Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 43.

⁴⁶⁷ Bajnóczy jelentését idézi: A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 154.

⁴⁶⁸ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 155.

ezzel az energikus fellépéssel sikerült is megakadályozniuk a párt újjászerveződését. Néhányan azonban a Bánátba szöktek, s innen kiindulva próbálták kirobbantani a zsablyai lázadást, de a karhatalmi erők ezt a kísérletet is „*időben elfojtották*”. Végül biztosította a bánáti német hatóságokat, hogy a partizánok elleni akciót tovább folytatják.⁴⁶⁹

Január 10-én a magyar honvédség megbízottai és a bánáti katonai közigazgatás képviselői között megbeszélésre került sor a partizánok elleni akciók összehangolásáról. Magyar részről Fóthy Ferenc őrnagy⁴⁷⁰ tájékoztatta a résztvevőket a bácskai kommunista mozgalom tevékenységéről, s a felszámolására irányuló intézkedésekről, majd rátértek a mindkét fél részéről szükséges intézkedések megvitatására. Feltételezhetően már Szombathelyi vezérezredes levelének ismeretében a bánáti német rendőrprefektus⁴⁷¹ azzal vádolta meg a magyar kormányt és a katonai vezetést, hogy a bevonulás után nem folytattak komoly harcot a kommunizmus ellen.⁴⁷²

Szombathelyi Ferenc ígéretének megfelelően, s a Fóthy őrnagy által közvetített német vádak eloszlatása érdekében is a Deák és Grassy ezredesek vezette karhatalmi egységek tovább folytatták a tisztogató akciót. Január 15. és 20. között kiterjesztették Óbecsére és környékére, valamint a Szenttamás, Temerin és Újvidék határolta területre. Ezt azzal indokolták, hogy „*a terület a kommunizmustól példátlanul fertőzött*”, s az egész lakosság a partizánokat támogatja.⁴⁷³

A nyugalom és a rend helyreállítása érdekében megindított razzia helyett azonban valami egészen más zajlott le. A jogszerű intézkedések megtétele helyett valódi népiirtásra került sor: egész családokat gyilkoltak meg, és süllyesztették őket a Tisza vagy a Duna jege alá. Csak Zsablyán és Csurogon – hogy csak a két leginkább érintett községet említsük – összesen legalább 1540 áldozata volt az akciónak, ebből 265 volt nő, 43 gyermek, és 143 idős ember.⁴⁷⁴ A számokból is világosan láthatjuk, hogy itt valami egészen más történt, mint amit partizánok felkutatására indított jogszerű akcióként értékelhetünk. S még csak ezután következett az 1942. januári, ún. „hideg napok” legbrutálisabb eseménye, az Újvidéki razzia.

⁴⁶⁹ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 155-156.

⁴⁷⁰ Fóthyt a Vezérkari Főnökség 2/D (kémelhárító) alosztálya rendelte ki 1941. november végén a Délvidékre azzal a feladattal, hogy biztosítsa a kommunisták elleni nyomozás során a VKF bírósága és a nyomozószervek közötti kapcsolatot. A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 278.

⁴⁷¹ Franz Rajt, A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 156.

⁴⁷² A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 156.

⁴⁷³ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 156.

⁴⁷⁴ A számok a Buzási János által részletesen közölt, 1944-es kimutatásból származnak. Lásd: Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 80.; Bajcsy-Zsilinszky Endre adatai alapján a zsablyai pogrom 1400, a csurogi 3000 ember életébe került. Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 81. Jugoszláv adatok szerint a két község áldozatainak száma 1559 fő. Györkei Jenő: Idegen bírák előtt. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2002. 207.

Január 12-én Feketehalmy-Czeydner altábornagy Budapesten tájékoztatta Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, Bartha Károly honvédelmi minisztert és Szombathelyi vezérkar főnököt a sajkási razzia eredményeiről. Feketehalmy-Czeydner Ferenc a tényekkel ellentétben olyan értelemben referált, hogy a partizánok Újvidékre húzódtak, s így indokolt és szükséges a razzia kiterjesztése a városra. A megbeszélésen ilyen értelemben döntöttek, amelyről Keresztes-Fischer Ferenc tájékoztatta a minisztertanácsot is.⁴⁷⁵

Szombathelyi január 17-én magához rendelte Feketehalmy-Czeydner altábornagyot, és közölte vele a január 12-i miniszteri értekezlet döntését, egyúttal megállapodtak abban, hogy a razziát az Óbecse-Szenttamás-Ókér-Petrőc-Bácstóváros vonallal határolt területre terjesztik ki, beleértve Újvidék városát is.⁴⁷⁶

Január 18-án Feketehalmy-Czeydner altábornagy kidolgozta a razzia végrehajtásának tervét. Másnap Szenttamáson parancsnokaival megbeszélést tartott. Az újvidéki razzia végrehajtására kirendelt karhatalmi egységek irányításával, az egész razzia lefolytatásának felelős vezetésével Grassy ezredest bízta meg. Ezen a napon tisztázták a végrehajtás módjait. Deák László ezredest, a sajkás-vidéki razzia parancsnokát azért hívták meg a megbeszélésre, hogy átadja ott szerzett tapasztalatait.⁴⁷⁷

Január 20-án Újvidéken tiszti értekezlet ült össze, amelyen Grassy ezredes hivatalosan bejelentette a razzia kiterjesztését. Feketehalmy-Czeydner altábornagy úgy rendelkezett, hogy a razziáról a polgári hatóságoknak semmit nem szabad tudni. Deák László ezredes útmutatásai alapján Feketehalmy-Czeydner altábornagy egyik beosztott parancsnoka, Gaál Lajos csendőr alezredes dolgozta ki a razzia végrehajtásának részletes tervét. A terv szerint a várost három körzetre osztották, melyet járőröslőzásoknak kellett átkutatni, a város külső kerületeiből befelé haladva. A kutató járőrök feladata az volt, hogy a lakosságot igazoltassák. Akik nem tudják magukat kellőképpen igazolni, azokat a kísérő járőröknek adják át, azok hátrakísérik őket a gyűjtő járőrökhöz, akik aztán az elfogottakat a gyűjtőhelyre, a Levente Otthonban felállított igazolóbizottság elé viszik.⁴⁷⁸ Ha ez sem igazolta ártatlanságukat, a Grassy ezredes által felállított vésztörvényszék elé kerültek.⁴⁷⁹

A terv végrehajtásához szükséges karhatalmi erő január 20-án estig beérkezett Újvidékre. 20-án este a város telefonvonalait kikapcsolták – beleértve a polgári hatóságok, a polgármester, és a főispán telefonvonalait is –, s a telefonközpontban tiszti őrséget állítottak

⁴⁷⁵ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 156-157.

⁴⁷⁶ Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 52.

⁴⁷⁷ Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 52-53.

⁴⁷⁸ Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 53.

⁴⁷⁹ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 158.

fel. Egyetlen géptáviró működött, mely a vezérkar főnöke és Feketehalmy-Czeydner altábornagy összeköttetését biztosította.⁴⁸⁰

Január 21-én reggel Grassy ezredes falragaszok útján tájékoztatta a lakosságot a razzia megindításáról. Ebben megtiltott minden gépjárműforgalmat; szabályozta a gyalogos közlekedés rendjét; részleges kijárási (este 8 és reggel 8 óra között), valamint utazási, gyülekezési és szesztilalmat rendelt el; tilos volt telefonálni és rádiót hallgatni; bezáratta a templomokat és imaházakat, tilos volt harangozni; idegen személyeket a házakban megtűrni; valamint szigorú felhívást adott a fegyverek és lőszer beszolgáltatására. A razzia időtartamát a hirdetmény nem jelölte meg.⁴⁸¹

A razzia első napján – január 21-én –, 25-30 embert nem igazoltak, ezeket Gaál Lajos csendőr alezredes a Levente Otthonból a strandra vitette, és kivégeztette. Ezenkívül a város kijelölt körzeteiben is szórványos fegyverhasználatra került sor: ezek a járőrök önhatalmú kivégzéseit jelezték. Grassy ezredes erre egyenesen buzdította is alárendeltjeit: példa erre Zöldy Márton⁴⁸² csendőr hadnagynak a razzia első napján adott szóbeli utasítása, miszerint „mit akar az összegyűjtött emberekkel, nem igazoltatásról, hanem megtorlásról van szó”; „géppuskázzák végig az utcákat”; valamint „annak a sok piszoknak, ami a városban van, le kell úsznia a Dunán”. Este a honvéd állomásparancsnokságon Grassy ezredes eligazítást tartott alárendelt tisztjei számára, s megbeszélték az aznapi eredményt, mely 50-60 halottat jelentett. Ezzel az „eredménnyel” Feketehalmy-Czeydner altábornagy és Grassy ezredes nem voltak megelégedve, s ezt a razziázó egységek tudomására is hozták.⁴⁸³

Január 22-én tovább folytatódott a tisztogatás: a legénységnek rumos teát kezdtek osztani, hogy tüzeljék „harci kedvüket”. Feketehalmy-Czeydner altábornagy nyíltan kijelentette Zöldy csendőr hadnagynak: nincs megelégedve az előző napi eredménnyel, és hogy „hullákat akar látni”. Az esti újabb eligazításon Grassy ezredes – Feketehalmy-Czeydner Ferenchez hasonlóan – kijelentette, hogy a második nap eredményeivel nagyon elégedetlen. Majd Grassy József – Feketehalmy-Czeydner altábornagy közvetlen véleményét tolmácsolva – megparancsolta, hogy a razziát az eddiginél szigorúbban hajtsák végre, lőjék végig golyószóróval az utcákat. Ugyanezen a napon Zöldy Márton csendőr hadnagy megbeszélést

⁴⁸⁰ Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 53-54.

⁴⁸¹ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 157-158.; a falragasz teljes tartalmát közli: Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 54-56.

⁴⁸² Dr. Zöldy Márton (1912-1946) csendőr százados, 1941 óta a szegedi 5. csendőrnnyomozó-alosztálynál szolgált 1943 decemberéig.

⁴⁸³ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 158., valamint Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 58-59.

folytatott Littomiczky Oszkár vezérkari őrnaggyal⁴⁸⁴, és abban állapodtak meg, hogy „műpartizáncsatát” fognak rendezni két civil hulla mellé szerb fegyvereket és kézigránátot elhelyezve, így próbálva fokozni a legénység harci kedvét.⁴⁸⁵

A harmadik napon – január 23-án – Feketealmy-Czeydner Ferenc nagy mennyiségű rumot igényelt a város polgármesterétől⁴⁸⁶, aki azonban nem volt hajlandó ennek a kérésnek eleget tenni, mire Feketealmy-Czeydner altábornagy azzal fenyegette meg, hogy letartóztatja. Így a polgármester kénytelen volt engedni. Mozgó konyhákat állítottak fel az utcákon, és „*a legénység nyakló nélkül itta az erősen rumos teát*”.⁴⁸⁷ A legénység harci kedvének ilyen módon való fokozása mellett bemutatták az előző éjszakai „partizántámadás” bekötözött sebesültjeit⁴⁸⁸ is, szintén hasonló szándékból.

Feketealmy-Czeydner altábornagy rendelkezést adott ki, melyben olyan helyszíneket jelölt ki, ahol „törvényes” kivégzéseket lehetett végrehajtani. A legsúlyosabb kivégzések a strandon és a Bárdossy utcában folytak. A Duna-parton Korompay Gusztáv főhajónagy (főhadnagy – K. J.) vezette a kivégzéseket, aki parancsot kapott, melynek értelmében azokat a személyeket, akiket a járőrök odavezettek agyon kellett lőni. A strandon a kivégzendőket eleinte ruhástól végezték ki, később Grassy ezredes utasítására az áldozatokat levetkőztették, holmijukat elkobozták, és így kerültek kivégzőosztag elé. A kivégzések du. 4 óráig folytak ezen a helyszínen.⁴⁸⁹

Grassy József a polgármester erélyes tiltakozásának köszönhetően január 23-án este 9 órakor parancsot adott a razzia beszüntetésére. A város lakossága erről egy fenyegető hangú hirdetményből értesülhetett. Ebben Grassy hangsúlyozta, hogy nehezen szánta rá magát a katonai rendszabályok gyors beszüntetésére, s megfenyegette a várost, hogy ez a nyugalom csak addig fog fennállni, míg újabb „*ellenséges érzületű puska el nem sül*”, vagy ismét tudomására nem jut „*egy, a magyar állam ellen szőtt partizán vagy egyéb nemzetellenes összeesküvés*”. Elismerte, hogy a razziának voltak ártatlan áldozatai, de ezért az felelős, „*aki a*

⁴⁸⁴ Littomiczky Oszkár (1900-1993) vezérkari ezredes, 1940 decemberétől 1943 februárjáig az V. hadtest vezérkari tisztje, majd 1943 októberéig az V. hadtest vezérkari főnöke.

⁴⁸⁵ Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 59.-60.

⁴⁸⁶ Dr. Nagy Miklós volt ekkor Újvidék polgármestere.

⁴⁸⁷ A város „rum-számlája” az akció végére Babos József tanúvallomása szerint mintegy 32.000 pengőt tett ki. Babos József tanúvallomása a Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson. ÁBTL V-87992/1-a. 532. A polgármester 12.000 pengőről beszél. Dr. Nagy Miklós tanúvallomása a Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson. ÁBTL V-87992/1. 251.

⁴⁸⁸ Az álsebesültek a következő személyek voltak: Néveri Lajos csendőr, Kenyeres József csendőr és Balázs József csendőr. Lásd: A. Sajti Enikő – Markó György: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről. Hadtörténelmi Közlemények 1985/3. szám. 443.

⁴⁸⁹ Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 62.

honvédséget kötelességének teljesítése közben fegyverrel támadta meg".⁴⁹⁰ Valamint felhívta a lakosság figyelmét arra, hogy akinek a razzia során értéktárgya vagy pénze a „*nagy torlódás következtében*” a nyomozó közegeknél maradt, „*melyek szabadon bocsátott személyek tulajdonát képezik, de melyeknek tulajdonosait megállapítani nem lehet*”, azok a városi rendőrkapitányságon igényléseiket „*48 órán belül pontos leírás kíséretében adják be*”.⁴⁹¹

Feketehalmy-Czeydner altábornagy január 24-én kiadta a karhatalmi erők tevékenységének beszüntetésére vonatkozó irányelveit, mely szerint az akciót folyamatosan kellett befejezni. Így került sor az újvidéki tömegmészárlás után az óbecsei és a szenttamási razziára január 25-26-án.

1942. január 30-án a vezérkar főnöke közleményt adott ki az akció beszüntetéséről.⁴⁹²

Mint láthattuk az 1942. januári partizánvadász-akció leple alatt valójában a csendőrség és a honvédség által vezényelt népiirtás történt a Dél-Bácskában. Az áldozatok főleg a szerb és zsidó nemzetiségű lakosságból kerültek ki. A jogszerű intézkedések megtétele helyett valódi rémtetteket követtek el, egész családokat irtottak ki. Ennek egyik mozgató rugója lehetett – amint erre egy 1942. január 17-én készült detektívjelentés⁴⁹³ rávilágít –, hogy a helyi magyar és német ajkú lakosságból nemzetőrséget szerveztek az akciók során, s az anyagi haszonszerzés vagy a kicsinyes, személyes bosszú jegyében sok kétes elem kaphatott fegyvert, vagy vezethette félre a hatóságokat. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1942. február 2-i, a kormányzóhoz intézett memorandumában egyéb okokra is rávilágít: a lakossággal szemben azért került sor megtorlásra, mivel az a vád hangzott el, hogy „*a lakosság őket (tudniillik a partizánokat – K. J.) átcsempészte a határon, rejtegette és élelmiszerekkel látta el*”.⁴⁹⁴ Mindehhez hozzávehetjük a csendőrség és a honvédség egyes tagjainak szélsőségesen sovíniszta és antiszemita beállítottságát, mely alapján ők a szerb és zsidó lakosságban kiirtandó ellenséget láttak.⁴⁹⁵ Sőt magasabb parancsnokaik egyenesen erre buzdították őket: Feketehalmy-Czeydner Ferenc például szemleútja során – mely alatt megszemlélte a razzia

⁴⁹⁰ Valójában a három nap alatt egyszer sem érte a karhatalmat fegyveres támadás.

⁴⁹¹ A hirdetményt teljes terjedelmében közli Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 66-68.

⁴⁹² A közleményt idézi: Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 72.

⁴⁹³ Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 44-45.

⁴⁹⁴ Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 48.

⁴⁹⁵ Számos forrás említ ilyen, az akciók közben, annak résztvevői által tett kijelentéseket. Pl.: Kádár Gyula visszaemlékezésében azt írja, hogy egy „*fogságban velem volt csendőr őrmester, aki ott volt Újvidéken, beszélt, hogy csendőrtiszt parancsnoka úgy biztatta őket: »Fiúk, öljetek meg mindenkit, aki nem magyar, mert az mind ellenség.*»” Kádár Gyula: i. m. 2. k. 645. Vagy Fülöp József vezérkari százados – aki ekkor a szegedi V. hadtest anyagi vezérkari tisztje volt – ír így visszaemlékezésében: „*Ebben a pillanatban egy fiatal határ vadász hadnagy lépett hozzám, aki hallotta a parancsot, és kért, hogy ne állítsam le a kivégzéseket, hiszen ezek itt mind zsidók, akik az ellenséggel cimborálnak.*” Fülöp József: Az újvidéki razzia. In: Hitel c. folyóirat, 1991. 25. szám. 49.

végrehajtását az egyes községekben – egyenesen parancsot adott: „az erélyes megtorlásra, és mondta, hogy ki kell irtani mindenkit, aki ilyen cselekményeket elkövet. »Meg fogja mutatni a szerbeknek, hogy most lakolni fognak« – mondotta többek között...”Általában megállapítható, hogy amikor a vádlott január 6-án Zsablyán és környékén szemlét tartott, ezt követően a megtorlás fokozottabb mértékben lángolt fel”.⁴⁹⁶ És ezen kijelentések sorába tartoznak az újvidéki razzia során számos alkalommal kiadott hasonló utasításaik is – mint azt már láthattuk.

Az áldozatok számáról megoszlanak a becslések. Közvetlenül a „hideg napok” után az áldozatok számát, 6-7 ezerre, mások 8-10 ezerre becsülték. A budapesti rendőrfőkapitány helyettesének 1942. február 4-i, a belügyminiszterhez küldött bizalmas jelentése 3000 halottat említ, a katonai ügyészség Feketehalmy-Czeydner altábornagy és társai ellen 1943 őszén készült vádirata 3309 áldozatot tartott nyílván.⁴⁹⁷ Az V. hadtest parancsnoksága által 1944-ben, névjegyzék alapján összeállított statisztika szerint az eltűntek száma 3340.⁴⁹⁸ Jugoszláv források az áldozatok számát összesen 3809 főre teszik.⁴⁹⁹ Mind az 1944-es kimutatás, mind a háború utáni jugoszláv adatok is alátámasztják, hogy az áldozatok főleg a szerb és zsidó lakosságból kerültek ki (magyar adatok szerint a 3340 személyből 2549 volt szerb és 744 zsidó; jugoszláv adatok szerint a 3809 személyből 2578 volt szerb és 1068 zsidó).

Az anyagi károkat illetően a Kállay-kormány összeírása 1943 decemberében az eltűnt ingóságok értékét és az ingatlanokat ért károk összegét 9.327.930 pengőre, az elhunyt családok utáni tartásdíjat évi 642.050 pengőre becsülte.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai ellen a Népbírók Országos Tanácsa által lefolytatott perben. ÁBTL: V-87992/1-a. 754-755.

⁴⁹⁷ Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos: Magyarország és a második világháború. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1966. 390.

⁴⁹⁸ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 159-160.; Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 79-81.

⁴⁹⁹ Az adatokat részletesen közli: Györkei Jenő: Idegen bírak előtt. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2002. 207.

⁵⁰⁰ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 188.

b. A vezérkar főnökének szerepe a dél-bácskai razzia folyamatában

Joggal merülhet fel a kérdés: mit tudott ezekről az eseményekről a razzia közben a Honvéd Vezérkar főnöke? Szombathelyi vezérezredes elmondása szerint a dél-bácskai razziát tárgyaló értekezleten a belügyminiszter, a honvédelmi miniszter és ő maga vett részt. Az értekezlet megtartását az tette szükségessé, hogy több szabotázscselekményre is sor került, valamint több támadás érte a helyi csendőröket és községi rendőröket. Kersztes-Fischer Ferenc belügyminiszter ezért kérelmet terjesztett elő, hogy a honvédelmi miniszter és a vezérkar főnöke karhatalmat bocsásson rendelkezésre, így a csendőrség a karhatalommal megerősítve fésülje át az egész vidéket, tisztítsa meg a kívülről beszivárgó elemektől, és teremtsen rendet. Ehhez mind Bartha Károly, mind Szombathelyi Ferenc hozzájárultak. Szombathelyi vezérezredes elhatározta, hogy az ottani legmagasabb parancsnokot, Feketealmy-Czeydner Ferenc altábornagy, hadtestparancsnokot és délvidéki vezénylő tábornokot bízta meg a parancsnoksággal, *„mert a dolognak nagy jelentősége van”*. Nagy súlyt helyezett arra, *„hogy egy idős, megfontolt tábornok legyen ottan, aki a dolgot vezeti, nehogy aberráció legyen és valami baj történjék”*.⁵⁰¹

Feketealmy-Czeydner altábornagyot felrendelték Budapestre, ahol a vezérkar főnöke és a belügyminiszter személyesen igazították el. Parancsa ez volt: *„A vidéket meg kell tisztítani a rendbontó elemektől, azokat össze kell fogdosni és rendet kell csinálni. Hogy valakit elintézzon, arra nem volt parancsa.”* Szombathelyi vezérezredes ekkor kérte a belügyminisztert, hogy Feketealmy-Czeydner Ferenc mellé nevezzenek ki egy kormánybiztost, de Kersztes-Fischer Ferenc ezt nem tartotta szükségesnek, *„mert ott vannak a főispánok”*. Így az ötletet elvetették. Popovics Milánt, az országgyűlés szerb származású képviselőjét mégis kirendelték Feketealmy-Czeydner altábornagy mellé szakértőnek és tanácsadónak. Azonban Feketealmy-Czeydner Ferenc nem vette igénybe Popovics tanácsait (*„germanofil ember és német barátsága miatt nem használhatja”*), és a polgári hatóságokat teljesen mellőzte.⁵⁰²

⁵⁰¹ Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 562-564.

⁵⁰² Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 564

Dr. Babos József⁵⁰³ egyik háború utáni tanúvallomásában⁵⁰⁴ a fentiekkel kapcsolatba olyan adatokat közöl, amelyek alapján feltételezhető lenne a vezérkar főnökének bűnrészessége. (Buzási János is ilyen célzattal idézi Babos tanúvallomását⁵⁰⁵). Dr. Babos azt állítja, hogy a délvidéki események közben Bajcsy-Zsilinszky Endre közölte vele, hogy a Bácskában súlyos atrocitások történnek, gyilkosságokat követnek el azon a címen, hogy partizánok után kutatnak. Bajcsy-Zsilinszky kérte, hogy ő is tudakozódjék az ottani események iránt. Miután ez megtörtént, dr. Babos József jelentést tett Szombathelyi vezérezredesnek, aki azt válaszolta, hogy nem tud ilyen eseményekről, és nem tudja elképzelni, hogy egy hadtestparancsnok vezetése alatt álló csapattest ilyen atrocitásokra ragadtassa magát. Azonban utána fog nézni a dolognak, és amennyiben tényleg valós a hír, természetesen intézkedni fog az atrocitások megszüntetéséről, és az illetők ellen eljárást fog indítani. Arra kérte dr. Babost, hogy mindezt írásban is jelentse neki. Ezt ő megtette, sőt, amikor Bajcsy-Zsilinszky Endre a híreket megerősítette, ismét jelentést tett Szombathelyi vezérezredesnek. Szombathelyi Ferenc válasza az volt, hogy Feketehalmy-Czeydner altábornagyot magához hívatta és kérdőre vonta, de ő azt mondta, hogy mindez nem felel meg a valóságnak. A vezérkar főnöke – tekintettel arra, hogy ilyen súlyos hírek keringenek a köztudatban – elküldte Feketehalmy-Czeydner a miniszterelnökhöz, a honvédelmi miniszterhez és a belügyminiszterhez, hogy tájékoztassa őket a délvidéki állapotokról. Feketehalmy-Czeydner Ferenc ugyanúgy tájékoztatta őket, mint a vezérkar főnökét. Amikor Szombathelyi vezérezredes másodszor is magához hívatta Feketehalmy-Czeydner altábornagyot ő ekkor is tagadta az újvidéki rendellenességeket, sőt azt mondta, hogy az ilyen hírek terjesztése a legaljasabb rágalmazás a honvédség ellen.

Dr. Babos elmondásában azonban nem pontosak az események. Tanúvallomásában azt állítja, hogy „mindez a szablyai események közepette történt”, valamint „én január 20-a után más irányú elfoglaltságom miatt nem tudtam az ügygel tovább behatóan foglalkozni”. Tehát az elmondottaknak január 4. és 20. között kellett történnie. Azonban Bajcsy-Zsilinszky naplójából⁵⁰⁶ tudjuk, hogy ő először január 19-én értesült a szablyai eseményekről Popovics Milántól. Ha tehát dr. Babos tőle szerezte első értesüléseit, akkor leghamarabb is csak 19-én tudta minderről értesíteni a vezérkar főnökét. Feketehalmy-Czeydner altábornagy viszont

⁵⁰³ Dr. Babos József (1892-?) hadbíró ezredes, 1939 januárjától Szombathelyinek, mint a kassai VIII. hdt. parancsnokának ügyésze volt, majd a vezérkar főnökének ügyész-helyettese lett. 1942. január 1-től a Honvéd Vezérkar főnöke bíróságának vezetője.

⁵⁰⁴ Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 751-752.

⁵⁰⁵ Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 45-46.; 48.

⁵⁰⁶ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth könyvkiadó, Budapest. 1986. 83-84.

január 19-én már Szenttamáson tartózkodott, január 20-tól pedig Újvidéken. Tehát Feketehalmy-Czeydner Ferenc felrendelése Budapestre, majd jelentéstétele a vezérkar főnökének és a kormány tagjainak sehogyan sem fér bele az események időrendjébe, legfeljebb az újvidéki razzia után kerülhetett erre sor. (Ha mégis a dr. Babos által elmondottak szerint történtek volna a dolgok, Szombathelyi szerepe ebben az esetben is csak a megtevesztett felettesé lehetne, aki lelkiismerete megnyugtató végett többször felrendelte, majd a kormány tagjaihoz is elküldte Feketehalmy-Czeydner.)

Visszatérve az események egyenes menetéhez, Szombathelyi Ferenc az akció megkezdése után félrevezető, igen jelentős harci cselekményekről szóló jelentéseket kapott Feketehalmy-Czeydner altábornagtól és a csendőrségtől. Azonban a belügyi kormányzathoz olyan jelentések érkeztek, *„hogy a tisztogatás nem sikerült egészen, mert a szűrőn át bizonyos elemek átszüremkedtek, és úgy látszik, hogy Újvidékre vették be magukat”*. (Feketehalmy-Czeydner Ferenc is ilyen értelemben tett jelentést Budapesten január 12-én).⁵⁰⁷ Ezért újabb értekezletet hívtak össze, amelyen döntöttek az Újvidéken megtartandó razziáról. A honvédelmi miniszter és a vezérkar főnöke ismét katonai karhatalmat ajánlott fel, és Szombathelyi vezérezredes ismét Feketehalmy-Czeydner altábornagyot bízta meg az akció irányításával.⁵⁰⁸

A vezérkar főnöke január 22-én – tehát a razzia második napján – értesült arról a miniszterelnöktől, hogy *„gyermekeket öltek meg”*. Szombathelyi vezérezredes szerint a miniszterelnök táviratban kapott értesítést ezekről a cselekményekről. Ekkor a vezérkar főnöke táviratilag kiadta a parancsot az atrocitások és kilengések azonnali beszüntetésére.⁵⁰⁹

Nem egészen világos, hogy Szombathelyi Ferenc kitől, s hogyan szerzett értesítést a súlyos kilengésekről. Feketehalmy-Czeydner Ferenc a vezérkar főnökétől érkező távirattal kapcsolatban a következőket mondta kihallgatásán: *„az hogy Szombathelyi ezekről az atrocitásokról Budapesten tudomást szerzett, én pedig, aki Újvidéken voltam, ezekről az atrocitásokról abban az időben nem tudtam, azzal magyarázható, hogy a polgári hatóságok, így Fernbach főispán, Nagy polgármester és Popovics képviselő ahelyett, hogy engem értesítettek volna, Budapestre küldtek táviratot.”*⁵¹⁰ Dr. Babos azt állítja, hogy *„Szombathelyi*

⁵⁰⁷ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 156-157.; Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 51.

⁵⁰⁸ Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírószági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 565-567.

⁵⁰⁹ Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírószági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 567.

⁵¹⁰ Feketehalmy-Czeydner Ferencnek a Budapesti Népfőügyszégen felvett kihallgatási jegyzőkönyve: ÁBTL: V-87992/1. 155. Természetesen Feketehalmy-Czeydner tudott az atrocitásokról, vallomása csak abból a szempontból lehet érdekes, ha az említett személyek valóban értesítették Budapestet.

vezérezredes 22-én a miniszterelnökségtől vagy a belügyminisztertől kapott értesítést arról, hogy Újvidéken atrocitások folynak. Közben ugyanis valaki telefonon értesítette a központot. Újvidékről senki sem küldhette az értesítést, mert a telefont már az első napon hajnalban kikapcsolták.”⁵¹¹ Bárdossy László miniszterelnök a következőképpen meséli el az eseményeket: „*Én a razzia megkezdése előtt telefonon felhívtam Szombathelyit és azt a kívánságomat fejeztem ki, hogy a razziát törvényes keretek között hajtsák végre. Mikor Bajcsy-Zsilinszky Endrétől értesültem bizonyos atrocitásokról, melyek a Délvidéken lejátszódtak, és azt hittem, hogy ezek az újvidéki razziával kapcsolatosak, magamhoz kérttem Szombathelyit és nyomatékosan utasítottam, hogy újból intézkedjék a razziával kapcsolatos minden törvényellenesség elkerülésére és ezt az utasítását ne távbeszélőn, hanem úgy adja ki, hogy annak nyoma maradjon. Ő ekkor biztosított, hogy a csapatok mindennemű atrocitást el fognak kerülni, és ilyen értelemben – mint az később bebizonyosodott – Hughes-apparátuson*⁵¹² *adott is ki utasítást Feketehalmy-Czeydnernek.*”⁵¹³ Bajcsy-Zsilinszky Endre naplójának tanúsága szerint, miután Popovics Milántól január 19-én értesült a zsablyai eseményekről, január 21-én levélben⁵¹⁴ „intette meg” a miniszterelnököt. Január 22-én Bajcsy-Zsilinszky meghívást kapott, hogy látogassa meg a miniszterelnököt a lakásán. Itt szóba kerültek a délvidéki események. Bárdossy is elítélte az atrocitásokat és megnyugtatta a politikust: telefonált Újvidékre, hogy ne legyen kegyetlenkedés. (Bajcsy-Zsilinszky ekkor természetesen még nem tudott az újvidéki razziáról – arról csak január 25-én értesült –, azt

⁵¹¹ Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírószági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 547-548.

⁵¹² David Hughes 1856-ban szabadalmaztatott betűíró távirója.

⁵¹³ Bárdossy László kihallgatásáról készült jegyzőkönyv, ÁBTL: V-101594/1. 18.

⁵¹⁴ A levelet Talpassy Tibor újságíró vitte el Bárdossyhoz. Talpassy azt írja visszaemlékezésében, hogy Bajcsy-Zsilinszky „részletesen ismertette, hogy Popovics Milán szerb képviselőtársa és Deák Leó zombori főispán révén miről értesült. Eszerint a Bácskában állomásozó katonai közegek mindinkább függetleníti magukat a tényleges parancsnokaiktól és polgárháború kiobbantására is felkészülve, náci felbujtásra leszámolást készítenek elő a szerb lakossággal szemben. A példát a nemrég lezajlott, de illetékesek által szigorúan titkolt zsablyai vérengzés szolgáltatná... A szerbek, a velük harmóniában élő magyarok, továbbá a zsidók lennének a célpontok, a helyszín pedig Újvidék. Ő Popovicsék adatszolgáltatásának felhasználásával közölni tudta Bárdossyval, miként akarják lebonyolítani az akciót... Ő, Zsilinszky arra kérte memorandumában Bárdossyt, ezeknek az adatoknak figyelembevételével tegyen azonnal intézkedést, hogy az aznapra ütemezett akció ne kezdődjék meg...” Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „hideg napok”, Történelmi Szemle 1968. 1-2. szám. 89. Ennek a közlésnek – miszerint Bajcsy-Zsilinszky előre tudott volna az újvidéki razzia idejéről, helyszínéről és mikéntjéről – teljességgel ellentmondanak naplórészletei: január. 25.: „...nekem Bárdossy azt mondta: telefonált Újvidékre, ne legyen kegyetlenkedés. Akkor nem értettem.”; január 26.: „Kiderült hát, hogy Bárdossy még január 21-én, tehát az újvidéki pogrom első napján... telefonált, nekem 22-én lakásán tett kijelentése szerint Újvidékre, hogy »ne legyen semmi kegyetlenkedés«, levelem hatása alatt tette, mondta, levelem »megrendítette«. Akkor még nem értettem a dolgot, azt gondoltam, összeveti a régi dolgokat a mostaniakkal, hiszen levelemben még a múlt év tavaszi, nyári, őszi eseményekről írtam, ...sehogy sem értettem, miért telefonált most Újvidékre, hogy ne legyen semmi kegyetlenkedés.”; de Bárdossynak küldött levele sem tartalmaz ilyen információkat. Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth könyvkiadó, Budapest. 1986. 85-86.; 153-160.

hitte, hogy a miniszterelnök az ő előző napi levele alapján „összeveti a régi megszállás utáni katonai közigazgatás idejét a mostanival”).⁵¹⁵

Szombathelyi vezérezredes távirata és a miniszterelnök telefonja ellenére mégsem vetettek véget a vérengzéseknek Újvidéken. Hogyan történhetett meg mindez? Bajcsy-Zsilinszky szerint levele január „21-én du. 2 és 3 között jutott el hozzá (ti. a miniszterelnökhöz – K. J.), otthon volt, ebédelt, bizonyos, hogy rövidesen elolvasta. Ha tehát levelem hatására telefonált Újvidékre, az valószínűleg kora délután történhetett, akkor, amikor talán még el sem kezdődött a pogrom. Tehát módja volt rá, hogy vagy teljesen elhárítsa, vagy mindjárt a kezdet legkezdetén megállítsa. Intézkedésének azonban semmi hatása nem volt, lezajlott az egész, mintha nem is intézkedett volna a miniszterelnök.”...”Példátlan tehetetlensége megdöbbentett és fölháborított.”⁵¹⁶

Szombathelyi Ferenc táviratára „Feketehalmy azt válaszolta, hogy ez nem igaz, gyermekeket nem öltek meg, erről szó sincsen. Sőt ellenkezőleg, a honvédség ott is nehéz küzdelemben áll.”⁵¹⁷ Dr. Babos József is azt állítja, hogy „a távirat Újvidékre este 8 órakor érkezett meg. Feketehalmy-Czeydner megkapta és 10 óra néhány perckor válaszolt és jelentette, hogy Újvidéken semmiféle atrocitás nem történt, ez rágalmazás, és kérte a vezérkar főnökét, közölje a rágalmazó nevét, hogy vele szemben eljárjon. Jelentette egyébként, hogy az ottani berkekben harcok folynak, harcok dúlnak a partizánokkal, de a csapatok hangulata lelkes, harcias és minden rendben megy. Ezt jelentette.”⁵¹⁸

A vezérkar főnöke Feketehalmy-Czeydner altábornagy válaszában hitelt adott. Így történhetett, hogy a központot szándékosan félretájékoztató parancsnokok – Feketehalmy-Czeydner altábornagy és Grassy ezredes – levelezni lehettek a razzia harmadik napját Újvidéken, valamint az folytatódhatott Óbecsén és Szenttamáson is.

⁵¹⁵ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth könyvkiadó, Budapest. 1986. 83-85.

⁵¹⁶ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth könyvkiadó, Budapest. 1986. 86.

⁵¹⁷ Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 565-567.

⁵¹⁸ Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 548.

c. A „hideg napok” utóélete és a kivizsgálásukra irányuló intézkedések

Szombathelyi vezérezredes nem sokkal az események után kezdett pontosabb értesüléseket szerezni arról, hogy mi is történt valójában a razzia során. Először a miniszterelnök, majd a belügyminiszter is közölte vele, szabálytalanságok történtek, a rendőri jelentések nagy visszaélésekről, kegyetlenkedésekről, rablásokról és fosztogatásokról számoltak be. *„Ez olyan sugdolózás volt, beszéltek róla”*. A vezérkar főnöke azonban nem akart hitelt adni ezeknek az információknak, mert szeme előtt *„mindig a honvédség becsülete, a parancsnokok tisztessége, az együtt eltöltött hosszú múlt lebegett”*. Azt gondolta, hogy *„mint szokás a polgári életben, a polgárok megijednek, karhatalmat kérnek, a karhatalom odavág, és erre megint megijednek és elkezdenek panaszkodni”*. Azt gondolta, hogy most is *„ilyen pszichózis van”*. Feketehalmy-Czeydnert felszólította jelentéstételre, erre ő személyesen jelent meg a vezérkar főnökénél, de továbbra is mindent letagadott. Azt mondta, hogy *„egy szó sem igaz az egész dologból, mert ott semmi ilyesmi nem történt. Fenntartotta azt a jelentését, hogy igenis a honvédséget megtámadták, a honvédségre lőttek, a honvédségre kézigránátokat dobáltak. Hivatkozott arra is, hogy ott sebesültek voltak a csendőrségnél.” ...*”Czeydner azt állította, hogy a honvédség nagyszerűen megállta a helyét, a honvédséget csak dicséret illeti, mert a 25 fokok hidegben mindenki becsülettel és tisztességgel megtette a kötelességét. Őneki még külön küzdelme volt, hogy a polgármesternél el tudja érni azt, hogy a honvédség szolgálatai méltánylásául meleg rumos teát, vagy ételt, vagy ilyesmit kaphatott.”⁵¹⁹ Feketehalmy-Czeydner altábornagy azonban nemcsak Szombathelyi vezérezredes előtt tagadott, hanem a miniszterelnök előtt is és a kormányzó katonai irodájában.⁵²⁰

A vezérkar főnöke e jelentés után írásbeli jelentést is követelt Feketehalmy-Czeydnertől, de szolgálati és ügyészi⁵²¹ jelentései is semmitmondóak maradtak. Erre Szombathelyi vezérezredes bekérte a csapatnaplókat is, de „természetesen” ezek szintén nem tartalmaztak semmi rendkívülit. Miután ezen a vonalon az eseményekről tiszta képet nem tudott alkotni, dr. Babos József hadbíró ezredes vezetésével elrendelte a nyomozó eljárást.⁵²²

⁵¹⁹ Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírószági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 568-569.

⁵²⁰ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 29.

⁵²¹ Szombathelyi 1942. január végén, vagy február elején (Grassy szerint az újvidéki razzia után öt vagy hat nappal) adott utasítást Feketehalmy-Czeydnernek, hogy ügyészi vizsgálatot indítson. A vizsgálatot az V. hadtest honvédügyésze, dr. Hegedűs Imre hadbíró őrnagy „folytatta le”, adatai azonban hiányosak, hézagosak, semmitmondóak voltak. Lásd Babos József erre vonatkozó megállapításait: Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírószági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 505.; valamint Grassy József tanúvallomási jegyzőkönyve, ÁBTL: V-101594/1. 26.

⁵²² ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 29.

A nyomozás dr. Babos elmondása szerint a következőképpen zajlott le: 1942. március végén hívatta a vezérkar főnöke, és közölte vele, hogy a külügyi bizottságban Prónay György⁵²³ egy interpellációt mondott, amelyben felsorolta azokat az atrocitásokat, amelyek a Délvidéken történtek. Prónay kérte interpellációjában, hogy az ügyet vizsgálják ki, az esetleges bűnöket törvényesen torolják meg. Szombathelyi vezérezredes átadta dr. Babosnak az interpelláció szövegét átolvasásra, valamint elrendelte az ügy kivizsgálását. Babos az irat áttanulmányozása után jelentette a vezérkar főnökének, hogy ki fogja vizsgálni az ügyet, ezért kiszáll a helyszínre. Szombathelyi közölte Babossal, hogy az ún. „partizán-tisztogatási ügyre” vonatkozó iratok a hadművelleti osztálynál vannak, valamint a Feketehalmy-Czeydner altábornagy által készített jelentés a miniszterelnökségen található.⁵²⁴

Dr. Babos József még aznap beszerezte a szükséges iratokat, és másnap reggel elindult Újvidékre. Útközben Kecskeméten kihallgatta Grassy ezredest⁵²⁵, Szegeden egy bizottság előtt pedig Feketehalmy-Czeydner altábornagyot. Babos Újvidékre megérkezve felvette az érintkezést Fernbach Péter főispánnal, Popovics Milán képviselővel és Csirics Irenej görögkeleti szerb püspökkel. Ők közölték vele, hogy a lakosság Újvidéken és környékén meg van félemlítve, nem mernek majd vallomást tenni. Babos erre garantálta, hogy senkinek sem lesz bántódása, sőt, *„ha szükséges le fog jönni a honvédvezérkar főnöke, ha szükséges az egész karhatalmat, az egész csendőrséget és rendőrséget azonnal 24 órán belül felváltjuk...”*. Fernbach beszélt Nagy Miklós polgármesterrel és a városi főtisztviselőkkel, Popovics Milán korteseit hívta össze, Csirics püspök pedig a papjait. Miután segítségükkel sikerült megnyugtatni a helyi lakosságot, megindulhatott a nyomozás. Dr. Babos József elmondása szerint tanúk ezreinek kihallgatásával és okiratok beszerzésével 8 nap alatt megállapította, hogy mi történt Újvidéken. Az egész dél-bácskai razziára vonatkozó⁵²⁶ nyomozás eredményeképp Babos 1942 júniusában 705 oldalas jelentésben számolt be az

⁵²³ tótrónai és blatniczai báró Prónay György (1887-1968) jogász, nemzetgyűlési és országgyűlési képviselő, a háború alatt a felsőház tagja, korábbi államtitkár.

⁵²⁴ Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 504-505.

⁵²⁵ Grassy József ekkor Kecskeméten állomásozott, mint a mozgósított 13. könnyűhadosztály parancsnoka. 1942. március elején ugyanis a vezérkar főnöke magához rendelte Platthy Pál (1891-1977) altábornagyot, a kecskeméti 13. könnyűhadosztály parancsnokát, és közölte vele, hogy le kell mennie Újvidékre, átvennie Grassy helyét, aki viszont a kecskeméti parancsnok lesz. Szombathelyi tájékoztatta Platthyt az újvidéki eseményekről, és közölte: fontos, hogy egy teljesen megbízható ember legyen Újvidéken, aki a Feketehalmy-Czeydner által ütött sebeket begyógyítja. Lásd: Platthy Pál tanúvallomása a Szombathelyi Ferenc elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-101594/1. 80.; Platthy Pál pályafutására vonatkozóan lásd: Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938-1945. Budapest, Ister. 2001. 276-277.

⁵²⁶ A. Sajti Enikő idézett művében azt írja, hogy *„a Babos-féle bizottság a sajkási tisztogatás körülményeit nem vizsgálta.”* A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 176. Ez azonban ellentmond Babos kijelentésének, miszerint megbízatása *„az egész dél-bácskai razziával kapcsolatos eseményekre”* szólt. Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 506.

eseményekről.⁵²⁷ Babos nyomozásával párhuzamosan – 1942. március-áprilisban – lezajlott a Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter által elrendelt összeírás, mely az akció során eltűnt személyek községenkénti névjegyzékbe vételét jelentette.⁵²⁸

A nyomozás során kiderült, hogy itt valójában tömeges gyilkosságok történtek, ezért Babos a razzia parancsnokai ellen ügyészi nyomozó eljárást kért. Ezt Szombathelyi vezérezredes július 10-én el is rendelte, függelemsértés, szolgálati vétség, és hivatali bűnpártolás büntetnének alapos gyanúja miatt.⁵²⁹

Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy még a bűnvádi eljárás elrendelése előtt, a Babos-féle jelentésre válaszul tiltakozó beadványt írt a honvédelmi miniszterhez és a kormányzóhoz. Ebben kifejezésre juttatta, hogy *„ő hazafias tevékenységet folytatott a Délvidéken, s azok most mind kárba vesznek, ha fel mernek lépni ellene. Tudomással kell bírnia a magyar vezetőségnek arról, emelte ki még beadványában Czeydner, hogy én vagyok a németeknek Délvidéken a főmegbízottjuk! Tiltakozom az ellen, hogy itt bírói eljárás alá vonjanak, mert ez az értékeimet lerontja. Rendkívül veszélyes ez a hadbírószági eljárás! Most kúszik fel a sarkamon a hidra, mely veszélyezteti Magyarország jövőjét!”*⁵³⁰

Közben politikai vonalon is követelni kezdték a délvidéki események kivizsgálását. Bajcsy-Zsilinszky Endre már január 29-én szóvá tette a délvidéki eseményeket a képviselőház külügyi bizottságában. Rassay Károly⁵³¹ és Peyer Károly⁵³² támogatásával követelte a bűnösök megbüntetését, teljes megtorlást és jóvátételt. Február 4-én egy 25 oldalas emlékiratot juttatott el a kormányzóhoz, melyben barátaitól és hivatalos személyektől szerzett információk alapján feltárta az újvidéki pogrom részleteit, kérve kormányzói biztos kiküldését, a bűnösök felelősségre vonását és az áldozatok hozzátartozóinak anyagi kártérítést. Közölte a kormányzóval, hogy Bárdossyt idejében figyelmeztette az eseményekre. Február 11-én Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez is eljuttatta a kormányzóhoz küldött memorandum másolatát, és tőle is kérte az ügy kivizsgálását. Február 16-án Horthy Miklós személyesen fogadta Bajcsy-Zsilinszkyt, aki követelte a kormányzótól a honvédelmi miniszter és a vezérkar főnökének menesztését. Naplója tanúsága szerint a kormányzó *„nagyon fájlalta az eseményeket. Az volt az érzésem: az én emlékiratom egy mély álomból*

⁵²⁷ Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírószági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 505- 508.; 549.; 552.

⁵²⁸ Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 76-78.

⁵²⁹ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „hideg napok”, Történelmi Szemle 1968. 1-2. szám. 94.; HL HM 13. osztály 1943 70.252 Feketehalmy-Czeydner és társai 1.

⁵³⁰ Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírószági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1. 239.

⁵³¹ Rassay Károly (1886-1958) ügyvéd, liberális politikus, lapszerkesztő.

⁵³² Peyer Károly (1881-1956) szociáldemokrata politikus.

ébresztette föl s ez fáj neki.” Február 26-án Bajcsy-Zsilinszky Bethlen Istvánnal tárgyalt. Bethlen ígéretet tett, hogy összehívja a 29 tagú felsőházi bizottságot, melynek a két ház, vagy a felsőház és a kormány között felmerülő vitás kérdések elsimítása a feladata. E bizottságot felhasználva színvallásra igyekszik kényszeríteni a miniszterelnököt: ki, kinek, milyen felhatalmazást adott a szablyai és újvidéki pogromok előtt.⁵³³

A Kállay-kormány hivatalba lépése után Bajcsy-Zsilinszky egy újabb memorandumot küldött, immár az új miniszterelnöknek címezve. Ez a március 23-i memorandum felhívta a miniszterelnök figyelmét Bárdossy ígéretére, miszerint a délvidéki eseményeket ki fogják vizsgálni. Bajcsy-Zsilinszky ismét követelte a jogrend teljes helyreállítását, és megtorlást a délvidéki bűnök elkövetőivel szemben. Márciusban a kormányzó mind Bethlennek, mind a nála kihallgatáson megjelent Popovics képviselőnek ígéretet tett a nyomozás elrendelését illetően.⁵³⁴

1942. július 15-én Popovics Milán parlamenti interpellációjára adott válaszában Kállay Miklós miniszterelnök igyekezett a vérengzésért felelős honvéd- és csendőrtiszteket mentetgetni, hangsúlyozva, hogy a razziára a közbiztonság helyreállítása miatt volt szükség.⁵³⁵

Azonban a délvidéki razzia parancsnokai ellen megindult eljárást le kellett állítani, mivel sem a kormányzó, sem a kormány, sem a vezérkar főnöke nem mert szembenézni az eljárás következményeivel. Szombathelyi vezérezredes közbenjárására a kormányzó augusztus 13-án a honvédtisztekkel szemben az elrendelt bűnvádi eljárást megszüntette.⁵³⁶ A honvédség reputációját a pertörléssel kívánták megvédeni. Feketehalmy-Czeydner altábornagyot⁵³⁷ és Deák László ezredest nyugdíjazták, Grassy ezredes⁵³⁸ a szovjet hadműveleti területre került. A csendőrtisztek⁵³⁹ ellen azonban az eljárás tovább folyt.⁵⁴⁰ Szombathelyi vezérezredes így

⁵³³ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth könyvkiadó, Budapest. 1986. 87-92.; Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „hideg napok”, Történelmi Szemle 1968. 1-2. szám. 90-91.

⁵³⁴ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth könyvkiadó, Budapest. 1986. 92.; A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 175.

⁵³⁵ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth könyvkiadó, Budapest. 1986. 94.; A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 176-179.

⁵³⁶ Egészen pontosan a Honvéd Vezérkar főnöke a honvédelmi miniszternek tett előterjesztést arra vonatkozóan, hogy „*valamennyi honvéd egyén elleni bűnvádi eljárás mellőzésének kegyelemből való elrendelése iránt*” a kormányzóhoz felterjesztéssel forduljon. HL HM 13. osztály 1943 70.252 Feketealmy-Czeydner és társai 5-6.

⁵³⁷ 1942. december 1-jei hatállyal, de gyakorlatilag már 1942 augusztusától. Lásd: Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938-1945. Budapest, Ister. 2001. 97., valamint Feketealmy-Czeydner Ferenc kihallgatási jegyzőkönyve, ÁBTL V-87992/1. 157.

⁵³⁸ Grassy 1942. április 1-jén vezérőrnaggyá léptették elő. Ezt a lépést Szombathelyi a következőképpen okolta meg a népbíróságon: „*Akkor még nem volt per. Akkor még nem láttuk a helyzetet.*” Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 576.

⁵³⁹ Szám szerint tizenkét csendőrtiszt, kik a következők: Báthory Géza, Fóthy Ferenc, Gaál Lajos és Horkay József csendőr alezredek, Budur Károly, dr. Csáky József, dr. Kacskovics Balázs, dr. Képiró Sándor, dr. Kun Imre, dr. Stépán László és dr. Zöldy Márton csendőr századosok és Gerencsér Mihály csendőr főhadnagy. Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 93.

vall a pertörlés körülményeiről: dr. Babos József nyomozásának eredményeképp „rettenetes kép tárult a szemeim elé. Borzasztó kép, olyan kép, mely messze túlhaladta a karhatalmi és katonai érdekeket. Országos kérdés lett, sőt annál is több. Az egész olyan síkra ment át, amely messze túl volt azon, hogy egyedül dönthettem volna és egyedül foglalhattam volna állást.” ...”Ezzel a nyilvánosság elé menni, ezt kiteregetni, a közvélemény elé kidobni olyan aktus volt, amely politikummá emelte az ügyet.” ...”Azonkívül amikor a dolog kinyilvánult a német katonai attasé nálam volt és azt mondotta, Németországnak nem érdeke, hogy ebből affér legyen. Itt kaptam az első nyomást. Erre én pertörlést kértem a kormányzó úrtól.” Azonban a vezérkar főnöke azzal is tisztában volt, hogy az ügyet lehet „elodázni, halogatni, de nem lehetett felette napirendre térni, mert annak a dolognak csendőrtiszti vonalon tovább kell futni, és ha tovább fut előbb-utóbb rájön a honvédségre, hiszen ott honvédségi parancsnokok voltak. Amikor tehát pertörlésről volt szó, tudtam, hogy ez nem végleges elintézés...”. „Méltóztassék elhinni, hogy nem mindegy az, hogy kit takarok. Részemről ez nagy áldozat volt. Ezt az áldozatot meghoztam a politikának, de tudtam, hogy a dolog nem fog átsiklani.”⁵⁴¹ 1945-ben szerkesztett Védőiratában így fogalmaz: „főként az időt nem tartottam alkalmasnak arra, hogy az ilyen nagy botrányt felkavaró ügyben, mely az ország nyugalmit teljesen megzavarta volna, előálljak. Az ügy felkavarását a kormány sem vállalta.” ...”Az ügyet tehát a kormány óhajának megfelelően félretettem, illetve félretételét kértem a kormányzó úrtól.”⁵⁴²

Bajcsy-Zsilinszky Endre azonban nem hagyta az ügyet elsikkadni, újabb és újabb akcióval tartotta azt napirenden. Felsorolás szintjén a következő kezdeményezéseket kell feltétlenül megemlíteni: 1942. november 27-én a képviselőházban ismét sürgette a magyar-délszláv megegyezést és a délvidéki ügyben a jóvátételt. December 2-án pedig híres, botrányba fulladó interpellációjában követelte a kormánytól korábbi ígéreteinek beváltását. Ide sorolandó Tildy

⁵⁴⁰ 1943. március 16-án a minisztertanács tárgyalta a csendőrség parancsnokának a csendőrtisztek ügyében előterjesztett kegyelmi javaslatát. A csendőrség parancsnoka a csendőrség tekintélyének megóvásával indokolta kérvényét, valamint utalt arra is, hogy a „m. kir. honvédség magas rangú tisztjeivel szemben is annak idején a bűnvádi eljárás lefolytatása mellőztetett.” Kállay azonban olyan állásponton volt, miszerint „a csendőrség tekintélyét a legénység előtt az nem veszélyeztetetné, ha a legénység altisztjei látnák azt, hogy megbüntetik azon tiszteket, akik ilyen súlyos mulasztást és vétséget követnek el. A magyar állam tekintélyét csak növelné a délvidéki szerbek előtt, ha látnák azt, hogy a vétkesek nem menekülnek el a büntetés elől.” ...”Példát kell statuálni és a bűnösöket meg kell büntetni.” Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 93-94.

⁵⁴¹ Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Fekete-halmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírói tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 569-570.; 581-582.

⁵⁴² Gosztonyi Péter: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990. 35-36. Nagybacsoni Nagy Vilmos a Szombathelyi elleni népbírói tárgyaláson az újvidéki bűnösök felelősségre vonásával kapcsolatban a következőket mondta: „Az újvidéki eseményekkel kapcsolatban vádolt keze meg volt kötve, mert ez politikai ügy volt, csak akkor indíthatta meg az eljárást, amikor a politikai vezetés hozzájárult.” ÁBTL V-101594/1. 69.

Zoltánnal⁵⁴³ együtt megfogalmazott december 25-i memoranduma is, melyet a kormányzóhoz kívántak eljuttatni. 1943. július 31-én újabb memorandumot (ún. politikai memorandum) terjesztett Kállay elé a Független Kisgazdapárt nevében, amelyben többek közt követelte a délvidéki vérengzés bűnöseinek felelősségre vonását. Ennek kiegészítéseként írta meg augusztus elején az ún. katonai memorandumot. Mindkét memorandumot eljuttatta Horthyhoz is. Így került sor Bajcsy-Zsilinszky meghívására a kormányzóhoz. A kormányzóval folytatott augusztus 25-i tárgyaláson szóba hozta a délvidéki bűnösök ügyét, melyre válaszul Horthy olyan kijelentést tett, miszerint „a lépések a megtorlásra megtörténtek”⁵⁴⁴.⁵⁴⁵

1943-ban kezdetét vette az 1942. januári események által okozott anyagi károk összeírása is. Ezt az akciót a sérelmeket szenvedett szerbség megnyugtatósa érdekében indította meg a Kállay-kormány, és vezetésével Balla Pált, a miniszterelnökség nemzetiségpolitikai osztályának vezetőjét, valamint Nagy Valér rendőr főtanácsost bízták meg.⁵⁴⁶ Az augusztusi jelentés 5.676.450 pengőben állapította meg az eltűnt ingóságok, valamint az ingatlanokat ért anyagi károk összegének értékét. Az elhunyt családfők utáni kárigény 635.450 pengőt tett ki.⁵⁴⁷ A minisztertanács azonban 1943. szeptember 14-én úgy határozott, hogy a Balla-bizottság újból szálljon ki a helyszínre, és most már egyenként vizsgálja meg a kárigényeket. Egyúttal kiszélesítették a kártalanításra jogosultak körét: azok a magyarok is bejelentették igényüket, akik a partizántámadások során károsultak. Így 1943 decemberére 9.327.930 pengőre emelkedett az anyagi károk összege, és 642.050 pengőre a tartásdíjigény.⁵⁴⁸

1943. augusztus 16-án és 26-án Bajcsy-Zsilinszky Endre Szombathelyi vezérezredessel is találkozott. A találkozókra Szombathelyi hívta meg Bajcsy-Zsilinszkyt, a memorandumokban foglaltak megvitatására. A meghívást dr. Babos közvetítette, akit Bajcsy-Zsilinszky igen

⁵⁴³ Tildy Zoltán (1889-1961) református lelkész, kisgazda politikus, a háború után miniszterelnök, majd köztársasági elnök.

⁵⁴⁴ Horthy valójában csak 1943. október 11-én rendelte el az előző év augusztusában megszüntetett bűnvádi eljárás folytatását.

⁵⁴⁵ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 179-181.; Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „hideg napok”, Történelmi Szemle 1968. 1-2. szám. 95-97.; Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth könyvkiadó, Budapest. 1986. 115-126.

⁵⁴⁶ Babos ezzel kapcsolatosan a következőket mondta a népbíróságon: „Ide vonatkozólag a tényállás az, hogy amikor én ezeket megállapítottam és fenn már ismerték a tényállást, nem volt kétséges, hogy itt közönséges túlkapásokról, gyilkosságokról volt szó, amelynek során a honvéd- és csendőrközegek súlyos jogsérelmeket okoztak, amelyekért elsősorban ők személyükben anyagilag is, másodsorban a kincstár is felelős. Magam kértem, hogy tekintet nélkül arra, kiről van szó, kártalanítási eljárást tegyenek folyamatba. Ezt megtárgyaltam a miniszterelnökség nemzetiségpolitikai osztályával, Balla Pál miniszteri osztályfőnökkel, és együttes erővel nehezen sikerült keresztülvinnünk, hogy egy bizottság szállt ki, és összeg szerint, pontosan megállapította a károkat, a járadék- és tartásdíjakat stb. Kétségtelen volt, mert hiszen tényként nyert megállapítást, hogy jogtalan erőszak, tehát gyilkosságok folytán kerültek ezek az emberek olyan sérelmes helyzetbe, amely nyilvánvalóan törvényes kártérítést von maga után.” Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 546-547.

⁵⁴⁷ Az adatokat lásd részletesen Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 85.

⁵⁴⁸ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 187-188.

kedvelt, és különösen nagyra becsült amiatt, mert az újvidéki vérengzés bűnösei elleni vizsgálatot nézete szerint igen becsületesen és lelkiismeretesen hajtotta végre.⁵⁴⁹ Az augusztus 26-i beszélgetés végén Bajcsy-Zsilinszky megemlítette Horthy kijelentését, miszerint döntött az újvidéki bűnösök felelősségre vonásának ügyében. Szombathelyi Ferenc erre a következőket válaszolta: *„Erről én nem tudok. De nem tartom nagyon szerencsés dolognak, mert ez csak föl fogja bátorítani a szerbeket, s azt a hitet fogja bennük kelteni, hogy mi meg vagyunk ijedve.”* Zsilinszky azon megjegyzésére, miszerint *„Szerintem sürgős és rendkívül fontos ez a megtorlás, mert magyar tábornokok és magyar katonák nem arra valók, hogy öregasszonyokat és gyermekeket gyilkoljanak tömegszámra, a tömeggyilkos Zeidner bűnhődjék”*, Szombathelyi kijelentette: *„Én sem helyeseltam ezt a dolgot, csupán megjegyzem, hogy ez a megtorlás nem fogja a kívánt hatást elérni. De természetesen, ha a kormányzó úr így parancsolja, nekem nincs szavam ellene.”*⁵⁵⁰

Horthy Miklós 1943. október 11-én elrendelte *„a bűnvádi eljárás megindítását, illetőleg folytatását”*.⁵⁵¹ Lépését *„az időközben felmerült újabb adatokkal”* indokolta. A Sajti Enikő a kormányzó e mondatát így kommentálja: *„Valójában szó sem volt új adatokról.”*⁵⁵² Azonban mégis lehetséges, hogy a kormányzó az 1942. augusztusi pertörlés óta új adatokhoz jutott, megismerte a razzia pontos részleteit. Dr. Babos József a következőket állította ezzel kapcsolatban a népbírószágon: *„1943 augusztusában Kállay közbenjárásával kihallgatásra rendelt magához a kormányzó, akinek részletesen ismertettem az ügyet. A kormányzó azt mondta, hogy a történeteket nem ismerte, és javaslatomra a pertörlést visszavonta, és a dolgoknak szabad folyást engedett.”*⁵⁵³ És Szombathelyi vezérezredesnek a honvédelmi miniszteren keresztül a kormányzóhoz intézett, a korábbi pertörlés hatályon kívül helyezése iránti kérvényét is azzal indokolja, hogy ezeknek a honvéd személyeknek a csendőrgyanúsítottak elleni nyomozó eljárás során korábban még nem ismert, újabb terhelő bizonyítékok merültek fel.⁵⁵⁴ A kormányzói döntésnek elsősorban politikai okai voltak. Az 1943-as esztendőben kezdetét vette a magyar béketapogatózás a nyugati szövetségesek

⁵⁴⁹ Babos az általa lefolytatott vizsgálat alatt is kapcsolatban állt Bajcsy-Zsilinszkyvel, akitől hasznos értesüléseket és adatokat szerzett az ügyre vonatkozóan. Ezenkívül Bajcsy-Zsilinszky is felhasználta a Babos által feltárt adatokat 1942. december 2-i interpellációjában. Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „hideg napok”, Történelmi Szemle 1968. 1-2. szám. 94.; Varga László: „Forradalmi törvényesség” – Jogszolgáltatás 1945 után Magyarországon, Beszélő, 1999. november.: <http://beszelo.c3.hu/99/11/09varga.htm>

⁵⁵⁰ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth könyvkiadó, Budapest. 1986. 143. Az egész beszélgetésre vonatkozóan lásd: 129-143.

⁵⁵¹ A kormányzó közleményének teljes szövegét lásd: Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 96. HL HM 13. osztály 1943 70.252 Feketehalmy-Czeydner és társai

⁵⁵² A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 182.

⁵⁵³ Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírószági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 760.

⁵⁵⁴ HL HM 13. osztály 1943 70.252 Feketehalmy-Czeydner és társai 11.

irányába, a közeledés feltételeként azonban az említettek a bácskai jóvátétel ügyét is megjelölték. Szeptemberben létrejött az olasz fegyverszünet, s közelinek vélték a balkáni partraszállás megkezdését is. A magyar kormány mindenképpen gesztusokat akart tenni a nyugati hatalmak irányába. E gesztusok közé sorolható az újvidéki bűnösök bíróság elé állítása. (Természetesen az ügy újraindítása a délvidéki szerbség megnyerését is célozta).⁵⁵⁵

⁵⁵⁵ A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 183.; Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 94-96.

d. A délvidéki razzia felelőseinek bíróság elé állítása

Szombathelyi Ferenc vezérezredes 1942 júniusában dr. Babos József beszámolója alapján már tudhatta, hogy a Dél-Bácskában a honvédség és a csendőrség súlyos bűncselekményeket követett el, ráadásul az akció parancsnokai az általa oly nagyra becsült tisztek – Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy és Grassy József ezredes – voltak.⁵⁵⁶ Azt nem tudjuk, hogy a pertörlés idején mit tudott valójában a januári eseményekről, és a parancsnokoknak az akcióban játszott szerepéről.⁵⁵⁷ Azonban az események súlyosságával tisztában kellett lennie, hiszen ő maga állítja hogy Babos nyomozásának eredményeképpen „*rettenetes kép tárult a szemeim elé. Borzasztó kép, olyan kép, mely messze túlhaladta a karhatalmi és katonai érdekeket.*” Miért védte hát majd másfél éven keresztül az akció irányítóit, főleg Grassyt?! Feketehalmy-Czeydnerrel és Deáktól „megszabadult”, nyugdíjazták őket. Azonban Grassyt előléptették – igaz, még 1942 áprilisában, amikor tehát a Babos-féle nyomozás épphogy elkezdődött. Grassyt hadműveleti területre küldték, azonban 1942 novemberétől már a Vezérkar Főnökségen kapott beosztást: Szombathelyi javaslatára kinevezték kiképzési csoportfőnöknek. Tehát a vezérkar főnöke nemcsak hogy megtúrta a honvédségben, hanem egyenesen „közvetlen környezetébe” helyezte. Sőt, mikor Grassyt beiktatása után a kormányzó nem volt hajlandó fogadni – ami még sohasem fordult elő korábban – és ezért Grassy Kádár Gyula ezredes közbenjárását kérte, Szombathelyi vezérezredes azt mondta az ügyben nála jelentést tevő Kádárnak: „*Mondd meg neki, üljön a seggére, alig tudom már védeni!*”⁵⁵⁸ Miért védte még mindig Grassyt, mikor már tudott a súlyos vádakról? A főbűnösök végig tagadták bűnösségüket, felháborodottan kikérték maguknak még a gyanúsítgatást is, azt állították, hogy tisztázni tudják magukat. Szombathelyi vezérezredes hitt nekik, mert hinni is akart. Nem azért – mint ahogyan ezt vádlói később feltételezték –, mert ő maga is benne volt az akcióban, vagy egyetértett volna vele, hanem mert nem akarta tudomásul venni, hogy honvédtisztek ilyen aljasságot elkövethetnek. Később így fakadt ki

⁵⁵⁶ Kádár Gyula visszaemlékezésében azt írja, hogy Szombathelyi így fakadt ki, mikor egy vacsora során szóba kerültek a délvidéki események: „*Nem engedem, hogy kitűnő tiszteket meghurcoljanak.*” Feketehalmy-Czeydnernek Kádár szerint is igen jó híre volt a vezérkarban. Józan, nyugodt, kiváló képességű tábornoknak tartották. Kádár Gyula: i. m. 2. k. 527.; 644.

Grassyról pedig maga Szombathelyi mondja a népbíróságon tett tanúvallomása során, hogy jó katonának tartotta. Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírói tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 575.; 586.

⁵⁵⁷ Sajnos Babos Józsefnek a népbíróság előtt tett tanúvallomásaiból nem derül ki, hogy az általa ekkor ismertetett tényekből melyeket sikerült már 1942 júniusára megállapítania, és melyeket csak az 1943 decembere és 1944 márciusa között lefolytatott hadbírói eljárás során. Ugyanis a népbíróság a megállapított tényekre összességében volt kíváncsi.

⁵⁵⁸ Az ügy részletes leírását lásd: Kádár Gyula: i. m. 2. k. 640-642.

Kádár előtt Feketehalmy-Czeydnerrel kapcsolatban: „Hát hogy tételezhettem volna fel egy altábornagyról, régi vezérkari társamról, akivel együtt voltam tanár a hadiakadémián”⁵⁵⁹, hogy hazudik nekem? Hát kinek higgyek, ha neki sem?”⁵⁶⁰

Azonban dr. Babos tovább dolgozott az ügyön még az eljárás leállítása után is: részt vett a jóvátételi bizottság munkájában, szállította az információkat Bajcsy-Zsilinszkynek, találkozót hozott össze vele és a vezérkar főnökével. Emellett pedig ott volt a csendőrtisztek elleni eljárás, amelyet nem szüntettek meg. Szombathelyi tudta, hogy egyszer szembe kell néznie ezzel a dologgal, előbb vagy utóbb. Olyan tiszteket védett, akiket nagyra becsült, régi ismerősei, ugyanakkor tudta, hogy talán olyan szégyenfoltot ejtettek a honvédség becsületén, mely felett nem lehet napirendre térni. Nem akart szembe nézni a valósággal, bár tudta, hogy az eljárás nem lesz elkerülhető, legfeljebb halogatható. Szombathelyi vezérezredes vagy egyáltalán nem adott helyt a gyanúsítgatásoknak, vagy abban bízott, hogy mégis létezik valamiféle mentő körülmény, amely magyarázatot adhat ezeknek a „kitűnő tiszteknek” a cselekedeteire.

És ekkor következett be – a már ismertetett okok következtében – az eljárás újraindítása. Amikor már elkerülhetetlenné vált a dologgal való szembenézés, akkor vállalta ennek minden következményét. Vállalta, hogy a honvédség becsületén esett foltot nyilvánosságra hozzák, kitergessék. Vállalta, hogy a szélsőséges beállítottságú tisztek az eljárás lefolytatásáért „lehazaárulózzák”, megvessék. „A tisztikar az újvidéki ügyben a jobboldali propaganda hatása alatt hazafias tettet látott úgyannyira, hogy nekem egy ellenpropagandát kellett kifejtennem, és amit eddig sohasem tettem: személyesen álltam ki a dobogóra. Mondhatom kevés eredménnyel. A legjobb érzésű tábornokok sem hittek szavaimnak, talán ezek legkevésbé, mert ennyi szörnyűséget propaganda fogásnak tartottak. Azt hitték, hogy az egész angolszász befolyásra történik.”⁵⁶¹ (A német megszállás után, 1944 októberében Szombathelyi vezérezredes ellen lefolytatott per megindításában az újvidéki bűnösök elleni fellépése is szerepet játszott.)

⁵⁵⁹ Feketehalmy-Czeydner 1925 és 1927 között volt a Hadiakadémián a harcászat tanára, Szombathelyi pedig 1926 és 1931 között volt ugyanott a hadtörténelem tanára.

⁵⁶⁰ Kádár Gyula: i. m. 2. k. 642.

⁵⁶¹ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 30.

Kádár Gyula azt írja visszaemlékezésében, hogy Szombathelyi „tisztai gyűlést rendelt az Országos Tiszti Kaszinó nagytermében, ahol az összes magasabb és csapatparancsnokok előtt felolvasta a bizottság jelentését (ti. a délvidéki eseményekre vonatkozóan – K. J.), és felháborodottan ostromozta a szereplők magatartását katonailag és emberileg. A gyűlés után fültanúja voltam egy beszélgetésnek. A szót kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagy hadtestparancsnok vitte, körülötte néhány tábornok. Farkas hangoskodott: »Az egész szemenszedett hazugság. Azok hordaléka, akiknek befolyása alá került Szombathelyi. Szégyen, gyalázat, hogy a vezérkar főnöke ilyesmikkel kiáll a tisztikar elé.«” Kádár Gyula: i. m. 2. k. 643.

Ekkor már kénytelen szembesülni a tényekkel: az általa eddig védett tisztek a délvidéki események főbűnösei. Kádár Gyula így fogalmaz a vérengzésekről készített jelentésről: „Minden rémregény eltörpül mellette. Szombathelyi beleszédült: most már ő ragaszkodott legjobban a haditörvényszéki eljáráshoz.”⁵⁶² Szombathelyi így ír erről: „Szörnyű csalódást jelentett ez a felismerés nekem az eddig érdemesnek vélt bajtársakban, tisztikarban. Ebből a meggyőződésből csak nehezen ábrándultam ki, és nehezen engedtem. Midőn azonban ezen fájdalmas felismerésekkel telt út végére érkeztem, cselekedtem. Cselekedtem kíméletlenül, és erélyesen.”⁵⁶³ Szombathelyi vezérezredes határozottságát német források is megerősítik. Werkmeister, a budapesti német követség ügyvivője 1944. január 16-i, a német külügyminisztériumnak küldött táviratában a következőket írja: „Néhány napja, mikor társaságban találkoztam a vezérkari főnökkel, megemlítettem a városban keringő híreszteléseket arról az eljárásról, melyet tisztek ellen indítottak az újvidéki kivégzések során tanúsított magatartásuk miatt. A vezérkari főnök nagyon elkomolyodott és kifejtette, hogy az újvidéki események nemzeti szerencsétlenséget jelentenek. Szégyenkezve kell beismernie, hogy ott szörnyű dolgok történtek. Számos asszonyt és gyermeket gyilkoltak meg, és nagymértékben fosztogattak. ...Lehetetlen e felett szemet hunyni, mert egyébként az egész honvédség elveszne és használhatatlanná válna. ...Újvidéken bírói eljárás nélkül az ártatlan emberek ezreit lőtték agyon. ...Mindent el kell követnie, hogy a honvédséghez tartozók ilyen túlkapásait minden időkre megakadályozza. A vezérkari főnök megemlítette továbbá, hogy – mint az az eljárás során elvitathatatlanul bebizonyult – pl. csendőrök fejét és karját színleg bekötözték, mintha megsebesültek volna. De egyetlen esetben sem lőttek csendőrré. Ilyen tényállás mellett természetesen lehetetlen, hogy épp bőrrel meneküljenek azok a katonai parancsnokok, akiknek alárendeltjeik a gaztetteket elkövették. Szigorú büntetésükre lehet számítani. Arra a kérdésemre, hogy a már egy évvel ezelőtt megszüntetett eljárás újrafelvételére miért került most sor, a vezérkari főnök megjegyezte, hogy az a belügyminiszter intézkedésére történt. Nem reagált a vezérkari főnök arra a megjegyzésemre, hogy az itt keringő híresztelések szerint az eljárás újrafelvétele a Külügyminisztérium intézkedésére vezethető vissza. De megjegyezte, örült volna, ha nem kerül sor az eljárás újrafelvételére. Minthogy azonban ez mégis megtörtént, teljes szigorral kell fellépni.”⁵⁶⁴

A vezérkar főnöke saját hatáskörébe utalta az eljárás lefolytatását: hűtlenség címén emeltetett vádat: „Ezt kénytelen voltam ráhúzni, mert másképp nem vehettem volna magamhoz

⁵⁶² Kádár Gyula: i. m. 2. k. 642-643.

⁵⁶³ Gosztanyi Péter: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990. 36.

⁵⁶⁴ Werkmeister budapesti ügyvivő 1944. január 16-i távirata a Külügyminisztériumnak. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 761-762.

a pert.”⁵⁶⁵ „Nem akartam ezt senkinek a vállára tenni, noha a belügyminiszter úr maga is figyelmeztetett arra, hogy ez nem tartozik a vezérkari főnöki bíróságra, mert nem hűtlenségi ügy, hanem közönséges gyilkosság és rablás. Félttem, hogy más kezén az ítéletek elhúzódnak, sőt elsikkadnak. Nem akartam ezen nehéz üggyel, mely hamisan felfogott nemzeti hőstett számban élt a közvéleményben, senkit sem terhelni, mert senkit sem tartottam alkalmasnak arra, hogy ezt kellő eréllyel elintézte volna. Nem bújhattam ki a felelősség alól azért sem, mert országos jelentőségű ügyről volt szó, és mint a honvédség legmagasabb parancsnoka, ezt nekem kellett elintézni. Nekem kellett a magyar fegyverek és a magyar katona becsületén esett csorbát megtorolni.”⁵⁶⁶

1943. december 14-én vette kezdetét a bűnügy főtárgyalása. A gyanúsítottak elleni vád a következő volt: „...A vádlottakat Vkf. bírósága ...hűtlenség büntette címén helyezte vád alá. A vádlottak a hűtlenséget azáltal követték el, hogy ...a vezetésükre bízott karhatalmi erőket – a magyar honvédség és csendőrség hagyományos jó hírének csorbításával – törvényes rendeltetésüktől elvonták. Sőt az állam érdekeivel ellenkező célra használták fel. A keletkezett jogsérelmeket nem vizsgálták ki. A tettesek felelősségre vonását szándékosan elmulasztották. A Délvidéken foganatosított karhatalmi műveletek alatt szolgálati kötelességüket megszegték. Alárendeltjeiket bűncselekmények elkövetésére buzdították. Ezáltal okozói lettek annak, hogy a karhatalmi tisztogatás vérengzéssé, kegyetlenkedéssé és fosztogatássá fajult. Ezzel a magyar állam fegyveres erejének szándékosan súlyos hátrányt okoztak.”⁵⁶⁷ A hadbíró nyomozó eljárás megállapítása szerint összesen 3309 polgári egyén vesztette életét, „köztük 147 gyermeket és 299 elaggott férfit vagy nőt öltek meg”.⁵⁶⁸

A vádlottak a következő személyek voltak: I. rendű vádlott: Feketehalmy-Czeydner Ferenc ny. áll. altábornagy; II. rendű vádlott: vitéz Grassy József vezérőrnagy; III. rendű vádlott: vitéz Deák László ny. áll. ezredes; IV. rendű vádlott: vitéz Báthory Géza ny. áll. csendőr alezredes; V. rendű vádlott: vitéz Gaál Lajos csendőr alezredes; VI. rendű vádlott: Fóthy Ferenc ny. áll. csendőr alezredes; VII. rendű vádlott: Horkay József csendőr alezredes; VIII. rendű vádlott: Stépán László csendőr százados; IX. vádlott: dr. Kun Imre csendőr százados; X. rendű vádlott: dr. Csáky József csendőr százados; XI. rendű vádlott: Budur Károly csendőr százados; XII. rendű vádlott: dr. Kacskovics Béla csendőr százados; XIII.

⁵⁶⁵ Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 571.

⁵⁶⁶ Gosztonyi Péter: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990. 37.

⁵⁶⁷ „Emlékeztető” a bácskai vérengzés hadbíróági főtárgyalásáról. In: Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos: i. m. 390.

⁵⁶⁸ „Emlékeztető” a bácskai vérengzés hadbíróági főtárgyalásáról. In: Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos: i. m. 390.

rendű vádlott: dr. Képiró Sándor csendőr százados; XIV. rendű vádlott: dr. Zöldy Márton csendőr százados; XV. rendű vádlott: Gerencsér Mihály csendőr főhadnagy.⁵⁶⁹

Szombathelyi vezérezredes a bíróság kiválasztásánál szempontként a megbízhatóságot és a németellenességet emelte ki.⁵⁷⁰ A főtárgyalás elnöke Náday István vezérezredes⁵⁷¹, tagjai Németh József és Kiss János⁵⁷² altábornagyok. A tárgyalásvezető bíró dr. Gazda Imre hadbíró százados volt, az ügyész dr. Babos József hadbíró ezredes. Utóbbi kettő a Vkf. bíróságának is a tagja.⁵⁷³

A vezérkar főnöke Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai ellen nem volt hajlandó vizsgálati fogságot elrendelni, dr. Babos hadbíró ezredes többszöri kérése ellenére sem. Döntését azzal indokolta, *„hogy nem tételezi fel egy tábornokról, hogy megszökjön. A vizsgálati fogság törvényszerű elrendelésére vonatkozólag indítványomat mindig ezzel utasította el, annak ellenére, hogy én részletesen tájékoztattam őt mindig az igen súlyos bűncselekményeiről, és mindig hangoztattam, hogy a törvény értelmében a vizsgálati fogságot el kell rendelni.”*⁵⁷⁴ Szombathelyi e döntése ellen Babos előterjesztéssel élt a honvédelmi miniszterhez, Csatai Lajos vezérezredeshez. Csatai azonban nyomatékosan elrendelte, hogy Feketealmy-Czeydnerrel és társaival szemben semmiféle korlátozó intézkedést nem szabad tenni. *„Ezt röviden azzal indokolta, hogy Feketealmy-Czeydner és társai hazafias cselekedetet hajtottak végre.”*⁵⁷⁵

Szombathelyi Ferenc ezzel kapcsolatban azt írja, hogy méltánytalannak tartotta egy magyar tábornokhoz a letartóztatást. A vádlottak is olyan kijelentéseket tettek, hogy örülnek annak, hogy ügyük mielőbb bíróság elé kerül, s így tisztázhatják magukat.⁵⁷⁶ A német katonai attasé is nyomást gyakorolt a vezérkar főnökére, hogy ne tartóztassa le a vádlottakat, és az

⁵⁶⁹ „Emlékeztető” a bácskai vérengzés hadbírószági főtárgyalásáról. In: Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos: i. m. 391-392.

⁵⁷⁰ Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírószági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 585.

Németh József a Szombathelyi Ferenc elleni népbírószági tárgyaláson e tárgybán a következő tanúvallomást tette: *„Az újvidéki per bírójává vádlott választott ki engem, Náday Istvánt és Kiss Jánost, mert bennünk látta megnyugtató biztosítékát annak, hogy az igazság érvényesülni fog. Mi közismertek voltunk németellenes beállítottságunkról, utasított bennünket, hogy teljesen lelkiismeretünk és a szigorú igazság szerint járjunk el, mossuk le a magyar nép becsületén esett szégyent.”*...” *Soha nem tapasztaltam, hogy Szombathelyi valaha is leplezni akarta volna Feketealmy-Czeydnerék gaztetteit.*” V-101594/1. p. 82.

⁵⁷¹ Náday István (1888-1954) vezérezredes, 1942 augusztusától 1944 áprilisáig az 1. hadsereg parancsnoka.

⁵⁷² Kiss János (1883-1944) altábornagy, a háború alatt már nyugállományú volt. 1944 őszén az ellenállási mozgalom katonai vezetője lett, a nyilasok kivégezték.

⁵⁷³ „Emlékeztető” a bácskai vérengzés hadbírószági főtárgyalásáról. In: Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos: i. m. 388.

⁵⁷⁴ Babos József tanúvallomása a Szombathelyi Ferenc elleni népbírószági tárgyaláson. V-101594/1. 10.-11.

⁵⁷⁵ Babos József tanúvallomása a Szombathelyi Ferenc elleni népbírószági tárgyaláson. V-101594/1. 11.

⁵⁷⁶ Grassy Kádár Gyula előtt is tett ilyen kijelentést. Kádár Gyula: i. m. 2. k. 642.

Államvédelmi Központból is olyan értesítést kapott, hogy a vádlottak letartóztatása esetén a németek akár erőszakkal is kiszabadítanák őket.⁵⁷⁷

1944. január 12-én reggel vették kezdetüket a perbeszédnek. Dr. Gazda Imre hadbíró százados ügyész 45 perces vádbeszédet mondott. Elejétől végéig tárgyilagos vádbeszéde befejezéseként valamennyi vádlottra a legsúlyosabb büntetés kiszabását kérte.⁵⁷⁸ Dr. Babos József későbbi tanúvallomásában a perről úgy nyilatkozik, hogy a főtárgyaláson „*a legrészletesebb bizonyítást vettük fel az újvidéki és zsablyai eseményekkel kapcsolatban, és az volt a bíróságnak az álláspontja, hogy dr. Zöldy Márton, Feketealmy-Czeydner Ferenc, Grassy József és Deák László ellen halálos ítélet várható.*”⁵⁷⁹

Azonban előbb Zöldy, majd január 15-én Feketealmy-Czeydner, Grassy és Deák az ítélet elől megszöktek. Sokan Szombathelyi vezérezredes szemére vetették, hogy nem akarta letartóztatni a vádlottakat, így közvetve elősegítette a szökésüket. Sőt azzal is megvádolták, hogy egyetértett a szökéssel. Ennek számos forrás ellentmond. Kádár Gyula azt írja: Szombathelyi a szökés hírére valósággal kétségbe esett.⁵⁸⁰ Werkmeister távirata is ellentmond ennek az állításnak: „*A vezérkari főnökkel ma délelőtt folytatott hivatalos tárgyaláson...*⁵⁸¹ *ezzel kapcsolatban (az újvidéki bűnösök szökésével kapcsolatban – K. J.) tájékoztatta az ügyről, és megkérdezte tőle, mit szól hozzá. A katonai attasé tájékoztatlanságot színlelt. A vezérkari főnök vele együtt távozott a Honvédelmi Minisztériumból, és egy félórás sétán »kiöntötte a szívét«. ...Érthetetlennek tartja (ti. Szombathelyi – K. J.), hogy ezek a tábornokok »egyszerűen odébb álltak«. Röviddel előbb még határozottan kijelentették, hogy teljes felelősséget vállalnak mindenért. Most egyszerűen megszöktek, és kétségtelenül mint mártírok fognak külföldön fellépni. A vezérkari főnök nem említette, hogy az illetők Németországban tartózkodnak, csak külföldet említett. Az ügy annyira lehangolta, hogy a lemondás gondolatával foglalkozik – mondta a katonai attasénak.*”⁵⁸²

A Kormányzó Katonai Irodája szigorú utasítást adott ki: „*az ország minden nyomozó szerve teljes energiával igyekezzék felderíteni a szökevények tartózkodási helyét és a szökés*

⁵⁷⁷ Gosztonyi Péter: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990. 37-38.; Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 572.; ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 30.

⁵⁷⁸ A. Sajti Enikő – Markó György: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről. Hadtörténelmi Közlemények 1985/3. szám. 456.

⁵⁷⁹ Babos József tanúvallomása a Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbíróági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1. 90.

⁵⁸⁰ Kádár Gyula: i. m. 1978. 2. k. 645.

⁵⁸¹ A szöveg megfejtése hiányos.

⁵⁸² Werkmeister budapesti ügyvivő 1944. január 17-i távirata a Külügyminisztériumnak. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 762.

körülményeit.”⁵⁸³ Nem sokkal később kiderült, hogy a szökevények tartózkodási helye Németország, s őket Habsburg Albrecht főherceg szöktette át a határon féltoronyi birtokán.⁵⁸⁴

Január 18-án a kormány éles hangú nyilatkozatban ítélte el Feketehalmy-Czeydnert és társait. Közönséges szökevényeknek minősítették őket. Január 21-én pedig Szombathelyi vezérezredes tiszti gyűlést hívott össze az Országos Tiszti Kaszinóba, és felolvasta a szökéssel kapcsolatban kiadott tiszti parancsát.⁵⁸⁵ Ebben többek közt a következők szerepeltek: „...ami legutóbb történt, azt sohasem hittem volna, hogy megtörténhet, mert számomra elképzelhetetlen volt. Magyar tábornokok... megszöktek. Felelniök kellett volna azokért az eseményekért, amelyek 1942. januárjában a Bácskában történtek...”. ...”Felelniök kellett volna mindazért, amit tettek, vagy amit tenni elmulasztottak. Ami 1942. januárjában a Bácskában, nevezetesen Újvidéken történt, az példátlan a magyar honvédség történetében is és alkalmas arra, hogy a szomszédos szerb nép és közénk évszázadokra a gyűlölség és bosszú magvait hintse el. Az egész eseményt összefoglalóan csak ezekkel a végzetesen tragikus szavakkal tudom kifejezni, hogy nemzeti szerencsétlenség.” Szombathelyi Ferenc elmondta, hogy az ügy megindítása azért húzódott, mert a vádlottak sokáig megtévesztették valótlan állításaikkal, és féltette a honvédség becsületét is elhamarkodva vásárra vinni. Személyes csalódásának is hangot adott: ”A vádlottak között nem egy olyan volt, aki tovább élvezte elöljárói és bajtársai bizalmát. Köztük Grassy vezérőrnagy egészen a legutóbbi időkig mellettem szolgált. Úgyszólván mellőlem szökött meg. Óriási csalódás szökésük számomra, melyet még élek nem fogok elfeledni.” A vádlottak szökésükkel árulást és hűtlenséget követtek el, és maguk felett mondták ki az ítéletet. Ők magukat bizonyára politikai áldozatoknak állítják be. „Igen, ők áldozatok, de nem a politika áldozatai, hanem a vétkes könnyelműség és a politizálás áldozatai. Egy kor szelleme által elvakítva, politikai éretlenségükben olyan dolgokat követtek el és olyan szerepet vállaltak, amelyet tisztek, katonák sohasem vállalhatnak, és amelynek elvégzésére soha, semmilyen körülmények között nem adhatják oda magukat.” Ezután rátért az ellenük folyt bírósági eljárás jellemzésére: a bíróság teljesen pártatlan volt, a bírák hivatásuk magaslatán álltak, a vádlottak pedig a védekezés teljes szabadságával élhettek. Azonban ezzel visszaélve megszöktek. „Ilyen a mi történelmünkben még soha nem fordult elő. Mert magyar tábornokok még akkor is szenvedtek, ha nem voltak

⁵⁸³ Kádár Gyula: i. m. 2. k. 645-646.

⁵⁸⁴ Kádár Gyula: i. m. 2. k. 646.

Németországba érkezve a szökevények Himmler vendégszeretetét élvezték, majd felvették őket az SS-be. Magyarország német megszállása után visszatértek és rehabilitálva lettek. A nyilas uralom alatt Feketehalmy-Czeydner a honvédelmi miniszter és a Honvéd Vezérkar Főnöke helyettesének posztját töltötte be, Grassy a Hunyadi SS-hadosztály parancsnoka lett, Zöldy pedig jelentős szerepet játszott a magyarországi zsidóság deportálásában.

⁵⁸⁵ Szombathelyi Ferenc 1944. január 21-i tiszti parancsa. ÁBTL: V-101594/1. 264-268.

vétkesek.”⁵⁸⁶ Alárendeltjeiket soha nem hagyták cserben – ellentétben a mostani szökevényekkel. A vezérkar főnöke kiemeli, hogy a mostani tiszti parancsát nemcsak az események tájékoztatása miatt adta ki, hanem hogy ismét felhívja a tisztikar figyelmét arra, hogy ne politizáljon. *”Egy politizáló tisztikar iránytűt veszít és szerencsétlen embertáraság lesz.” ...”A tisztikar eltéved, aljas ösztönök és politikai áramlatok szolgálatába szegődik. Szörnyű kilengések áldozata lehet, mint azt a jelen eset is mutatja. Okoljunk ebből az esetből. A tiszt legyen fegyelmezett, becsületes, lovagias és emberséges ember, mint amilyen a magyar tiszt mindig is volt, és aminek a jó hírnevét mindig köszönheti és köszönni fogja.”*⁵⁸⁷

A főbűnösök szökése következtében Szombathelyi vezérezredes elrendelte a többi vádlott előzetes letartóztatását. Az eljárás tovább folyt a 11 csendőr vádlott ellen. Az alezredeseket 15 évi, a többieket 12-14 évi fegyházbüntetésre ítélték.⁵⁸⁸ Mindezek mutatják a vezérkar főnökének eltökéltségét.

Sőt, újabb katonatisztek ellen emeltek vádat. Megvonták egyenruhaviselési jogukat és megfosztották őket állásuktól.⁵⁸⁹ Az 1944. március 27-re kitűzött főtárgyalás azonban elmaradt, a haditörvényszék elnökének váratlan megbetegedésére hivatkozva. A valódi ok az ország német megszállása volt.⁵⁹⁰

Szombathelyi Ferencet a háború után bíróság elé állították háborús és népellenes bűntettek vádjával. A vádpontok között szerepeltek a délvidéki események is.⁵⁹¹ Ennek kapcsán Szombathelyit felbujtással és hivatali bűnpártolással vádolták. Az ellene első fokon eljáró Budapesti Népbíróság 1946. március 30-i ítéletében a délvidéki eseményekkel kapcsolatban számos ponton elismerte Szombathelyi védekezését. A népbíróság az akció parancsnokainak Szombathelyi megtévesztésére irányuló törekvéseit bizonyítottnak találta, valamint azt is elismerte, hogy a vádlott ezekben az eseményekben teljesen érdektelen volt, a Délvidéken nem akart semmit. Az ítélet szerint azonban Szombathelyi Ferenc azon cselekménye, hogy lehetővé tette a főbűnösök szökését, kimerítette a hivatali bűnpártolás büntetettét.

⁵⁸⁶ Szombathelyi itt valószínűleg az aradi vértanúkra utal.

⁵⁸⁷ Szombathelyi Ferenc 1944. január 21-i tiszti parancsa. ÁBTL: V-101594/1. 264-268.

⁵⁸⁸ Babos József tanúvallomása a Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1. 90.

⁵⁸⁹ „A hadbíróság javaslatot tett, hogy a vádat terjesszük ki, mert felmerültek olyan esetek, hogy újabb és újabb személyeket hoztak szőnyegre, akik elkövettek atrocitásokat. Tökéletesen az volt az elhatározás, hogy ezt a fekélyt fel kell vágni. Ez meg is történt volna, de azután jött a német megszállás.” Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósági tárgyaláson, ÁBTL: V-87992/1-a. 573.

⁵⁹⁰ A. Sajti Enikő – Markó György: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről. Hadtörténelmi Közlemények 1985/3. szám. 430.

⁵⁹¹ A vádirat teljes terjedelmét lásd: ÁBTL: V-101594. 8-22.

A másodfokon eljáró Népbíróóságok Országos Tanácsa 1946. május 22-i ítélete az újvidéki eseményekkel kapcsolatosan kétségbe vonta, hogy Szombathelyi elhitte Feketeahalmi-Czeydner jelentéseit, miszerint nem történtek kegyetlenkedések. A január 22-i távirat kapcsán pedig az ítélet indoklása egyenesen azt állítja – Grassy vallomása alapján –, hogy távirata burkolt felbujtást jelentett a kegyetlenkedések elkövetésére.⁵⁹² Ezenkívül az indoklás azt is leszögezi, hogy a vezérkar főnöke „azzal, hogy az atrocitásokról szóló első hírek beérkezése után a további gyilkosságok lehetőségét el nem hárította az egész akció azonnali letiltásával, a legrigorózusabb tárgyilagos vizsgálatot el nem rendelte és konzekvenciáit bírói hatalmának irgalmatlan gyakorlásával le nem vonta, felelőssé vált úgy az addig, mint azután elkövetett törvényteleniségekért”. A továbbiakban felróják Szombathelyinek, hogy az ügyben elrendelt vizsgálat kapcsán pertörlést rendelt el, majd az újabb vizsgálat megindulásakor nem tartóztatta le a tetteseket. A NOT ezeket a „tényeket” a „háborús bűntettet megvalósító tevékenység egyes momentumaképp egy eszmei halmazat alkotórészei gyanánt” értékelte.

Láthattuk, Szombathelyi vezérezredes nem volt felbujtója a délvidéki atrocitásoknak, sőt, egyenesen annak megakadályozására törekedett.

A pertörlés elrendelésekor Szombathelyi áldozatává vált hiszékenysége, és a politika kíváncsainak (hiszen a kormány sem akart ekkor még szembenézni a per következményeivel, emellett a németek is presszionálták).

1943 végén, az eljárás újraindításakor szembesült először azzal, hogy kiket is próbált meg védeni majd másfél éven keresztül. Ha valamilyen felelőssége felmerülhet is erkölcsi értelemben a pertörlés elrendelése és az annak újraindítása között eltelt időszakban, akkor azt magatartásával és tetteivel a hadbírói eljárás során mindenképpen „jóvátette”. A leghatározottabban amellet volt, hogy derüljön ki a teljes igazság, s a bűnösök nyerjék el méltó büntetésüket. Nyíltan ostorozta az elkövetett bűnöket, szorgalmazta az igazságos eljárás lefolytatását. Ekkor azonban ismét áldozatává vált jóhiszeműségének: akaratán kívül lehetővé tette a vádlottak szökését, mert még ekkor is bízott a tisztársai becsületében.

A sors fintoraként a volt vezérkar főnökét 1946. október 30-án a délvidéki bűnösökkel együtt ítélte halálra Újvidéken a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság.

⁵⁹² Ezt a „kirívó igazságtalanságok kerülendők” tartalmú távirat alapján feltételezték. Ha létezett is volna ilyen tartalmú távirat (bár erre már a Budapesti Népbíróóság sem talált írásos bizonyítékot), akkor is igaz az elsőfokú ítélet indoklásában szereplő megállapítás, miszerint „csak ragulisztikával [helyesen: rabulisztikával, azaz körmönfont okoskodással – K. J.] lehet abba belemagyarázni azt, hogy abban burkolt felbujtás foglaltatik, mert gyermekek megölése pl. kétségtelenül kirívó igazságtalanságnak tekintendő, gyermekeket megölni tehát csak a kirívó igazságtalanságot tilalmazó sürgönyparancs alapján sem lett volna szabad”.

IX. Magyarország német megszállása és Szombathelyi Ferenc elmozdítása

Magyarország német katonai megszállásának tervéről a magyar politikai és katonai vezetés még a végleges javaslat megszületése előtt, annak tervezési folyamatában homályos értesítéseket szerzett. A pozsonyi magyar katonai attasé⁵⁹³ ugyanis 1943. szeptember 20-án körül szlovák forrásból úgy értesült, hogy Magyarország kiugrása esetén azonnal sor kerülne az ország megszállására, mégpedig északról szlovák, keletről román és délről szerb erőkkel. A németek a Margarethe-terv első változatában valóban számoltak a szlovák és román részvétellel, a szerbekével azonban nem, de a jelentésnek a szerbekre vonatkozó részét a jelentéstevő is zavarosnak nevezi. A jelentés második fele pedig más forrásból horvát erők részvételét tartja valószínűnek.⁵⁹⁴ Ezek még nem voltak világos adatok, egyértelmű jelzések, s valószínűsíthetően ezért nem vette komolyan a magyar vezetés.

Nem világos, hogy ez a jelentés előzménye-e a Kádár Gyula visszaemlékezésében szereplő Lipcsey-Magyar Sándor vezérkari őrnagytól kapott levelek valamelyikével?! Itt azt írja Kádár, hogy 1943 októberében olyan értesítést kapott Lipcsey-Magyar Sándortól, hogy egyik bizalmi embere, akinek jó összeköttetései vannak a német nemzetiszocialista pártban, tudomást szerzett Magyarország német megszállásának előkészületeiről, sőt, annak időpontjáról is, melyet 1944. február végére vagy március elejére helyezett. Kádár jelentést tett a levélről a megfelelő kormánytagoknak és természetesen a vezérkar főnökének is, de egyedül csak Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter vette nagyon komolyan a hírt, és a saját szervei útján információszerzésbe is kezdett. A vezérkar főnöke nem adott ugyan hitelt ennek a hírnek, de utasította a pozsonyi katonai attasét, hogy emberével tartsa az összeköttetést és küldjön értesítést bármilyen új információról. Nem sokkal később Lipcsey-Magyar vezérkari őrnagy újabb levelet küldött a 2. vkf. osztály vezetőjének, melyben az szerepelt, hogy hamarosan egy német megbízott érkezik Budapestre azzal a feladattal, hogy

⁵⁹³ Lipcsey-Magyar Sándor (1908-1975) vezérkari őrnagy, 1942 és 1945 között volt magyar katonai attasé Pozsonyban.

⁵⁹⁴ HL VKF 1943 1. oszt. 5991/eln.; VKF 1943 2. oszt. 26.077/eln. Feltűnő a jelentésnek az a mondata, mely szerint Tiso elnök óvatosan kezeli és a lehetőségekhez képest elutasítani igyekszik a német felszólítást, a háború kimenetelének bizonytalansága miatt. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main. 1961. 189. A Magyarország megszállására vonatkozó német terv megszületésének és végleges változata kialakulásának folyamatát részletesen bemutatja Kun József: Magyarország német katonai megszállásának előkészítése és lefolyása 1943. szeptember – 1944. március. In: Hadtörténelmi Közlemények 1963/1. szám.; valamint Ránki György: 1944. március 19. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 48-57.

Kéri Kálmán⁵⁹⁵ vezérkari ezredestől tudakolja meg olyan magyar tábornokok és magasabb beosztású vezérkari tisztek neveit, akik a német megszállás után a honvédség kulcspozícióinak betöltésére alkalmasnak látszanak politikai elkötelezettségük révén. Kádár jelentése után Szombathelyi vezérezredes és Keresztes-Fischer Ferenc parancsot adtak a német megbízott megfigyelésére, s Kéri vezérkari ezredest is tájékoztatták a találkozó előtt. A német Kéri előtt is megerősítette a megszállás közeli bekövetkeztét, azonban a magyar vezetés elbagatellizálta annak veszélyét.⁵⁹⁶

Maga Szombathelyi az ellene a vezérkar főnökének bírósága által 1944 októberében indított eljárás során azt vallotta, hogy első értesüléseit 1943 novemberében szerezte a német megszállásra vonatkozóan. Konkrétumokat nem adott meg vallomásaiban, egyszerűen csak fecsegő német tisztektől származó információkról beszélt.⁵⁹⁷ Ezek a források természetesen szintén nem voltak döntőnek tekinthetők.

Lakatos Géza vezérezredes 1944 januárjában jelentette a vezérkar főnökének Magyarország várható katonai megszállásának tervét, mely iratokhoz leitatott SS-tisztektől jutottak hozzá. Azonban a jelentés kiértékeléséhez nem rendelkeztek adatokkal, így a magyar vezérkar nem adott hitelt az értesüléseknek.⁵⁹⁸

1944. március 8-a körül kezdtek beérkezni az első hírek arról, hogy német csapatösszevonások folynak a magyar határ közelében.⁵⁹⁹ Magyar vasúti tisztviselők jelentették, hogy naponta 40-50 német katonai szállítmány rakod ki Bécsújhely-Kismarton térségében.⁶⁰⁰ Katonai vonalon a jelentések nagy része a szombathelyi III. hadtest kémelhárító és hírszerző osztályától érkezett, s néhány nappal később már maga a hadtestparancsnok, Bakay Szilárd⁶⁰¹ altábornagy jelentette táviratban Szombathelyi vezérezredesnek, hogy a német csapatok Magyarország megszállására gyülekeznek.⁶⁰²

⁵⁹⁵ Kéri Kálmán (1901-1994) vezérezredes, ekkor vezérkari ezredes és 1942 augusztusa óta a honvédelmi miniszter szárnysegéde.

⁵⁹⁶ Kádár Gyula: i. m. 2. k. 624-628.

⁵⁹⁷ Szombathelyi Ferenc elsőrendű vádlott vallomása az 1944. október 11-12-én megtartott főtárgyaláson. Idézi Szakály Sándor: Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai a Honvéd Vezérkar Főnökének bírósága előtt. In: Hadtörténelmi Közlemények 1986/1. szám. 187.

⁵⁹⁸ Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. Európa, História, 1992. 73.

⁵⁹⁹ A képet némileg árnyalja a Ravasz István által talált, a magyar vezérkar utasítására készített térkép, mely „február 28-i keltezéssel [...] a 20 nappal későbbi megszállásban részt vevő német csapatokat rögzíti, azok pontos helyének és harcértékének feltüntetésével.” Ravasz István: i. m. 116. Ez mindenképpen ellentmond a német erők felderítéséről szóló, alább következő forrásoknak!

⁶⁰⁰ Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main. 1961. 224.; Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 780.

⁶⁰¹ Bakay Szilárd (1892-1947) altábornagy, 1943 májusától 1944 júliusáig a szombathelyi III. hadtest parancsnoka.

⁶⁰² Bakay március 12-én küldte ki az ekkor a 7. gyaloghadosztály parancsnokságán, Sopronban szolgáló Köves-Toronyi Ferenc századost Németországba azzal a feladattal, hogy a Magyarország határán felvonuló német csapatok erejét, szándékait és hangulatát felderítse. A felderítés eredményéről Köves-Toronyi százados írásban

A vezérkar főnökét a fenti jelentések elbizonytalanították. Egyfelől hitelt adott azok tartalmának, s ilyenkor úgy fogadkozott: „*ha megszállnak a németek, én leszek az első partizán*”, azaz kész lett volna a németekkel való fegyveres szembefordulásra, azonban egy Magyarországon kibontakozó partizánháborút az ország szempontjából katasztrófának tartott volna, amint ezt alább még részletesebben tárgyalni fogjuk. Másrészt ostobaságnak tartotta a megszállást a németek szempontjából is (az e gondolat mellé felsorakoztatott érveit is később tárgyaljuk.) A bizonytalan helyzetben lévő vezérkar főnöke végül Kádár Gyula ezredes rábeszélésére a következő lépésre szánta el magát: utasította helyettesét, Bajnóczy vezérezredest, hogy kérjen felvilágosítást a német katonai attasétól, Kállay miniszterelnököt pedig arra kérte, érdeklődjön ő is a budapesti német követnél. Kállay azt felelte, hogy beszélni fog a német követtel, de azt nem fogja említeni, hogy a magyar fél egy esetleges megszállásra gondol, „*úgy kell feltüntetni, mintha ennek bekövetkeztét eleve abszurdumnak tartanánk.*”⁶⁰³

Bajnóczy vezérezredes tehát március 13-án magához kérette a budapesti német katonai attasét⁶⁰⁴ helyettesítő Fütterer⁶⁰⁵ vezérőrnagy légügyi attasét, és felvilágosítást kért tőle a csapatösszevonások célját illetően, valamint közölte azt is, hogy német tisztek nyilatkozata szerint a csapatok célja Magyarország megszállása. Fütterer vezérőrnagy az OKW főnökétől kapott utasítás szerint másnap közölte Bajnóczy vezérezredessel⁶⁰⁶, hogy az OKW a legnagyobb csodálkozással fogadta a magyar vezérkarfőnök helyettesének kérdését, s elgondolkodtató jelenségnek tartják, hogy egy páncélostanhadosztály Bécs környéki megjelenésén a magyar fél ennyire megütközik.⁶⁰⁷ Bajnóczy vezérezredes erre azt válaszolta,

és szóban is jelentést tett a III. hadtest parancsnokának, aki továbbította ezeket a Honvéd Vezérkar Főnökének. ÁBTL V-32000/23 Köves-Toronyi Ferenc 1945. október 21-i nyilatkozata Bakay Szilárd igazolási ügyében; Kádár Gyula: i. m. 2. k. 656. Kéri szerint Bakay a honvédelmi minisztert személyesen is tájékoztatta. Hadtörténelmi Közlemények. 1974/1. szám 93.

⁶⁰³ Kádár Gyula: i. m. 2. k. 656-657.

⁶⁰⁴ Hans von Greiffenberg (1893-1951) gyalogsági tábornok, 1943. október 10. és 1944. április 1. között a budapesti német követség katonai attaséja vezérőrnagyi rendfokozattal, majd 1944. április 1-től a Wehrmacht meghatalmazott tábornoka Magyarországon, gyalogsági tábornoki rendfokozattal.

Greiffenberg éppen ezen a napon utazott a Führer főhadiszállására ahol több napot töltött, de a Margaréta tervről csak március 17-én tájékoztatták. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main. 1961. 224.

⁶⁰⁵ Kuno Heribert Fütterer (1894-1963) a légierő tábornoka, ekkor vezérőrnagy és 1938 nyara óta a budapesti német követség légügyi attaséja. 1944. április 4-től a magyarországi német légierő vezénylő tábornoka, aki – mint ilyen – rendelkezett a magyar légierő és léghárító szervezetek felhasználása felől.

⁶⁰⁶ Kádár Gyula visszaemlékezése szerint a választ Fütterer írásban hozta a vezérkarfőnökségre, s Szombathelyi erre úgy reagált, hogy „*a németek, ha a megszállás szándékukban állana, nem lennének bolondok ilyen írást kiadni a kezükből.*” Kádár Gyula: i. m. 2. k. 658.

⁶⁰⁷ Kállay visszaemlékezésében ehhez még azt is hozzáteszi, hogy a katonai attasé (valójában a légügyi attasé) úgy tájékoztatta a magyar vezérkart, hogy a Bécs környéki csapatösszevonásokat két dolog indokolja: egyrészt a város jelentős közlekedési csomópont, másrészt hadiipari központ és állandó célpontja a szövetséges légierőnek, melynek gépei Magyarország felől közelítik meg a várost. Mivel a magyar fél megtagadta azt a kérést, hogy területén telepíthessenek német légvédelmi ütegeket, így ezt a határ közelében kell megtenniük. Kállay Miklós: i.

hogy a magyar vezérkar főnöke nem, csak a polgári hatóságok nyugtalankodtak, s kértek folytonosan felvilágosítást. Azért, hogy ezt a német fél felé is hangsúlyozzák, érdeklődött a vezérkar főnöke helyett annak helyettese. Bajnóczy József a fenti kijelentéseket tevő német tisztek adatainak későbbi átadását is megígérte a légügyi attasénak. A kialakult helyzetet a németek meggyőződése szerint magyar részről azért is találhatták nyugtalanítónak, mert sem a kormányzó legutóbbi Führerhez intézett, sem Szombathelyi vezérezredesnek az OKW főnökéhez intézett levelére az ideig nem érkezett válasz.⁶⁰⁸

Kállay miniszterelnök bevárta, míg a katonák tették fel a kérdést a németeknek, s óvatosságból azt is megvárta, amíg a német követ hozta szóba a magyar külügyminiszternél⁶⁰⁹ a csapatösszevonások körüli izgatottságot. A német követ is csodálkozását fejezte ki a meggondolatlan híresztelések miatt, melyek a csapatösszevonások miatt szárnyra kaptak.⁶¹⁰ A Kállay Miklóstól kapott, óvatosságra intő utasításnak volt köszönhető, hogy Ghyczy Jenő válaszában az ügyet ártalmatlanabbnak nyilvánította, mint azt a katonák beállították, véleménye szerint Bajnóczy vezérezredes érdeklődésének oka is csak a kíváncsiság volt (tudniillik a szóban forgó csapatoknak Magyarországon keresztül történő esetleges szállítására vonatkozóan), s nem a nyugtalanság. A magyar kormány különben sem gondolt a híresztelésben szereplő lehetőségre.⁶¹¹

A magyar fél tehát mind politikai, mind katonai vonalon félrevezető információkat kapott a németektől, s a válaszok a miniszterelnököt és a vezérkar főnökét is megnyugtatták.⁶¹² Ennek oka nem naivságuk volt, hanem elsősorban az, hogy nem tartották ésszerű lépésnek a németek részéről Magyarország megszállását. Úgy vélték, a németek már így is olyan nehéz helyzetben vannak, „*hogy egy újabb katonai és politikai feszültség kiélézését a nyílt törésig nem fogják magukra venni.*”⁶¹³ Szombathelyi vezérezredes személy szerint meg volt győződve arról, hogy „*Németország politikailag a céljait sokkal ügyesebben és jobban más*

m. 2. k. 165-166. Ez utóbbi érvel Fütterer a magyarok „rossz lelkiismeretére” is építhetett, mely garanciája lehetett annak, hogy többé ne hozakodjanak elő a kérdéssel.

⁶⁰⁸ Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main. 1961. 224-225.; Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 780-781.

⁶⁰⁹ Ghyczy Jenő (1893-1982) diplomata, politikus. 1939-től a Külügyminisztérium Politikai Osztályának vezetője, 1941-től a külügyminiszter állandó helyettese, majd 1943. július 24. és 1944. március 22. között külügyminiszter.

⁶¹⁰ Kállay visszaemlékezése szerint von Jagow pimaszul hozzátette, hogy talán csak nem rossz a magyarok lelkiismerete. Kállay Miklós: i. m. 2. k. 165.

⁶¹¹ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula: i. m. 781.

⁶¹² Kádár Gyula: i. m. 2. k. 657-659.; Kállay Miklós: i. m. 2. k. 165.

⁶¹³ Gosztonyi Péter: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990. 32.

*úton is el tudná érni, nem kell ahhoz Magyarországot megszállni.*⁶¹⁴ Ezzel a gondolattal csengett össze Keresztes-Fischer belügyminiszter véleménye, aki szintén nem gondolt konkrét katonai lépésekre, hanem csak arra, hogy a németek a csapatösszevonásokat politikai zsarolásra fogják felhasználni, azaz követelni fogják az ő és a miniszterelnök eltávolítását.⁶¹⁵ Szombathelyi Ferenc katonai szempontból vizsgálva az eseményeket jutott arra a következtetésre, hogy Németország egy esetleges megszállással csak még inkább szétforgácsolná erejét az amúgy is katasztrofális hadműveleti helyzetben.⁶¹⁶ Magyarországra való bevonulásuk ideje előbb-utóbb bekövetkezik véleménye szerint, de csak akkor, ha az arcvonal közvetlenül Magyarország határaihoz ér.⁶¹⁷ Amennyiben ennél előbb kerülne sor egy német megszállásra, az a nyugati szövetségesek szemében csak a pánik jeleként lenne értékelhető. Ezenkívül a csatlós országokban is a német gyengeség benyomását keltené ez a lépés. Ezen eszmefuttatással Kállay miniszterelnök is teljes mértékben egyetértett.⁶¹⁸ (Több mint érdekes, hogy a megszállást végrehajtó német csapatok parancsnoka, Weichs vezértábornagy is ezen a véleményen volt, nevezetesen az ellenséges propaganda politikai téren kihasználhatja és a gyengeség jeleként tüntetheti fel, másrészt Németország kisebb szövetségeseire sem maradhat hatás nélkül.⁶¹⁹)

Annak ellenére, hogy nem számoltak a megszállás valós veszélyével, Kállay Miklós tájékoztatást kért Szombathelyi vezérezredestől az ellenállás esélyeire vonatkozóan. A miniszterelnök szerint a vezérkar főnöke kijelentette, hogy *„a Budapesten és Nyugat-Magyarországon lévő csapatokkal semmiféle ellenállást nem lehet kifejteni. Egyetlen harcképes alakulatunk sincs ebben a térségben, sőt, mivel folyamatban van Budapest katonai*

⁶¹⁴ Szombathelyi Ferenc elsőrendű vádlott vallomása az 1944. október 11-12-én megtartott főtárgyaláson. Idézi Szakály Sándor: Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai a Honvéd Vezérkar Főnökének bírósága előtt. In: Hadtörténelmi Közlemények 1986/1. szám. 188.

⁶¹⁵ Kállay Miklós: i. m. 2. k. 166. Ugyanezt gondolta Csataj honvédelmi miniszter is. Kéri Kálmán: Visszaemlékezés 1944. március 19-re. In: Hadtörténelmi Közlemények 1974/1. szám. 93-94.

⁶¹⁶ A Vörös Hadsereg 1944. évi téli hadjárata 1943. december 24-én vette kezdetét. A hadjárat célja a Jobbparti Ukrajna felszabadítása volt, melynek során 1944 februárjáig öt sikeres támadó hadműveletet hajtottak végre. 1944. március 4-én újabb szovjet nagyoffenzívára került sor, mely rövid időn belül jelentős sikereket eredményezett. A német arcvonalban óriási ür tátongott és Lembergől keletre és délkeletre összeomlani látszott. A németek a megszállás végrehajtására kijelölt alakulatok közül is kénytelenek voltak erőket átcsoportosítani a veszélyeztetett szakaszokra. Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. Európa, História, 1992. 89.; Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main. 1961. 217. Kállay szerint valóságos csapás volt a németeknek, *„amikor [...] Magyarország megszállására kénytelenek voltak nagy létszámú erőt elvonni a galíciai frontról, ahol éppen kibontakozóban volt az orosz támadás.”* Kállay Miklós: i. m. 1. k. 161.

⁶¹⁷ A háború után ezt úgy fogalmazta meg, hogy a háború közeledtével *„az ország keleti része lassan hadműveleti területté válik. Ez ugyan a katonai adminisztrációt ezen területeken bekapcsolja, de katonai megszállásra nincsen szükség.”* ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 21.

⁶¹⁸ Szombathelyi Ferenc elsőrendű vádlott vallomása az 1944. október 11-12-én megtartott főtárgyaláson. Idézi Szakály Sándor: Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai a Honvéd Vezérkar Főnökének bírósága előtt. In: Hadtörténelmi Közlemények 1986/1. szám. 187-188.; Kállay Miklós: i. m. 2. k. 166-167.

⁶¹⁹ Gosztonyi Péter: Légiveszély, Budapest! Népszava, 1989. 111.

kiürítése⁶²⁰, a csapatok szanaszét vannak szórva a Budapest környéki falvakban és városokban, s felszereléssel, hadianyaggal sincsenek ellátva [...]. Van ugyan két ütőképess hadtestünk, de az egyik az Északi-Kárpátokban a másik Erdélyben, ahonnét a nyugati határra hozni őket hetekbe telne.” Szombathelyi Ferenc véleménye szerint ezek a magyar erők esetleg a siker reményében vehetnék fel a harcot a Bécs környékén állomásozó német csapatokkal, de német megszállás és magyar fegyveres ellenállás esetén minden bizonnyal román erők is bevetésre kerülnének, velük szemben pedig így már nem lenne milyen magyar erőket szembeállítani.⁶²¹

Szombathelyi vezérezredes tehát nem hitte, hogy katonai megszállásra kerülne a sor, azonban ha ez mégis bekövetkezne, az ellenállásra az adott helyzetben nem tartotta alkalmasnak a honvédséget. A háború után a megszállásban részt vevő német erők nagyságát 6-8 hadosztálynyira⁶²², a velük szembeállítható magyar erőket pedig nagyjából ennek a felére becsülte, hozzátéve, hogy „ezek is majdnem fegyvertelenek voltak.” Ezen túlmenően az is a németek mellett szólt, hogy „egységesen és minden oldalról tervszerűen és fölényes erővel léptek fel”, továbbá a honvédségben erős volt a németek iránti szimpátia, mely nem valószínűsítette az egységes magyar ellenállást.⁶²³ Szombathelyi Ferencnek a magyar honvédség felszerelésére vonatkozó megállapítását egy 1944. március 10-i német összefoglaló is megerősíti: a magyar „alakulatok hadrafoghatósága korlátozott, kiképzésük még nincs befejezve, felszerelésük nem kielégítő. Csak részben rendelkeznek modern fegyverekkel (a hadosztályoknak nincsenek nehéz páncéltörő ágyúi).⁶²⁴

Nem tudjuk, minek a hatására – vagy kései, elkapkodott, valamiféle „lelkiismeret megnyugtatóására” irányuló lépésnek tekinthetjük, vagy pedig újabb beérkező információk

⁶²⁰ A kérdésre vonatkozóan lásd MOL K 27 1944. január 25-i és február 1-jei minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

⁶²¹ Kállay Miklós: i. m. 2. k. 167-168. A magyar vezérkar tehát nem is számolt a német déli és északi csoportosítással, melyek szintén részt vettek a megszállásban.

⁶²² Dombrády Lóránd megállapítása szerint „mintegy 40.000-50.000 körüli erővel számolhatunk” és „körülbelül 300-400-ra tehető a csapatok rendelkezésére álló páncéljárművek – köztük »Párdúc« és »P-IV«-es harckocsik, különböző típusú rohamlövegek – száma. Ez a négy irányból koncentráltan támadó erőcsoportosítás nem volt lebecsülendő, magyar ellenállás esetén is a biztos siker reményében vehette volna fel a harcot.” Dombrády Lóránd: i. m. 367.; Ravasz István véleménye szerint „a megszállásban részt vett német katonai, rendőri és repülő erőket legfeljebb 100 ezer főre lehet becsülni.” Ravasz István: i. m. 117. Hitler Antonescunak 1944. március 23-án két páncéloshadosztályban, egy SS-páncélgránátos hadosztályban és kilenc gyaloghadosztályban, tehát összesen 12 hadosztályban jelölte meg azt az erőt, mely részt vett Magyarország megszállásában. Hitler hatvannyolc tárgyalása. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1983. 2. k. 268-269. Ezek a hadosztályok azonban nem voltak teljes értékű, feltöltött hadosztályoknak tekinthetők.

⁶²³ HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II./1. Ugyanezt vetítette előre Barcza György is egy 1944. március 6-án a miniszterelnökhöz és a külügyminiszterhez írt levelében: egy német megszállás esetén „hadseregünk kettészakadna, egyik része parírozna, de a másik átmenne a németekhez, és kicsiben ugyanaz történhetne nálunk, ami nagyban ma Olaszországban van [...]” Barcza György: Diplomataemlékeim 1911-1945. Európa, História, 1994. 2. k. 348.

⁶²⁴ Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main. 1961. 214.

hatására megszületett döntésnek véljük, hogy – Szombathelyi vezérezredes nem sokkal a megszállás előtt mégis készenlétbe helyezte a vezérkart és a magyar hadvezetést.⁶²⁵ „Megpróbált némi rendet teremteni a budapesti csapatoknál, fegyvert és lőszert szállíttatni a környéken szétszórt alakulatokhoz.”⁶²⁶ Március 14-én a németek is értesültek magyar előkészületekről a vasutak őrzésére és a részleges mozgósításra vonatkozóan, azonban ezeket elkésetteknek tekintették, melyek a megszállás kimenetelét már nem befolyásolhatják.⁶²⁷

Ennél erélyesebb ellenrendszabályokat hozni a vezérkar főnöke már csak azért sem akart, mert attól félt, hogy azzal valóban kiprovokálhatná a megszállást. „Lapulni kellett annál is inkább, mert a keleti határainkon nagy dolgok voltak kialakulóban.”⁶²⁸ Ez azért volt fontos Szombathelyi – s az ebben vele egyetértő Kállay – számára, mert az erők megőrzéséről vallott politikájuk végét jelenthette volna. Ez természetesen az 1941 és 1944 közötti időszak bármelyik időpillanatára érvényes megállapítás általában, azonban 1944 tavaszára mindennél fontosabbá, sorsdöntővé vált, hiszen eldőlt: Magyarországot a szovjet csapatok hamarabb fogják elérni, mint az angolszászok, s „a bolsevisták [...] szőröstül-bőröstül felfalnak bennünket, még hozzá könnyebben, ha itt németeket találnak, nem pedig egy katonai erővel rendelkező, intakt országot. Az utóbbi esetben még bizonyos egyezkedésre is lehet esélyünk.”⁶²⁹ – jósolta Szombathelyi Kállaynak. Ez lehetett a legnyomósabb érv a magyar katonai és politikai vezetés – és benne személy szerint a vezérkar főnöke számára –, hogy mindent megtegyenek a megszállás elkerülése érdekében.

Ilyen előzmények után érkezett meg Hitler meghívása a klessheimi kastélyba Horthyhoz, melyet Jagow adott át 1944. március 15-én késő este. A kormányzó 1944. február 12-i levelére tanúsított hallgatását Hitler azzal mentette ki, hogy eddig beteg volt, de most majd alkalom adódik a felvetett kérdések megbeszélésére, ezért a honvédelmi minisztert és a vezérkar főnökét is vigye magával. Kiemelte, hogy sürgősen el kell utaznia a főhadiszállására, ezért Horthy Miklós látogassa meg őt két napon belül. Mielőtt a kormányzó választ adott a

⁶²⁵ Hogy ez a lépés pontosan mit takart, arról Macartney professzor ad Kállaynál alig valamivel bővebb felvilágosítást: „Mivel senki nem tudta, mit kellene tenni, senki sem tett semmit, kivéve Szombathelyit, aki a hadseregben titokban »készültségi állapotot« rendelt el. A tisztek és a legénység »álljon készenlétben«, de mivel arra kellett készen állniuk, hogy semmit se tegyenek, az intézkedés nyilvánvalóan hatástalan volt.” Macartney: i. m. 2. k. 293.

⁶²⁶ Kállay Miklós: i. m. 2. k. 169.

⁶²⁷ Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main. 1961. 225.

⁶²⁸ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 22.

⁶²⁹ Kállay Miklós: i. m. 1. k. 167.

németeknek, még konzultálni szeretett volna a miniszterelnökkel, a külügyminiszterrel, a honvédelmi miniszterrel és a vezérkar főnökével. Erre március 16-án került sor. Horthy Miklós előbb Kállayval beszélt, aki veszélyesnek tartotta, hogy a kormányzó éppen a jelenlegi zavaros helyzetben távozzon külföldre, hiszen így az ország és a honvédség legfőbb irányítója nélkül maradna, s a németek fogságba is vethetik. Horthy egyetértett miniszterelnöke eszmefuttatásával, s úgy határozott, hogy maga helyett a vezérkar főnökét küldi Németországba. Ezután folytatódott Horthy és Kállay tanácskozása, immár Csatayval, Ghyczyvel és Szombathelyivel kiegészülve. A kormányzó és a miniszterelnök előadták álláspontjukat, mellyel a honvédelmi miniszter egyetértett⁶³⁰. Ghyczy Jenő az elutazás mellett foglalt állást, mert véleménye szerint, ha a kormányzó ebben a kritikus pillanatban visszautasítja a meghívást, az még jobban ki fogja élezni a két ország viszonyát. Végül Szombathelyi vezérezredes kapott szót, aki kifejtette: miután már egy éve követeljük a magyar csapatok hazaszállítását, éppen most akarnánk meghátrálni, amikor Hitler hajlandó tárgyalni a kérdésről? Nem hiszi, hogy a kormányzó tekintélye nélkül ő egyedül sikert érhet el Hitlerrel szemben a fenti kérdésben, mint ahogy a Kárpát-védelem kérdésében sem, hiszen ezt kizárólag katonai szempontból megindokolni nem lehet, ezért csak a kormányzó képviselhetné sikerrel. A harmadik tisztázandó ügy a két ország között a határainkon állomásozó német csapatok nyugtalanító problémája, melyet szintén csak a kormányzó tudna Hitlerrel elsimítani. A vezérkar főnöke ezután a kormányzó kötelességérzetére és személyes bátorságára hivatkozott, majd leszögezte, hogy *„bizonyos benne, hogy nem esik semmi baja, és hazatér, sőt reméli, hogy mint a nemzet megmentője tér haza.”* Horthy Szombathelyi érveinek hatására az elutazás mellett döntött. Kállay még megpróbálkozott néhány közbeeső megoldással, de ebből a kormányzó csak annyit volt hajlandó elfogadni, hogy magával viszi a külügyminisztert is.⁶³¹

Kádár Gyula szerint Szombathelyi fenti érveit azzal is megtoldotta Horthy előtt: mivel nincsenek harcoló, csak megszálló csapataink, Hitler valószínűleg ezen előbbieket fogja követelni, vagy nagyobb mérvű gazdasági segítséget. Tehát alkudozásra kerül majd sor, melynél a kormányzó személye és tekintélye lehet a biztosíték, hogy kevesebbet kelljen adni, azaz többet lehessen lealkudni.⁶³²

⁶³⁰ Macartney szerint Csatay Lajos Ghyczy Jenő érveinek elhangzása után szintén az elutazás mellé állt. Macartney: i. m. 2. k. 294.

⁶³¹ Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa – História, 1990. 278-279.; Kállay Miklós: i. m. 2. k. 170-173.

⁶³² Szombathelyi érvelése Kádárt is megingatta, aki pedig napok óta bizonyos volt a megszállásban. Kádár Gyula: i. m. 2. k. 659-660.

Szombathelyi vezérezredes tehát arra számított, hogy Klessheimben valódi tárgyalásokra fog sor kerülni, mely során sikerülhet alkupozícióba kerülniük, bár helyzetüket nehezíteni fogja a magyar határon felsorakozott német csapatok által biztosított zsarolási potenciál. Abban azonban bizonyos volt, hogy a kiutazás elutasítása egyenlő lenne a megszállással, a megszállás pedig a magyar területgyarapodások, sőt, talán további területek elvesztésével, szélsőséges, németbarát kormány alakulna, megszűnne az önálló, intakt magyar haderő és a német megszállást hamarosan követné a szovjet megszállás. Mindaz romba dőlne tehát, amiért eddig vezérkarfőnökként küzdött, ezért presszionálta Horthyt a meghívás elfogadására.

Március 17-én tehát elutazott a kormányzó és kísérete Klessheimbe, ahová másnap érkeztek meg.⁶³³ Szombathelyi Ferenc először Keitel vezértábornaggyal tárgyalt, mintegy egy óra hosszat. Itt Keitel közölte a magyar vezérkar főnökével, hogy a Führer nincs megelégedve Magyarország politikai magatartásával, s ezért garanciákra van szüksége, különös tekintettel a keleti arcvonal jelenlegi helyzetére. Keitel vezértábornagy sejteni engedte, hogy a garanciákat katonai természetű intézkedésekkel fogják kikényszeríteni. Szombathelyi vezérezredes erre kifejtette, hogy egy katonai intézkedést szerencsétlen lépésnek tekintene, s gyakorlatilag az általunk már korábban tárgyalt érveket ismételte meg ezzel kapcsolatban Keitel előtt. Szombathelyi megpróbált személyes tekintélyével hatni Keitelre, s garantálni kívánta, hogy a magyar politikai magatartásra vonatkozó híresztelések erősen eltúlzottak, hiszen ő, mint a vezérkar főnöke értesülve kellene, hogy legyen esetleges átállási törekvésekről. Abba az illúzióba se ringassák magukat a németek, hogy Kállay miniszterelnök elmozdításával és egy új emberre való kicserélésével majd megoldódnak a problémák, mert ezt az új személyt sem fogja a magyar nemzet egy emberként követni. Rámutatott arra, hogy egy erőszakos lépés megbontja Magyarország egységét, *„a politikai helyzet labilis lesz, a jelenlegi nyugodt és békés viszonyok felborulhatnak.”* Ez nem lehet német érdek. Egy német megszállást bizonyosan követné a szövetségesek bombázása, mely eddig elkerülte ugyan az országot, de ezentúl az ipari üzemek és közlekedési eszközök jelentős kiesésével kellene számolni. Ez szintén nem lehet német érdek, hiszen a magyar ipar jelentős része Németországnak dolgozik, s ugyanez igaz a közlekedési eszközökre is.⁶³⁴

Keitel vezértábornagy válaszában közölte, hogy ő nem ismeri a dolog politikai oldalát, így nem tudja, hogy Szombathelyi vezérezredes érvelése helyes-e, de mindenképpen garanciát kell teremteniük, ha el akarják kerülni az olasz példa megismétlődését Magyarországon. A

⁶³³ Közben táviratoztak a Semmeringen tartózkodó Sztójaynak, hogy Bécsben csatlakozzon a kísérethez. Macartney: i. m. 2. k. 295.

⁶³⁴ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 1-4.

magyar vezérkar főnöke ekkor a keleti hadszíntér eseményeire terelte a szót, és felhívta az OKW főnökének figyelmét arra, hogy „*a keleti hadszíntéren végzetes komoly a helyzet.*” A szovjetek offenzívájuk sikerétől a keleti hadszíntér déli szárnyán bizonyosan nemcsak katonai eredményeket várnak, hanem politikaiakat is, azaz Románia kiugrására spekulálnak. Ha ez bekövetkezne, akkor ebbe Magyarország és az egész Balkán is belesodródna. Ezért a németeknek Romániára kell leginkább ügyelniük. Keitel azonban kifejtette, hogy Romániában és személy szerint Antonescu marsallban teljesen megbíznak, aki legutóbbi látogatása során⁶³⁵ ígéretet is tett a végsőig való kitartásra. Szombathelyi vezérezredes ekkor szellemesen megjegyezte: „[...] *Én Antonescunak nem hinnék, még kevésbé a románoknak. Szerintem a helyzet az, hogy a németek tartják Antonescut, Antonescu tartja a németeket, de a román nép sem a németeket, sem Antonescut nem tartja. Ebből kifolyólag jó lesz résen lenni.*” Végül megpróbált a németek lovagiasságára apellálni, amikor világ-skandalumként állította be Magyarországot, mint hű szövetséges megszállását, amelyet éppen akkor támadnak hátba, amikor a közös ellenség – a Szovjetunió – ellen mozgósít és felvonul.⁶³⁶

Közben Horthy Hitlerrel folytatott délelőtti tárgyalása befejeződött, mely után a kormányzó tájékoztatta küldöttsége tagjait az elhangzottakról. Hitler közölte Horthyval, hogy az egy évvel korábbi figyelmeztetésének dacára a magyar politikai helyzet nagyon bizonytalanná vált, s ő okulva az olasz példából intézkedni kénytelen, hogy ugyanez a Duna-medencében – a szovjetek ellen súlyos harcokat vívó német haderő hátában – ne ismétlődhessen meg. Hitler ködösen úgy fogalmazott: „*az intézkedéseket máris kiadta, hogy komoly garanciákat vegyen a kezébe.*” Magyarország katonai megszállását tehát nyíltan nem jelentette ki. A kormányzó erre közölte, hogy erőszak alkalmazása esetén lemond, „*mert nem szándékozik a felelősséget vállalni.*” A német megszállás értelmetlen, hiszen a magyar ipar és a magyar közlekedés nagyrészt Németországnak dolgozik, és „*egy átállás Magyarország részéről ki van zárva*” – Horthy tehát ugyanazokat az érveket hozta fel Hitlernek, amelyekkel Szombathelyi is élt Keittel szemben.⁶³⁷

⁶³⁵ Antonescu 1944. február 26-27-én tartózkodott a klessheimi kastélyban. Hitlerrel folytatott tárgyalására vonatkozóan lásd: Hitler hatvannyolc tárgyalása. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1983. 2. k. 202-224.

⁶³⁶ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 4-6.

⁶³⁷ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 6-8.

A Hitler és Horthy közti délelőtti tárgyalást egyéb részletekkel is gazdagítja Horthy visszaemlékezése (Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa – História. 1990. 281-283.), az 1944. március 19-i koronatanácsai jegyzőkönyv (MOL K27), nagybacsoni Nagy Vilmos (nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendő. Gondolat, Budapest. 1986. 231-233.), Macartney: i. m. 2. k. 296-298. A koronatanácsai jegyzőkönyv szerint Hitler már a délelőtti megbeszélés alkalmával fenyegette Horthyt a megszállással, amelyet szükség esetén román, szlovák és horvát csapatok is támogatnának. Nagy Vilmos pedig arról ír, hogy Hitler már ekkor Horthy elé tette a közös

A kormányzó kísérete a beszámoló elhangzása után kérlelni kezdte Horthyt, hogy délután folytassa a tárgyalásokat Hitlerrel és győzze meg Magyarországot töretlen szövetségi hűségéről. Ekkor érkezett meg Hitler meghívása a közös ebédre, melyet Horthy némi gondolkodás után⁶³⁸ – és feltehetően kísérete kérlelésének hatására – elfogadott. Az ebéd nagyon feszült légkörben zajlott, majd délután újabb tárgyalások következtek.⁶³⁹

A Horthy és Hitler közti, délután fél 4-től 17 óra 25 percig tartó megbeszélés során Hitler merev és elzárkózó magatartást tanúsított⁶⁴⁰, dacára annak, hogy a kormányzó kijelentette: amennyiben akadna olyan magyar kormány, mely a háborúból kiugrani vagy átállni szándékozna, ő azonnal főbe lőné magát. Hitler erre mindössze csak annyit válaszolt: „Davon habe ich gar nichts.”⁶⁴¹ Így Horthy azonnal el akart utazni.⁶⁴²

Ekkor lépett fel a kormányzónál Szombathelyi vezérezredes annak érdekében, hogy a két ország közti végleges szakadásnak elejét vegye. Kérte Horthyt, hadd beszéljen most ő Hitlerrel a helyzet tisztázása érdekében, hiszen az addig elhangzottak alapján nem lehetett világosan látni, tulajdonképpen mit is szándékoznak tenni a németek Magyarországgal. Keitel vezértábornagy közbenjárására Hitler engedélyezte a magyar vezérkar főnöke számára a magánkihallgatást, amely kb. egy óra hosszat – 17 óra 45 perctől 18 óra 40 percig – tartott. Hitlerhez belépve Szombathelyi vezérezredes Hitler tavaly év eleji mondatának megismétlésével kezdte mondandóját. Akkor – a sztálingrádi katasztrófa előtt közvetlenül – Hitler úgy fogadta Szombathelyit, hogy tragikusan feszült helyzetben fogadja a magyar vezérkar főnökét, most Szombathelyi fejezte ki magát ugyanígy, hozzátéve: „*talán még tragikusabb és feszültebb helyzetben, mint az előző évi.*” A németek által meglépni tervezett fordulat ugyanis tragikus és végzetes következményeket eredményezhet a két ország

nyilatkozat szövegét. Horthy Macartneynak beszámolván a történekről úgy nyilatkozott, hogy Hitler már ekkor nyíltan kijelentette Magyarország katonai megszállását, s erre ő annyira haragra gerjedt, hogy elhagyta a szobát, s haza akart utazni. Horthy emlékiratai szerint Hitler már ekkor intézkedett: ha Horthy ragaszkodna a hazautazáshoz, Bécsben le kell tartóztatni.

⁶³⁸ Macartney szerint Horthy először külön akart ebédelni a saját szobájában. Macartney: i. m. 2. k. 298.

⁶³⁹ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klesssheimi tárgyalásokról. 8.

⁶⁴⁰ Szombathelyi háború után azt írta, hogy a délutáni tárgyalás „a lehető legfagyosabb és legfeszültebb hangulatban folyt, amelyen Hitler teljesen magába roskadva, vízenyős tekintetével maga elé meredve ült.” ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 22.

⁶⁴¹ „Azzal egyáltalán nem érnék semmit.” A Szombathelyi rövidebb beszámolóját felhasználó „Horthy Miklós titkos iratai” című kiadvány helytelenül idézi Szombathelyi szavait – a „Davon habe ich nichts” kifejezést használva –, pedig a rövidebb beszámolóban is a fenti forma szerepel. Természetesen a két alak közti eltérés legfeljebb csak nyelvtani, és nem értelmi különbséget takar.

⁶⁴² HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klesssheimi tárgyalásokról. 8. További információk találhatók: MOL K27 1944. március 19-i koronatanácsi jegyzőkönyv; Macartney: i. m. 2. k. 298.; nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendő. Gondolat, Budapest. 1986. 233. A koronatanácsi jegyzőkönyv szerint Horthy közölte Hitlerrel, hogy 18 óra körül szeretne elutazni. A németek ekkor a proklamáció aláírását kérték. A koronatanácsi jegyzőkönyv és Macartney szerint a második Hitler-Horthy – tárgyalás közben Ribbentrop Ghyczyvel, Keitel pedig Csataival és Szombathelyivel tárgyalt.

viszonyában. A vezérkar főnöke most ezt kívánja megakadályozni. Jelentését Szombathelyi Ferenc állva kívánta megtenni, azonban Hitler helytel kínálta. Hitler feltehetően azonnal felismerte, hogy Szombathelyi vezérezredes jelen pillanatban szövetségese lehet a helyzet német szempontból kedvezőbb megoldása érdekében, így beszélgetésük alatt nyoma sem volt annak a merev és elzárkózó magatartásnak, amelyet röviddel előbb Horthyval szemben tanúsított. A kihallgatás első részében a magyar vezérkar főnöke ugyanazokat az érveket ismételte meg, amelyeket a Keittel folytatott tárgyalása során is kifejtett, s amelyeket délelőtt Horthy is hangoztatott Hitler előtt. Szombathelyi vezérezredes haladékokat kért a kormányzó számára, s azoknak a követeléseknek a megnevezését, amelyeket a németek támasztanak Magyarországgal szemben, hiszen eddig a magyar fél nem hallott konkrétumokat. Eerre Hitler kijelentette, hogy megmásiíthatatlan elhatározásra jutott Magyarország megszállást illetően⁶⁴³, és időhaladékokat nem adhat. Csapatái holnap reggel indulnak.⁶⁴⁴ 1943. áprilisi klessheimi tárgyalásuk alkalmával már figyelmeztette Horthy kormányzót, hogy Kállay Miklós politikáját nagyon rossz szemmel nézi, és hogy ezen változtatni kell. Ennek dacára, azóta sem történt semmi. S mivel Olaszország esetében egyszer már kellemetlen meglepetésben volt része, így ezt Magyarország esetében el kívánja kerülni. Sajnálja, hogy a mai napon Horthy kijelentette lemondási szándékát a megszállás bekövetkezte esetén, azonban amennyiben ez mégis megtörténne, „a Főméltóságú Úr lemondásának a következményei természetesen úgy személyét, mint családját illetőleg teljesen bizonytalanok lennének”.⁶⁴⁵ Ha Magyarországon fegyveres ellenállásra kerülne a sor, lehetséges, hogy pár napig sikerülne kitartaniuk a német csapatokkal szemben, de 10-12 napon belül ezt mindenképpen eltipornák, s ebben az esetben a szomszédos államok is csatlakoznának a megszálláshoz. „Ilyen esetben Magyarország jövőjét sem biztosíthatná.” Hitlernek ezek a mondatai azt jelentették Szombathelyi vezérezredes számára, hogy bekövetkezik az ország kifosztása, az eddig megőrzött erők elvézése, s nemcsak az 1938 óta visszaszerzett területek kerülnek veszélybe, hanem egy még tragikusabb „Trianon” következhetne be az ország számára, egyenesen állami létünk megszűnése. Emellett a Vörös Hadsereg mindenképpen átvonulna egy németek megszállta országon, még súlyosabbá téve a veszteségeket. Mindezek miatt a vezérkar főnöke számára létfontosságú volt, hogy

⁶⁴³ Szombathelyi későbbi vallomása szerint ekkor „hallottuk először és tisztán azt, hogy mit akarnak a németek Magyarországon végrehajtani.” ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 23.

⁶⁴⁴ Valójában azonban nem sokkal 19 óra után már megkezdődtek a „Margarethe I” terv végrehajtását előkészítő katonai akciók. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main. 1961. 230.

⁶⁴⁵ Szombathelyi Nagy Vilmosnak erről úgy számolt be, hogy Hitler le akarta tartóztatni Horthyt. Szombathelyi érveinek hatására Hitler csak nehezen állt el ettől az elhatározástól. nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendő. Gondolat, Budapest. 1986. 233.

kompromisszum szülessen a jelenlegi tárgyalások során, erre törekedett már az elutazás előtt, de most, a Hitler felvázolta jövőkép biztos tudatában ez elkerülhetetlen megoldássá vált számára. Hitler azonban igyekezett megnyugtatni Szombathelyit, hogy ő nem ellensége a magyaroknak, független országgént tekint rá, amely a történelem során sohasem volt a Birodalom része, nem úgy, mint például Csehország. Még jobban hathatott a vezérkar főnökére Hitlernek az a mondata, hogy *„mihelyt megteremti Magyarországon a szükséges garanciákat, megszálló erői elhagyják az ország területét.”* Azaz a megszállás nem végleges állapot, egy németeknek jobban megfelelő kormány felállítása és a magyar haderőnek a szovjetek elleni háborúban való fokozottabb részvétele árán Magyarország visszanyerheti szuverenitását, így elkerülve a fent vázolt tragikus következményeket – vélhette ekkor Szombathelyi vezérezredes. Ebben a kérdésben a vezérkar főnöke nem dönthetett, ezért azt kérte Hitlertől, hogy engedélyezze a kormányzó számára a hazautazást, ezzel segítve elő a döntés meghozatalát. Feltehetően ezzel az volt Szombathelyi szándéka, hogy a nagyon felindult Horthy, aki a tárgyalások megszakítását határozta el, nyugodtabb körülmények között gondolhassa át a helyzetet, s úgy talán sikerül rábírní a kompromisszumra. S hogy erre elegendő idő legyen, Szombathelyi Ferenc kérte Hitlert, hogy a csapatok bevonulását 24 órával halassza el. Természetesen ezzel annak a lehetősége is megnyílt volna, hogy egy egységes, az ország erőit összefogó nemzeti ellenállás élére álljon Horthy, Hitler ezért nem egyezhetett bele ebbe az engedménybe. A Führer kijelentette Szombathelyinek, hogy haladékról már nem lehet szó, mert a német csapatok reggeli indulására már ki van adva a parancs. Szombathelyi azonban tovább erősködött, hogy a reggeli indulás még mindig lefújható.⁶⁴⁶ Erre Hitler színjátékot játszva bekérte Keitel vezértábornagyot és megkérdezte tőle, hogy el lehet-e tolni a bevonulást, mire Keitel határozott nemmel válaszolt. Ahogyan beszámolójában Szombathelyi Ferenc megjegyzi, ekkor azt hitte, Keitel vezértábornagy csak a kedvező alkalom kihasználása érdekében tette ezt a kijelentést, azaz hogy a magyarok ne szabadulhassanak szorításukból, még akárcsak órákra sem, hanem most valljanak színt: teljesítik a német követeléseket vagy sem. Valójában azonban a német csapatok szerelvényei ebben az időpontban már átlépték a magyar határokat, tehát a megszállás eldöntött tény volt.⁶⁴⁷ Mivel még mindig fennállt a kormányzó elutazásának szándéka, búcsúzásul Hitler

⁶⁴⁶ Szombathelyi háború utáni vallomása szerint a következőképpen fejezte ki magát: *„Erre megjegyeztem, hogy a harctéri tapasztalatok alapján tudjuk, hogy egy katonai akciót még öt perccel annak megkezdése előtt le lehet mondani.”* ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 23.

⁶⁴⁷ Konkrétan kb. ezekben a percekben, illetve nem sokkal ezután indultak meg a megszálló csoportok első szállítmányai, tehát ELVIEKBEN a megszállás még leállítható lett volna, GYAKORLATILAG azonban már nem. Ez utóbbi nem is állt a németek érdekében. Szombathelyi így jött rá, hogy *„Hitler miért vallott a katonai*

kijelentette Szombathelyinek, hogy 20 óráig még hajlandó folytatni a tárgyalásokat, azaz Szombathelyinek kb. 1 órát adott a kormányzó esetleges meggyőzésére.⁶⁴⁸

A fenti tárgyalással párhuzamosan sor került Sztójay Döme és Ribbentrop külügyminiszter második megbeszélésére⁶⁴⁹, ahol a kialakult helyzet politikai vonatkozásait taglalták.⁶⁵⁰ Szombathelyi vezérezredes Hitlertől távozva megtudta, hogy a kormányzó elutazása elé technikai akadályokat gördítettek, egy légiriadóra hivatkozva.⁶⁵¹ Ezért szükségesnek tartotta arra kérni a német külügyminisztert is, hogy engedjék hazautazni Horthyt és kíséretét. Ribbentrop közölte, hogy a magyar kormányzó természetesen elutazhat, „*de hogy a csapat körletében mi vár rá, azt ő nem tudja így megmondani, miután a Főméltóságú Úr nem akar együttműködni.*” Hitler korábbi és Ribbentrop fenti kijelentéséből látható, hogy a németek nem mondták ki egyértelműen, de erősen utaltak rá, hogy amennyiben Horthy nem fog együttműködni, úgy sor kerül letartóztatására.⁶⁵² A német külügyminiszter szerint jelen helyzetben arról van szó, hogy Horthy állítson ki egy nyilatkozatot, „*amely szerint a német csapatok Magyarországra való bevonulása közte és a Hitler között történt megállapodás után egyetértésben megy végbe.*”⁶⁵³ Ezután a kormányzó eltávozhat. Szombathelyi vezérezredes erre kijelentette, hogy jelen helyzetben Horthy csak, mint magánember nyilatkozhatna, mert „*mint államfő a nyilatkozata csak akkor bír közjogi hatállyal, hogyha a kormány azt ellenjegyzi. [...] Ezért feltétlenül szükséges, hogy a Főméltóságú Úr hazautazhasson és otthon a kormánnyal ezeket az ügyeket lebonyolítsa és új kormányt alakíthasson.*” Miniszterelnöknek Szombathelyi vezérezredes Sztójajt ajánlotta, akiről tudta, hogy bírja a németek bizalmát. Ribbentrop kijelentette, hogy Sztójajt valóban szívesen látná a miniszterelnöki székben.⁶⁵⁴ Ekkor a magyar vezérkar főnöke arra kérte Ribbentropot, hogy Sztójay követ is csatlakozzon a megbeszéléshez, tekintettel tárgyalásaik

megszállás tekintetében ilyen későn színt. Előbb tudnia kellett, hogy csapatai már az ország határát átlépték.” ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 23.

⁶⁴⁸ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 8-12.

⁶⁴⁹ A délelőtti folyamán került sor az elsőre. Macartney: i. m. 2. k. 297.

⁶⁵⁰ Sztójay ugyanazt kérte Ribbentroptól, amit Szombathelyi Hitlertől: halasszák el a megszállást, amíg a kormányzó és a kormány megtárgyalja a német kívánságok ügyét, a németek pedig adjanak garanciát arra vonatkozóan, hogy nem szüntetik meg Magyarország szuverenitását. Macartney: i. m. 2. k. 300.

⁶⁵¹ A kastélyt elködösítették, majd jelentették, hogy bombatámadás megszakította a távbeszélő-vezetékét. Így akadályozták meg, hogy Horthy felhívhassa Kállayt. Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa – História. 1990. 283.; Macartney: i. m. 2. k. 298.

⁶⁵² Fentebb már utaltunk Nagy Vilmos visszaemlékezésére, miszerint Szombathelyinek sikerült Hitlert nagy nehezen lebeszélnie Horthy letartóztatásáról. Úgy látszik, Ribbentropnál is ezt tette.

⁶⁵³ Azaz a németek is szerették volna elkerülni a Magyarország megszállásából esetleg következő, rájuk nézve negatív politikai következményeket, amelyekre Horthy és Szombathelyi is hivatkozott a tárgyalások során.

⁶⁵⁴ Nagy Vilmos Szombathelyi neki tett kijelentése alapján azt írja, hogy Ribbentrop először neki ajánlotta fel a miniszterelnökséget, Szombathelyi azonban maga helyett Sztójajt ajánlotta. nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendőök. Gondolat, Budapest. 1986. 234.

politikai természetére. Ennek bekövetkezte után Sztójay Döme ugyanazokat az alkotmányos aggályokat fogalmazta meg, amelyeket Szombathelyi vezérezredes. Erre Ribbentrop külügyminiszter kijelentette, hogy ezen a ponton szakítsák félbe tárgyalásukat, hiszen Horthy úgyis haza akar utazni, „és így mindennek vége.” Sztójay azonban közölte, hogy ez tévedés, a kormányzó nem akar szakítani, hajlandó folytatni a tárgyalásokat, csak a pontos német kívánságokkal nincs még mindig tisztában.⁶⁵⁵ Ezért az lenne a legjobb, ha még egyszer találkozhatna Horthy Hitlerrel, ahol tisztáznák egymás közt a helyzetet. A javaslattal Ribbentrop is egyetértett, és kijelentette, hogy a proklamáció aláírása nem is olyan sürgős. A Szombathelyi beszámolójában található megjegyzés szerint a németek feltehetően ekkor már hírt kaptak arról, hogy csapataik ellenállás nélkül behatoltak Magyarország területére, így a fenti nyilatkozat aláírásával várhattak is.⁶⁵⁶

Miközben Ribbentrop bement Hitlerhez, Szombathelyi és Sztójay a már felöltözködött, útrakész kormányzót tájékoztatták, hogy lehetőség nyílt egy újabb találkozóra a Führerrel. A források alapján nem lehet világosan megállapítani, hogy a vezérkarfőnök és a berlini magyar követ érvelése, vagy Hitler tárgyalási hajlandósága győzte-e meg Horthyt – azaz elhárult annak veszélye, hogy a délutánihoz hasonló merev és elzárkózó magatartást fog vele szemben tanúsítani –, az azonban tény, hogy amikor Ribbentrop is megjelent a kormányzónál és átadta Hitler meghívását, arra Horthy igent mondott. Így került sor 20 óra 10 perckor Hitler és Horthy utolsó megbeszélésére.⁶⁵⁷ A kormányzó elbeszélése szerint egy darabig egyikük sem szólalt meg, mert mindketten azt hitték, hogy a másik fél szeretne közölni valamit. Ebből is látható, hogy erre az utolsó találkozóra a közbenjárók – Ribbentrop, Sztójay és Szombathelyi – unszolására került sor, s kezdetben mindkét államfő álláspontja és magatartása ugyanaz maradt. Végre megtört a jég, és Hitler közölte, hogy Magyarország igaz barátja és nem szeretné, ha a helyzet elmérgesedne. Hajlandó azonnal értesíteni Antonescut, hogy a magyar határon álló csapatait csoportosítsa át a keleti arcvonalra és ne avatkozzon be Magyarország megszállásába. Azonban konkrét követeléseiről ekkor sem tájékoztatta Horthyt. Hitlertől kijöve a kormányzó azonnal útrakész volt, a Führer nagy kísérettel búcsúztatta Horthyt a vasútállomáson, s végül a vonat 21 óra 30 perckor gurult ki a pályaudvarról.⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ Sztójaynak ez a kijelentése inkább csak tárgyalási eszköz volt, nem fedhette a valóságot, mivel alább látni fogjuk, hogy Horthy már felöltözködve, indulásra készen várakozott.

⁶⁵⁶ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klesssheimi tárgyalásokról. 12-14.

⁶⁵⁷ Szombathelyi szerint ezt az utolsó megbeszélés mintegy 10 percig tartott. ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 23.

⁶⁵⁸ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klesssheimi tárgyalásokról. 14-16.

Sajnos Hitler és Horthy megegyezéséről nem maradt fenn feljegyzés, mert nem foglalták írásba, de néhány tény nagy bizonyossággal rögzíthetünk: Horthy beleegyezett a német hadsereg bevonulásába és a Kállay-kormány elmozdításába, ő maga a helyén maradt, a magyar haderő és ipar fokozottabb mértékben részt vállalt a háborús erőfeszítésekből, a zsidókérdés megoldása érdekében lépéseket fognak tenni⁶⁵⁹, viszonzásul pedig Hitler megígérte, hogy a megszállás csak ideiglenes lesz. Ez volt az ára annak, hogy Magyarországnak legalább egyfajta korlátozott szuverenitása megmaradjon.

Szombathelyi vezérezredesnek a tárgyalásról távozóban az volt a meggyőződése, hogy ha egy nappal előbb érkeztek volna ki, elkerülhető lett volna a megszállás. Így is nagy eredménynek tekintette a végül kialakult kompromisszumot.⁶⁶⁰

A búcsúzás alkalmával Hitler kezét fogva Szombathelyivel kifejezte reményét, hogy a magyar vezérkar főnöke olyan intézkedéseket fog kiadni, amelyek megakadályozzák „komoly események” bekövetkeztét. Ennek hatására – és a korábbi helyzetfelismerés alapján – tehát a következő tartalmú három táviratot adták ki a vonatról:

Az elsőben a kormányzó utasította Kállay miniszterelnököt, hogy másnap délre hívjon össze koronatanácsot. A második táviratban a külügyminiszter utasította Szegedy-Maszák Aladárt⁶⁶¹, hogy a sajtó és a rádió ne foglalkozzon a megszállással. A harmadik távirat címzettje Bajnóczy vezérezredes volt, s ebben Szombathelyi vezérezredes a következőkre utasította helyettesét: „A magyar határokon belépő német csapatok továbbmentükben nem akadályozandók, szokott bajtársias módon kezelendők.”⁶⁶²

Március 20-án reggel Horthy Miklós Szombathelyi vezérezredes lakására telefonált, hogy járjon el Veessenmayernél⁶⁶³ Kállay érdekében, akit az éjjel folyamán letartóztattak.⁶⁶⁴ A

⁶⁵⁹ Ekkor még nem volt szó konkrétumokról. Macartney: i. m. 301-302.

⁶⁶⁰ ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 24.

⁶⁶¹ Szegedy-Maszák Aladár (1903-1988) diplomata, 1943-44-ben a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd vezetője. A német megszállás után a Gestapo letartóztatta és Dachauba deportálták.

⁶⁶² HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 16-17. Kéri Kálmán szerint a távirat tartalma ennél „melegebb” hangvételű volt: „a németek nem ellenséges szándékkal jönnek és őket barátilag kell fogadni. A honvédség alakulatai további intézkedésig maradjanak laktanyáikban.” Hadtörténelmi Közlemények 1974/1. szám. 98.

⁶⁶³ Edmund Veessenmayer (1904-1977) német diplomata, a náci párt és az SS magas rangú tagja. A háború alatt különböző megbízatásokban dolgozott, 1943-ban két ízben – márciusban és novemberben – is járt Magyarországon, hogy az itteni gazdasági, politikai állapotokról jelentést tegyen. 1944. március 19-e után teljhatalmú magyarországi megbízott és német követ Magyarországon.

⁶⁶⁴ Kállay Miklós és Zólyomi László testőr főhadnagy visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a Kállay-családot március 20-án reggel 6 óra körül érkezett meg egy SS-osztag, akiknek éberségét kijátszva az alagútrendszeren keresztül sikerült a volt miniszterelnöknek és családjának a Várpalotába menekülniük. Hogy ez mennyi időt vett igénybe, sajnos nem tudjuk megállapítani. Azonban Szombathelyi azt írja, hogy őt a kormányzó 7 óra 45 perckor értesítette Kállay letartóztatásáról, tehát ekkor Horthy még nem értesülhetett a Kállay-család sikeres megmeneküléséről. Azonban Kállay beszámolója szerint Horthyt és feleségét az ő érkezésének hírére

vezérkar főnöke a kormányzó utasítására jelentkezett is a német követnél, „*aki megfelelő intézkedéseket helyezett kilátásba Kállay szabadon bocsátása érdekében.*” Szombathelyi azt javasolta, hogy Kállay Kállósejénbe távozhasson azzal a kikötéssel, hogy birtokát nem hagyhatja el. Veessenmayer erre azt felelte, ha Szombathelyi erre becsületszavát adja, „*akkor ő ilyen megoldást illetően pozitíven van beállítva.*”⁶⁶⁵

Ugyanennek a napnak kora estéjén a vezérkar főnöke tájékoztatta a kormányzót a harctéri helyzetről: az oroszok átlépték a Dnyesztert Mohilevnél és Kremeniecz-Dubno vonaláról is jelentős szovjet erők támadnak nyugati irányba. Ezért Szombathelyi vezérezredes javasolta további seregtestek mozgósítását, amelyről másnap fog jelentést tenni Horthynak. A kormányzó a javaslathoz hozzájárult. Szombathelyi Ferenc arra is felkérte Horthyt, hogy mielőbb nevezzen ki új kormányt, mert angolszász és szovjet repülőgépek Budapest elleni támadásaira lehet számítani a megszállás következtében. Ebben az esetben számítani lehet „*felfordulás*” bekövetkeztére, melyet „*még kormánnyal is nehéz levezetni és elintézni, nemhogy kormány nélkül.*” Horthy erre kijelentette, „*hogy csak hivatalnok kormányt akar kinevezni, rendes kormányt nem, Ő maga visszavonulna és csak a hadsereget tartaná meg magának.*” A vezérkar főnöke ezt a jelenlegi helyzetben kivitelezhetetlennek találta, s javaslatot tett olyan miniszterelnök személyére, aki a németeknek is elfogadható és a kormányzó is képes lenne együtt dolgozni vele. Ilyen személynek gondolta Szombathelyi Bárdossyt, Tasnády-Nagyot⁶⁶⁶, Szászt⁶⁶⁷, Reményi-Schnellert⁶⁶⁸, Jurcseket⁶⁶⁹, Borbély-Maczkyt⁶⁷⁰, valamint Mikeczet⁶⁷¹. Ezeket a neveket Horthy egy papírra föl is jegyezte.⁶⁷²

ébresztették fel, és a kormányzó ezután telefonált Veessenmayernek, hogy erélyesen tiltakozzon. Veessenmayer „*a kormányzó úrnak azt válaszolta, hogy valóban ő adott ki utasítást, hogy a kora reggeli órákban beszélni óhajt*” Kállayval, de a letartóztatásáról nem volt szó. Kállay Miklós: i. m. 2. k. 197-198.; 334-337. Kállay évekkal az esemény után írta meg visszaemlékezését, Szombathelyi azonban 1944. március 22-én zárta le fenti naplófeljegyzését, így ez utóbbit fogadhatjuk el hitelesebbnek az események rekonstruálását illetően. A napló-jellegből adódhat az a téves információ is, miszerint Kállayt március 20-án reggel a németeknek sikerült letartóztatni.

⁶⁶⁵ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 17-18.

⁶⁶⁶ Tasnády-Nagy András (1882-1956), 1936-1945 a kormánypárt országgyűlési képviselője, 1939-1945 az országgyűlés képviselőházának elnöke.

⁶⁶⁷ Szász Lajos (1888-1946), 1939-től a kormánypárt országgyűlési képviselője, 1942 és 1944 között a Kállay-kormány tárca nélküli közellátásügyi minisztere. A Sztójay-kormány iparügyi minisztere lett 1944. március 22-től.

⁶⁶⁸ Reményi-Schneller Lajos (1892-1946), 1938-tól 1945-ig pénzügyminiszter, emellett 1940 decemberétől 1944 novemberéig a gazdasági tárcákat összehangoló csúcsminiszter volt.

⁶⁶⁹ Jurcsek Béla (1893-1945), 1942 júliusától a Kállay-kormány közellátásügyi államtitkára, a Sztójay-kormány földművelésügyi és közellátásügyi minisztere.

⁶⁷⁰ Borbély-Maczkay Emil (1887-1944), 1930-tól Borsod vármegye főispánja, a MOVE országos elnöke.

⁶⁷¹ Mikecz Ödön (1894-1965), 1938. március 9. és november 15. között igazságügyi miniszter, 1940-től a felsőház tagja.

⁶⁷² HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 18-19.

19 óra 30 perckor Veessenmayer jelentkezett telefonon a vezérkar főnökénél, és érdeklődött, hogy Szombathelyi vezérezredes hajlandó-e még az este folyamán átfáradni hozzá a német követségre. A vezérkar főnöke a helyzet komolyságának és a megoldás sürgősségének tudatában közölte, hogy akár éjjelig is rendelkezésre tud állni, ha szükséges. Szombathelyi, látgatása előtt kihallgatást kért a kormányzótól, ahol engedélyt kapott arra, hogy a kormányalakítás szempontjából szóba jöhető fentnevezett politikusok névsorát közölhesse Veessenmayerrel. E kormányzói kihallgatás során módosította délután tett harctéri jelentését, miszerint Mohileven kívül még másik három helyen is átkeltek a szovjet csapatok a Dnyeszteren.⁶⁷³ Hogy az új magyar kormány kinevezésének újból nyomatókat adjon, a vezérkar főnöke tájékoztatta a kormányzót arról, hogy az angol rádió bejelentette Budapest bombázását. A kihallgatás éjjel ért véget, de Veessenmayer aznap már nem kérte Szombathelyit.⁶⁷⁴

Másnap délelőtt viszont sor került erre. A beszélgetést azzal kezdte, hogy Szombathelyi az új magyar kormány mellett is maradjon meg vezérkarfőnöki minőségében. Erre Szombathelyi vezérezredes megkérdezte, hogy ki lesz az új miniszterelnök és a honvédelmi miniszter. Az előbbi Sztójay, az utóbbit Rátz Jenő⁶⁷⁵ személyében jelölte meg. Szombathelyi vezérezredes úgy határozott, hogy továbbra is megmarad a vezérkarfőnöki beosztásban, ha ezt a kormányzó is úgy akarja. Ezután Veessenmayer felolvasta az új kormány általa javasolt tagjainak névsorát. Közelebbi Szombathelyi naplófeljegyzése nem árul el a tagok névsoráról, csak annyit, hogy sokan a Kállay-kormányban is tagjai voltak, új nevekként pedig Rátzot és Ruskayt⁶⁷⁶ jelöli meg, utóbbit belügyminiszternek szemelte ki Veessenmayer. A vezérkar főnöke ekkor közölte, hogy a kormánynévsort elfogadhatónak tartja, Ruskay kivételével, mert az ő kinevezéséhez Horthy nem fog hozzájárulni. A német követ erre kijelentette, hogy a közölt névsor így is nagy kompromisszum eredménye, most már Horthynak is engednie kellene. Szombathelyi vezérezredes felhívta Veessenmayer figyelmét arra, hogy a *„kormányzó megtartása rendkívül fontos, mert a magyar királyi honvédség vele áll vagy bukik. Ha ő nincs, vagy nem lesz a helyén, akkor a honvédség szétszalad, pártokra szakad, mert aligha fogunk találni embert,*

⁶⁷³ Ismét csak a naplójellegből kifolyólag szerepelhet Szombathelyi fenti jelentésében az az információ, hogy a szovjet csapatok Dnyeszteren való átkelésének hírére *„Bukarestben állítólag nagy kavargás van és Antonescu marsall is lemondott volna.”* HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 20.

⁶⁷⁴ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 19-20.

⁶⁷⁵ Szombathelyi vezérkarfőnöksége idején Rátz Jenő (1882-1952) nyugállományú gyalogsági tábornok, a Magyar Megújulás Pártjának egyik helyettes vezetője.

⁶⁷⁶ Szombathelyi vezérkarfőnöksége idején Ruskay Jenő (1887-1946) altábornagyi rendfokozatáról lemondott, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt prominens politikus.

*akire a honvédség egyöntetűen felesküdné. Ránk is egy partizán korszak szakadhatna, amelybe a nemzet belepusztulna, s amelyből senkinek sem lenne haszna.”*⁶⁷⁷ Az ellentétek mielőbbi kiküszöbölése érdekében most a hadászati helyzetre kell tekintettel lenni.⁶⁷⁸

Irodájába visszatérve Szombathelyi vezérezredes telefonon értesítette a kormányzót a Veesenmayernél lefolyt tárgyalásról és az új kormánylistáról. Horthy Miklós határozottan kijelentette, hogy ő új kormányt nem nevez ki, csak hivatalnokkormányval fog kormányozni „és magának a hadsereget tartja fenn, mert szerinte legfontosabb a hadsereg egysége.” A vezérkar főnöke ekkor felhívta a kormányzó figyelmét arra, hogy a valóság útján járjon. „Hogy ez a valóság milyen brutális és milyen durva, azt Klessheimben nekünk bőven volt alkalmunk tapasztalni.” Hitler nem hagyott kétséget: ha Horthy lemond, akkor Magyarország, valamint kormányzójának és családjának sorsa teljesen bizonytalanná és válságossá válna. „Annál is inkább, mert egy német-magyar konfliktusba bizonyára a szomszéd államok is beleszólnának.” A kormányzó távozásával a németek megszüntetnék a magyar állami életet, és az ország könnyen Olaszország sorsára juthat, azaz pártokra szakadhat és polgárháborúban pusztulhat el. A fenti érveken kívül Szombathelyi vezérezredes megpróbált Horthy lelkiismeretére is hatni: a kormányzó már csak azért sem mondhat le, mert „a nemzet választotta meg és a nemzetnek éppen ilyen súlyos és válságos időkben van szüksége kormányzóra. [...] Különben is éppen most, amidőn a bolsevizmus a határaink felé közeledik a Főméltóságú Úr nem állhat félre, aki a bolsevizmus elleni harcnak a kezdeményezője volt.” Ez éppen olyan nagy hiba lenne a vezérkar főnöke szerint, mint amit a németek éppen most követtek el, azaz hátra dőttek bennünket, amikor a közeledő veszély hatására mozgósítottunk.⁶⁷⁹ Szombathelyi vezérezredes nyomatékosan kérte Horthyt, hogy Veesenmayer – aki hamarosan személyesen is fel fogja keresni a kormányzót – javaslatát megértéssel fogadja, és ne szakítsa meg a tárgyalásokat. A vezérkar főnöke szerint „a fontos az, hogy minél előbb kormányunk legyen.” A kormányzó erre megértő választ adott, és mielőtt

⁶⁷⁷ Szombathelyi már a klessheimi tárgyalások során is a fenti okokból ragaszkodott Horthy helyén maradásához, ahogyan láthattuk.

⁶⁷⁸ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 20-22.

⁶⁷⁹ A kormányzó 1944. január 6-án hagyta jóvá az 1. magyar hadsereg részleges mozgósítását, mely a 16. és 24. gyaloghadosztályra, az 1. és 2. hegyi dandárra, a 2. páncélosadosztályra, illetve néhány hadseregközvetlen alakulatra vonatkozott. dálnoki Veress Lajos: i. m. 2. k. 183-185. A 16. és 24. gyaloghadosztályok, valamint a 2. hegyi dandár mozgósítását február 15-e előtt rendelte el Horthy, és arra február 18-tól került sor. MOL K 27 1944. február 15-i minisztertanácsi jegyzőkönyv. A 16. és 24. hadosztály valamint a 2. hegyi dandár március elején került kihelyezésre Kárpátaljára. HL VKF 1944 1. oszt. 7/sz. n.

letette a telefonkagylót közölte Szombathelyivel, hogy éppen most jelentik be nála a német követet.⁶⁸⁰

Ezután a vezérkar főnöke maga is a kormányzóságra sietett, mert kíváncsi volt, hogy mi lesz Horthy és Veessenmayer tárgyalásainak végeredménye. Elhatározott szándéka volt, hogy amennyiben szakításra kerülne a sor, bemegy a kormányzóhoz és a megegyezés irányába presszionálja, amint tette ezt Hitlerrel is Klessheimben, két nappal korábban. Szombathelyi a kormányzói kihallgatás végeztével találkozott Veessenmayerrel, majd bement a kormányzóhoz is, és mindketten úgy nyilatkoztak, hogy lehetséges lesz a megegyezés. Horthy kijelentette, „*hogy Ruszkayt nem vállalja, Rátzot inkább belügyminiszternek szeretné látni és Csatayt óhajtaná továbbra is honvédelmi miniszternek megtartani.*” A vezérkar főnöke ekkor tájékoztatta a kormányzót a katonai helyzet alakulásáról, majd bejelentette, hogy a IX. hadtest, valamint a 20. és 13. hadosztályok mozgósítására tesz a honvédelmi miniszternek javaslatot, amivel Horthy egyetértett.⁶⁸¹

Szombathelyi vezérezredes után Sztójay Döme jelent meg a kormányzónál, és sikerült a kormánytagok kijelölésében megegyezniük. Sztójay a kormányzói kihallgatás végeztével Szombathelyi lakására ment, ahol együtt ebédeltek. Az ebéd alatt és után megkezdte a kormányalakítással kapcsolatos tárgyalásait, és a vezérkar főnökének lakására kérette egymás után Reményi-Schnellert, Szászt, Hómant, Radocsayt⁶⁸², és Jurcseket. A megbeszélések este fél hatig Szombathelyi lakásán, majd a miniszterelnökségen folytatódtak, egészen március 22-én reggel 4 óráig.⁶⁸³ Végül délelőtt sikerült határozni a végleges kormánynévsor felől, így ugyanaznap délután 5 órakor tehette le esküjét a Sztójay-kormány.

Szombathelyi vezérezredes maga összegzi naplójában, hogy miért vállalt oroszlánrészt a klessheimi tárgyalások során és a Sztójay-kormány megalakításában: mindenképpen el akarta kerülni, hogy Magyarországon polgárháború törjön ki, vagy szakításra kerüljön sor a németekkel, mert ezzel két front közé kerülhetett volna az ország. A kormány megalakulása után lezárult az a politikai szerep, amelyet ezekben a sorsdöntő napokban magára vállalt.⁶⁸⁴

⁶⁸⁰ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 22-23.

⁶⁸¹ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 23-24.

⁶⁸² Radocsay László (1878-1968) 1939 novembere és 1944 márciusa között igazságügyi miniszter, majd 1944 áprilisától az Országos Központi Hitelszövetkezet igazgatóságának elnöke.

⁶⁸³ A tárgyalások végeredményben eredménytelenül zárultak, mert a kultusz- és az igazságügyi miniszteri poszt még mindig betöltetlen maradt.

⁶⁸⁴ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 24-25.

Szombathelyi véleménye szerint „a németek brutális, ellenséges és megszégyenítő eljárása felesleges volt, mert céljukat másként is elérhették volna. Ez valószínűleg sok magyar lélekben hoz kiábrándulást és sokan rá fognak jönni arra, hogy mégis csak más magyarnak lenni, mint németnek lenni.” Ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogyha az új viszonyokba Magyarország ügyesen illeszkedik bele, akkor egyrészt fennmarad állami léte, emellett pedig olyan szociális és gazdasági haladásban lehet része, amilyenre a maga erejéből soha nem lett volna képes. Hogy pontosan mit ért ezen a vezérkar főnöke, az nem derül ki egyértelműen a szövegből. Valószínűleg Szombathelyi is reménykedett abban, hogy a német megszállás és az ezáltal ránk kényszerített rendszer ugyanolyan felemelkedést fog hozni az említett területeken, mint amilyeneket hozott az 1930-as évek Németországának. Visszatekintve az elmúlt 20 esztendő magyarországi történéseire negatív mérleget von: „a lebukott liberális érának az alja rakódott le”, „a lefolyt 20 év alatt sajnos sem nemzetiek, sem keresztények nem lettünk, de pacifisták és spekulánsok igen. A békés revízió gondolata hamis patriotizmust és humanizmust alakított ki bennünk.” Ez az új, hideg szél azonban, ami Szombathelyi Ferenc szerint most fog beáramlani a Duna-medencébe, ugyan „sok mindent lefagyaszt” majd, „de másrészt sok gennygóc fog megszűnni, mely a nemzet életét, de különösen lelkierejét mérgezte meg.” Nagyon kemény gondolatok ezek attól a Szombathelyitől, aki a nemzetiszocializmustól és mindenfajta radikális politikai áramlattól távol tartotta magát, ugyanakkor a fenti kijelentései arról tanúskodnak, hogy szembesült a Horthy-korszak visszásságaival, meg nem oldott problémáival, melyek közül két területre ő maga is nagyon érzékenyen reagált: a szociális helyzetre és a katonás illetve pacifista szellem befolyására a magyar közgondolkodásban. Ezekre várt gyógyírt az új rendszertől, melyekre az addigi történelmi tapasztalatok alapján a német típusú államberendezkedés hathatós válaszokat adott. És még valamiben várt támogatást a németektől, a kialakult helyzet realitását tudomásul véve: a német megszállással a kérdés eldőlt, az ország sorsát a keleti hadszíntér eseményei fogják eldönteni, sorsközösségben a németekkel, mint 1918-ban. Ugyanakkor a fenti gondolatok mérlegét megvonva nem jelenthetjük ki, hogy Szombathelyi az eddigi, erők megőrzésére törekvő politikája helyett most már a mindenáron való kitartás és a németek mellett való feltétlen menetelés politikáját kívánta követni, hiszen kapcsolatot tartott fenn az ellenállással⁶⁸⁵ és a németek, mint megbízhatatlant, menesztették pozíciójából. Inkább arról lehet szó, hogy a sokkhatás következtében, melyet a német megszállás és addigi politikájának kudarca okozott, kereste azokat a tényezőket, amelyeket pozitívnak ítélt a kialakult helyzetben, s a rá

⁶⁸⁵ ÁBTL V-101594/1. Szemes István 1946. március 28-i vallomása.

annyira jellemző tépelődés, önellentmondásba keveredés szülte a fent rögzített gondolatokat.⁶⁸⁶

Ezután annak a kérdésnek a vizsgálatára tér rá, miszerint fegyveres ellenállást kellett volna kifejteni a németekkel szemben. Szombathelyi véleménye szerint ezzel az ellenállással egy hősie elbukást kockáztattak volna, mely erkölcsileg helyes, hiszen *„csak az támadhat fel újból, aki a meghalás kockázatát magára vállalta”*, de technikailag teljesen kivitelezhetetlen lett volna. Először is az ellenállásra vonatkozó parancsot a Németországban tartózkodó kormányzó és kísérete magától értetődően nem adhatta ki, s ilyen szándék kinyilvánítása esetén a hazatérésük is teljesen bizonytalanná vált volna. *„Hitler nem hagyott kétséget aziránt, hogy ellenállás esetén szomszédaink bevonásával bennünket elintézett volna és természetesen a Kormányzó Úrral is másként bántak volna el.”* A vezérkar főnökének megítélése szerint a németek rövid, pár napig tartó harcok után megtörték volna a honvédség ellenállását, s ezután azt lefegyverezték volna. Ellenben sor került volna a Volksbund felfegyverezésére, s egyúttal egy kiáltvány kibocsátásra is, mely a honvédségben korábban szolgálók közül önkéntesek jelentkezését hirdette volna ki. Erre a felhívásra biztosan sokan jelentkeztek is volna, ellenben akik nem, azok előbb-utóbb ellenállásra szánták volna el magukat, így partizánmozgalom, ezáltal pedig polgárháború bontakozott volna ki Magyarországon, melynek katasztrofális következményei lettek volna a nemzet szempontjából.⁶⁸⁷

A fenti negatív következmények mellett csak feltételezett, bizonytalan kimenetelű pozitív következményei lehettek volna a németekkel szembeni ellenállásnak. Szombathelyi Ferenc okoskodásnak bélyegzi azt a gondolatmenetet, mely szerint *„a hősi elbukás után számíthattunk volna ellenségeink, de különösen az angolszászok szimpátiájára.”* E kijelentés már csak azért is figyelmen kívül hagyható magyar szempontból, *„mert hiszen a mi sorsunk elsősorban az oroszok elleni háború kimenetelétől függ és ezen kívül Benessel⁶⁸⁸, Titóval⁶⁸⁹ és talán a románokkal is versenyt futni már nem tudunk. Erről már lemaradtunk.”* – állapítja

⁶⁸⁶ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 25-27.

⁶⁸⁷ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 27-28.

⁶⁸⁸ Edvard Beneš (1884-1948) Csehszlovákia köztársasági elnöke 1935 és 1938 között. A müncheni egyezmény hatására a Szovjetunióban látta a Csehszlovák függetlenség fő biztosítékát, így a II. világháború alatt, mint a csehszlovák emigráns kormány miniszterelnöke ennek megfelelő politikát folytatott. 1943-ban barátsági szerződést írt alá a Szovjetunióval.

⁶⁸⁹ Josip Broz Tito (1892-1980) 1937-től a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkára, 1941-től a németek elleni kommunista partizánmozgalom parancsnoka.

meg keserűen. Tehát az ellenállás végeredménye egy szétdarabolt, kivérzett ország lett volna, mely „*vérében fetrengve várta volna azt, hogy ki mit akar vele kezdeni.*”⁶⁹⁰

Ezzel szemben az a tény, hogy nem került sor végzetes szakításra a németekkel, biztosítja a magyar állami lét továbbélését és a szuverenitás bizonyos elemeit: a kormányzó a helyén maradhatott és van önálló magyar kormány, még ha ezek működésükben korlátozva is vannak. Ezek a két legfontosabb tényezőt biztosítják, amelyekkel elkerülhető egy katasztrofális, 1918-19-hez hasonló összeomlás: a nemzet egységét és a magyar haderő fennmaradását, melyek egy későbbi lehetséges kibontakozásnak mindenképpen az alapját képezhetik, „*mert akinek ideje van, annak élete van.*”⁶⁹¹ Hogy ezt a korlátozott szuverenitást mikor és milyen módon sikerül majd felhasználni, nehezen megmondható, mert az a szerencsétől is függ. Egy azonban bizonyos a vezérkar főnöke szerint: ha meggondolatlan kalandba ugrottunk volna bele egy németekkel szembeni ellenállással, akkor a szuverenitás fenti kellékei közül a legfontosabbal, azaz magyar haderővel, már bizonyosan nem rendelkeznenk, mert a fegyvert kiütötték volna kezünkől.⁶⁹² Ennek biztosítása vezette tehát Szombathelyi vezérezredest a klessheimi tárgyalások során, majd hazatérve a megszállás első napjaiban, amikor az új magyar kormány megalakítása volt napirenden. A fenti tényezők miatt tartotta volna katasztrofálisnak a németekkel való szembefordulást.

Az új helyzetet mérlegelve Szombathelyi Ferenc természetesen tisztában volt vele, hogy nem folytathatja a németekkel szemben az erők megőrzésének politikáját olyan mértékben, mint tette ezt vezérkarfőnöki működésének korábbi szakaszában. Azaz a németek felé teljesíteni kell, ami a jelen helyzetben a magyar haderő ütőképes részeinek mozgósítását jelentette.

Szombathelyi elmozdítására végül német nyomásra 1944 áprilisában került sor. A németek ekkor már elegendő információval rendelkeztek arra vonatkozóan, hogy Szombathelyi katonai vonalon – csakúgy, mint Kállay a politikain – kettős játékot űzött. Propagandisztikus okokból a Honvédségi Közlönyben 1944. április 19-én a kormányzó hosszú szolgálati idejére hivatkozással, saját kérésére mentette fel. Nem sokkal később bujkálni kényszerült, s megkezdődött kálváriája, az egymást követő perek sorozata, mely végül kivégzéséhez vezetett.

⁶⁹⁰ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 28-29.

⁶⁹¹ Szombathelyi fenti véleményével teljes mértékben megegyezően nyilatkozott Kállay az 1944. március 19-i koronatanácsán: „*Ma a lényeg nem a kormányon van, hanem a hadseregen és hogyan tudjuk a hadsereget átmenteni, hogy az be ne olvadjon a német hadseregbe. A magyar jövőendő biztosítéka a hadsereg. Nem szabad a hadsereg egységét megbontani.*” MOL K 27 1944. március 19-i koronatanácsi jegyzőkönyv.

⁶⁹² HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Szombathelyi március 22-i feljegyzése a klessheimi tárgyalásokról. 29.

X. Összegzett következtetések

Doktori értekezésem Szombathelyi Ferenc vezérkarfőnöki működésének vizsgálatát tűzte ki feladatul. Hipotézisem a Szombathelyi-kép átértékelésének folytatása és kiteljesítése volt, a rendszerváltás óta fellelhető legújabb, és a már korábban meglévő források, valamint a szakirodalom szintetizálásával.

A dolgozat elején feltett kérdésekre a következő rövid válaszokat adhatjuk:

1. Szombathelyi Ferenc vezérkarfőnöki kinevezésére elsősorban elődjétől merőben eltérő, az erők megőrzéséről vallott elképzelései miatt került sor, amelynek vezérfonala a magyar öncélúság gondolata volt a katonai döntések nyelvére lefordítva, szem előtt tartva 1918-20 tragédiáját, illetve az ennek elkerülésére való törekvést. Ez természetesen nem valósulhatott meg maradéktalanul, hiszen Szombathelyi kinevezésének pillanatában Magyarország már több mint két hónapja hadban állt a Szovjetunióval, s még hosszabb ideje politikai és katonai szövetség kötötte Németországhoz, mely egy olyan kényszerpályát eredményezett, melynek következményeit maradéktalanul elhárítani már nem, legfeljebb csak csökkenteni lehetett.

2. Szombathelyi Ferencnek a délvidéki razzia megindításában a belügyminiszter felkérése nyomán volt kezdeményező szerepe, ezzel tulajdonképpen kötelességének tett eleget. Az akció lefolyása során nem rendelkezett világos információkkal a kialakult helyzetről, alárendeltjei következetesen növelték a partizánok létszámáról szóló jelentéseiket, a kemény harcokról szóló híradások pedig egyenesen félrevezetőek voltak. Így egyértelmű döntéshelyzetbe nem kerülhetett, felelőssége annyiban merül ki, hogy nem tájékozódott személyesen a helyszínen az eseményekről, és később is csak alárendeltjein keresztül. Szombathelyi helyzetét menti, hogy egyrészt az első nyugtalanító híresztelések hatására parancsot adott az akció törvényes keretek közti folytatására, másrészt megbízott az akció parancsnokaiban, s a személyes tájékozódás az események lezajlása közben nehezen volt lehetséges a németekkel folytatott budapesti tárgyalások miatt.

3. A tisztogató művelet után az annak korábbi elfajulásáról továbbra is érkező hírek hatására utasította az akció parancsnokát a pontosabb jelentés megtételére, majd amikor ezen a vonalon nem tudott tiszta képet alkotni, saját közegét küldte le a kivizsgálás lefolytatására. A tények hatására Szombathelyi ugyan elrendelte az ügyészi nyomozó eljárást, azonban mivel sem ő, sem a politikai vezetés, sem a kormányzó nem akarta felvállalni a részletek nyilvánosságra hozatalának következményeit, így az ügy félre tételére került sor. Egy évvel

később több körülmény megváltozásának hatására sor került egy újabb vizsgálatra és az ügy bírósági szakaszba lépett, amelyet a vezérkar főnöke saját hatáskörébe utalt. Szombathelyi és az ügyben részt vevők vallomásai alapján ezzel a teljes és végleges felelősségre vonásnak kívánt biztosítékot teremteni, azonban a főbűnösök letartóztatását nem rendelte el, mert személyes meggyőződése mellett (magyar tábornokhoz méltánytalannak tartotta) kül- és belpolitikai nyomás is erre készítette. Így következhetett be a főbűnösök szökése, amely után azonban a vezérkar főnöke elrendelte a többi vádlott előzetes letartóztatását, s az eljárás tovább folytatását. Sőt, újabb katonatisztek ellen emeltek vádat. Az eljárások azonban a német megszállás következtében félbeszakadtak.

4. A 2. magyar hadsereg kiküldését eredményező tárgyalások során a vezérkar főnöke az erők megőrzésének álláspontját képviselte, azonban a megváltozott kül- és katonapolitikai viszonyokat a magyar tárgyaló fél nem hagyhatta figyelmen kívül, így került sor – minden általunk vizsgált tényező figyelembe vételével – egy elfogadható kompromisszum megkötésére. Szombathelyi az összes létező érvet és tárgyalási ügyességet igénybe vette a fenti kompromisszum megszületése érdekében.

5. A 2. magyar hadsereg pusztulását kényszerhelyzet okozta: a kiküldött erők megfelelő felszerelésének és utánpótlásának ígérését a németek nem tartották be, így a rosszul felszerelt magyar alakulatok lehetőségeiket messze meghaladó hadműveleti feladatok ellátására kényszerültek. A vezérkar főnöke felismerte ugyan a kialakult helyzetet, és lehetőségeihez képest igyekezett is a német hadvezetéstől a hadsereg ellátásának javítását, modern fegyverzetrel való felszerelését és erejének megfelelő mértékű alkalmazását kikényszeríteni, lehetőségei azonban korlátozottak voltak, a vitára végül pedig Hitler parancsa tett pontot. Mindezen tényezők együttes hatása vezetett végül a hadsereg katasztrofális vereségéhez.

6. A magyar politikai és katonai vezetésnek nem voltak egyértelmű, világos információi a német megszállás előkészületeire vonatkozóan, az pedig még inkább kérdéses volt, hogy a keleti hadszíntéren kialakult hadműveleti helyzet miatt a német hadvezetés vállalkozik-e egyáltalán az ország megszállására, vagy csak politikai zsarolásra kívánja felhasználni a magyar határ közelében felsorakoztatott erőit. Mivel Szombathelyi jelen helyzetben nem tartotta alkalmasnak a magyar haderőt a német erőkkel való eredményes szembefordulásra, így a tárgyalásos megoldás mellett szállt síkra, és a kormánynak is ilyen irányban tett javaslatot. Így került végül sor a klessheimi tárgyalásokra, melyben a vezérkar főnöke kulcsszerepet játszott, amennyiben ismét a magyar fél számára is elfogadható kompromisszum megkötésén fáradozott. A megszállás esetleges el nem fogadásának következményei Szombathelyi addigi vezérkarfőnöki működésének összes eredményét egy

csapásra romba döntötték volna, ez a meggyőződés vezette tehát a kialakult események során, majd az esetleges későbbi kibontakozás lehetőségének fenntartása érdekében vállalkozott a németek irányában való határozottabb teljesítés politikájára. Vezérkarfőnöki működésének korábbi részletei azonban azt eredményezték, hogy a németek bizalma megingott Szombathelyi iránt, ez vezetett beosztásából való elmozdításához, majd az ellene lefolytatott eljárások megindításához.

Munkám tovább árnyalja, nívumaival új megvilágításba helyezi Szombathelyi Ferenc szerepét és a magyar katonapolitika alakulásának főbb eseményeit 1941 és 1944 között, rávilágít a politikai és katonai vezetés kapcsolatára, együttműködésük mikéntjére. Ugyanakkor egy nagyhatalom és kis „szövetségese” haderejének viszonyrendszere elemzésére is több támpontot nyújt. A téma kifejtése természetesen nem teljes, a kutatás számos ponton továbbfolytatható.

Szombathelyi Ferenc jogi rehabilitációja már megtörtént: a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1994. március 16-án a háborús bűntett miatt ellene lefolytatott büntetőügyben a Budapesti Népbíróság és a Népbíróságok Országos Tanácsa ítéleteit hatályon kívül helyezte, és az ellene háborús bűntett miatt emelt vád alól felmentette.⁶⁹³ Elérkezett az ideje, hogy végre a magyar történeti irodalomban is elfoglalhassa az őt megillető helyet, az egyoldalú ábrázolásmód mellőzésével, a korszak és Szombathelyi tevékenységének minden ellentmondásosságával együtt bemutatva.

⁶⁹³ A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága által Szombathelyi Ferenc ügyében lefolytatott felülvizsgálati eljárás, Bfv. X. 3628/1993.szám. 1-25. HL Szombathelyi Ferenc tiszti személyi anyaga, 3137/1890.

Felhasznált irodalom

I. Visszaemlékezések:

1. ANDORKA RUDOLF: *A madridi követségtől Mauthausenig*. Kossuth Kiadó, Budapest. 1978
2. BARCZA GYÖRGY: *Diplomataemlékeim 1911-1945*. Európa, Budapest. 1994
3. BÁRDOSSY LÁSZLÓ: *A nemzet védelmében: utolsó beszédei az ún. Népbíróság előtt*. Duna, Fahrwangen. 1996
4. BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: *Az utolsó emberig*. Sinus Kiadói Iroda, Budapest. 1988
5. BETHLEN BÉLA: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Zrínyi, Budapest. 1989
6. BETHLEN ISTVÁN: *Bethlen István emlékirata, 1944*. Zrínyi, Budapest. 1988
7. BOLDIZSÁR IVÁN: *Don – Buda – Párizs*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1982
8. CIANO, GALEAZZO: 1999 *Ciano gróf naplója 1939-1943*. Ármádia, Budapest. 1999
9. DÁLNOKI VERESS LAJOS: *Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt*. Danubia Druckerei, München. 1972-1974
10. DEZSÉNYI MIKLÓS: *Örvények a Dunán*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest. 1964
11. EDELSHEIM GYULAI ILONA: *Becsület és kötelesség I-II*. Európa, Budapest. 2000-2001
12. ELEKES BÉLA: *Én is éltem*. Impress, Marosvásárhely. 1999
13. ESZENYI LÁSZLÓ: *Trianoni nemzedék*. Magyar Világ Kiadó, Budapest. 1989
14. (kisbarnaki) FARKAS FERENC: *Tatárhágó visszanéz*. Kárpát, Buenos Aires. 1952
15. FRIESSNER, HANS: *Árulások, veszített csaták*. CO-NEXUS Print, Budapest. 1992
16. GOEBBELS, JOSEPH: *Napló*. Dunakönyv, Budapest. 1994
17. GÖRGÉNYI DÁNIEL: *Signum laudis: egy katona emlékiratai*. Zrínyi, Budapest. 1968
18. HALDER, FRANZ: *Kriegstagebuch (1939-1942)*. Kohlhammer, Stuttgart. 1962-1964
19. HENNYEY GUSZTÁV: *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között*. Európa – História, Budapest. 1992
20. HIMLER MÁRTON: *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói : a magyar háborús bűnösök amerikaiak előtt tett vallomásának hiteles szövege*. St. Mark, New York. 1958

21. HORY ANDRÁS: *Bukaresttől Varsóig*. Gondolat, Budapest. 1987
22. HORTHY MIKLÓS: *Emlékirataim*. Európa, Budapest. 1993
23. HORTHY MIKLÓS: *Horthy Miklós titkos iratai*. Kossuth, Budapest. 1972
24. ILLYÉS GYULA: *Naplójegyzetek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest (1. kötet: *Naplójegyzetek 1929-1945*). 1986
25. KÁDÁR GYULA: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1978
26. KÁLLAY MIKLÓS: *Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942-1944*. Európa, Budapest. 1991
27. KEITEL, WILHELM: *Életem: kötelességteljesítés a bukásig*. Canissa, Nagykanizsa. 2001
28. KEITEL, WILHELM: *Keitel vezértábornagy visszaemlékezései*. Kossuth, Budapest. 1997
29. KOSSA ISTVÁN: *Dunától a Donig*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1984
30. KRISTÓF KÁROLY: *A halálos tavasztól a Gestapo fogságig*. Krónika Kiadó, Budapest. 1987
31. KUNTÁR LAJOS: *A véres Don*. Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely. 2003
32. LAJTOS ÁRPÁD: *Emlékezés a 2. magyar hadseregre, 1942-1943*. Zrínyi, Budapest. 1989
33. LAJTOS ÁRPÁD: *Birodalmak árnyékában*. Holnap Könyvkiadó, Budapest. 2000
34. LAKATOS GÉZA: *Ahogy én láttam*. Európa-História, Budapest. 1992
35. MAKRA ZOLTÁN: *Honvédelmi miniszterek szolgálatában: végzetes döntések korszaka. 1940-1944*. Danubia Druck., München. 1986
36. MÁRAI SÁNDOR: *Ami a Naplóból kimaradt: 1945-1946*. Vörösváry, Budapest. 1992
37. MARKOS GYÖRGY: *Vándorló fegyház*. Magvető, Budapest. 1977
38. MILLOK SÁNDOR: *A kínok útja (Budapesttől Mauthausenig). Élményregény*. Müller Károly, Budapest. 1945
39. NAGYBACZONI NAGY VILMOS: *Végzetes esztendő, 1938-1945*. Gondolat, Budapest. 1986
40. NÁRAY ANTAL: *Náray Antal visszaemlékezése 1945*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1988
41. NÓGRÁDI SÁNDOR: *Új történet kezdődött*. Kossuth, Budapest. 1966

42. RAJNISS FERENC: *Szálasi minisztere voltam: Rajniss Ferenc naplója*. Palatinus, Budapest. 2001
43. RÉVAY KÁLMÁN: *Sopronkőhida, 1944-45 : 111 vázlat*. Új Idők Irodalmi Intézet Rt., Budapest. 1946
44. SCHELLENBERG, WALTER: *Walter Schellenberg emlékiratai*. Zrínyi, Budapest. 1997
45. SCHMIDT, PAUL: *Hitler tolmácsa voltam*. Gondolat, Budapest. 1971
46. STOMM MARCEL: *Emlékiratok*. Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 1990
47. SHVOY KÁLMÁN: *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918-1945*. Kossuth, Budapest. 1983
48. SZEGEDY-MASZÁK ALADÁR: *Az ember ősszel visszanéz*. Európa, Budapest. 1996
49. ÚJPÉTERY ELEMÉR: *Végállomás Lisszabon*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1987
50. ULLEIN-REVICZKY ANTAL: *Német háború – orosz béke: Magyarország drámája*. Európa, Budapest. 1993
51. VATTAY ANTAL: *Vattay Antal naplója 1944-1945*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990
52. WARLIMONT, WALTER: *Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 1939-1945*. Bernard und Grafe, Frankfurt am Main. 1962
53. ZSIGMONDY LÁSZLÓ: *A 2. magyar hadsereg a Szovjetunió elleni háborúban 1942-1943*. Fejér Megyei Levéltár Közleményei 18., Székesfehérvár. 1995

II. Összefoglaló vagy a korszakkal foglalkozó művek:

1. ÁDÁM MAGDA – JUHÁSZ GYULA – KERÉKES LAJOS: *Magyarország és a második világháború*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1966
2. A. SAJTI ENIKŐ: *Délvidék 1941-1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1987
3. A. SAJTI ENIKŐ: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2004
4. ADONYI FERENC: *A magyar katona a második világháborúban 1941-1945*. Magyar Harcosok Bajtársi Községe, Klagenfurt. 1954
5. BALOGH MARGIT – ANDREIDESZ GÁBOR et al.: *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései, 1943. júl. 22. – 1944. márc. 10*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2006
6. BERÁNNÉ NEMES ÉVA – HOLLÓS ERVIN: *Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséből 1920-1944*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1977
7. BEREND T. IVÁN – RÁNKI GYÖRGY: *Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1958
8. BENCSIK GÁBOR: *Horthy Miklós: a kormányzó és kora*. Magyar Mercurius, Budapest. 2001
9. BOKOR PÉTER: *Zsákutca*. RTV-Minerva-Kossuth, Budapest. 1985
10. BOKOR PÉTER: *Végjáték a Duna mentén*. RTV-Minerva-Kossuth, Budapest. 1982
11. BÖLÖNY JÓZSEF: *Magyarország kormányai 1848-1992*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992
12. BONHARDT ATTILA – SÁRHIDAI GYULA – WINKLER LÁSZLÓ: *A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete*. Zrínyi, Budapest. 1992
13. BORBÁNDI GYULA: *A magyar népi mozgalom*. Püski, Budapest. 1989
14. BRAHAM, RANDOLPH L.: *Román nacionalisták és a holocaust*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest. 1998
15. BRAHAM, RANDOLPH L.: *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest. 1997
16. BRAHAM, RANDOLPH L.: *A magyarországi háborús munkaszolgálat: túlélők visszaemlékezései*. Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség : Szent Pál Akadémia, Budapest. 1996
17. BRAHAM, RANDOLPH L.: *A magyar holocaust*. Gondolat, Budapest. 1988
18. ANDRUS, BURTON C.: *A nürnbergi huszonkettő*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1981

19. BUZÁSI JÁNOS: *Az újvidéki „razzia”*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1963
20. CSATÁRI DÁNIEL: *Forgószélben. Magyar-román viszony 1940-1943*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1969
21. CSICSERY-RÓNAY ISTVÁN: *Szombathelyi Ferenc*. Századvég Kiadó, Budapest. 2002
22. CSIMA JÁNOS: *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938-1945)*. HM Központi Irattár, Budapest. 1961
23. CZETTLER ANTAL: *A mi kis élethalál kérdéseink: a magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*. Magvető, Budapest. 2000
24. DELARUE, JACQUES: *A Gestapó története*. Kossuth, Budapest. 1965
25. DIÓSZEGI ISTVÁN: *Háborúból háborúba, békétől békéig: 1914-1947*. Ikva, Budapest. 1994
26. DOMBRÁDY LÓRÁND: *Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, Budapest. 2007
27. DOMBRÁDY LÓRÁND: *Werth Henrik: akiről nem beszéltünk*. Argumentum, Budapest. 2005
28. DOMBRÁDY LÓRÁND: *A magyar hadigazdaság a második világháború idején*. Petit Real, Budapest. 2003
29. DOMBRÁDY LÓRÁND: *Katonapolitika és hadsereg: 1920-1944*. Ister, Budapest. 2000
30. DOMBRÁDY LÓRÁND: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*. Zrínyi, Budapest. 1990
31. DOMBRÁDY LÓRÁND: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1986
32. DOMBRÁDY LÓRÁND: *A magyar gazdaság és hadfelszerelés: 1938-1944*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1981
33. DOMBRÁDY LÓRÁND – NAGY GÁBOR: *Fegyverrel a hazáért: Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején*. Kossuth, Budapest. 1980
34. DOMBRÁDY LÓRÁND – TÓTH SÁNDOR: *Magyar Királyi Honvédség 1919-1945*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1987
35. DOMOKOS JÓZSEF: *Két per egy kötetben*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1978
36. FENYŐ D. MARIO: *Hitler, Horthy and Hungary*. Yale University Press, New Haven London. 1972

37. GERGELY JENŐ: *Magyarország története 1919 őszétől a második világháború végéig*. IKVA, Budapest. 1991
38. GODÓ ÁGNES: *Magyar-lengyel kapcsolatok a második világháborúban*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1976
39. GODÓ ÁGNES: *Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1972
40. GODÓ ÁGNES – SZTANA BÉLA: *A Horthy-rendszer katonai ideológiája*. Zrínyi, Budapest. 1965
41. GOSZTONYI PÉTER: *A német-szovjet háború 1941-1945 ; Beszélgetések a XX. századról*. M. Kulturális, Közösségi és Turisztikai Egyesület. Budapest; Miskolc. 2004
42. GOSZTONYI PÉTER: *A kormányzó Horthy Miklós és az emigráció*. Százszorszép Kiadó, Budapest. 1992
43. GOSZTONYI PÉTER: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Európa, Budapest. 1992
44. GOSZTONYI PÉTER: *A kormányzó, Horthy Miklós*. Téka Könyvkiadó, Budapest. 1990
45. GOSZTONYI PÉTER: *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990
46. GOSZTONYI PÉTER: *Légiveszély! Budapest*. Népszava, Budapest. 1989
47. GOSZTONYI PÉTER: *Háború van, háború! : újabb szemelvények Magyarország második világháborús történetéből (1941-1945)*. Népszava, Budapest. 1989
48. GLATZ FERENC: *Az 1944. év históriája*. Lapkiadó Vállalat, Budapest. 1989
49. GYÖRKEI JENŐ: *Idegen bírák előtt: Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 2002
50. GYÖRKEI JENŐ: *Tábornokok meghurcolása, 1945-1948: vae victis*. Accordia, Budapest. 2002
51. HARSÁNYI JÁNOS: *Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen : dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből, 1941-1945*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1969
52. HERCZEG ISTVÁN: *Parancsra tette?* Gondolat, Budapest. 1969
53. HERCZEG ISTVÁN: *A XX. század bűnpere*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 1966
54. HETÉS TIBOR – MORVA TAMÁSNÉ: *Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919-1938*. Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest. 1968

55. HITLER, ADOLF: *Asztali beszélgetések*. Ármádia Kiadó, Budapest. 1999
56. HITLER, ADOLF: *Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939-1944*. Magvető, Budapest. 1983
57. HOLLÓS ERVIN: *Rendőrség, csendőrség, VKF 2*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1971
58. HORVÁTH CSABA: *A magyar katonai felderítés története a kezdetektől 1945-ig*. Püldo Kiadó, Nagykovácsi. 2006
59. HORVÁTH MIKLÓS: *A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1959
60. ILLÉSFALVI PÉTER – KOVÁCS VILMOS – MARUZS ROLAND: *Vitézségért: Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban*. Varietas 93 Kft., Budapest. 2001
61. ILLÉSFALVI PÉTER – SZABÓ PÉTER – SZÁMVÉBER NORBERT: *Erdély a hadak útján 1940-1944*. Budapest. 2005
62. JOÓ ANDRÁS: *„A háború szolgálatában” – Főszerkesztői értekezletek 1942-1943*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2007
63. JOÓ ANDRÁS: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942-1944*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2008
64. JUHÁSZ GYULA: *A Teleki-kormány külpolitikája 1939-1941*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1964
65. JUHÁSZ GYULA: *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Kossuth Kiadó, Budapest. 1988
66. JUHÁSZ GYULA: *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájának tanulmányozásához 1936-1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1982
67. JUHÁSZ GYULA: *Pergőtűz: krónika a 2. magyar hadsereg pusztulásáról*. RTV-Minerva, Budapest. 1983
68. JUHÁSZ GYULA: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944*. Kossuth, Budapest. 1983
69. JUHÁSZ GYULA: *A háború és Magyarország 1938-1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1987
70. JUHÁSZ GYULA: *Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet, 1938-1944*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1987
71. JUHÁSZ GYULA: *Magyarország külpolitikája 1919-1945*. Kossuth, Budapest. 1988
72. KARSAI ELEK: *A Szálasi per*. Reform, Budapest. 1988

73. KARSAI ELEK: *„Szálasi naplója”: A nyilasmozgalom a II. világháború idején.*
Kossuth, Budapest. 1978
74. KARSAI ELEK: *Ítélt a nép.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1977
75. KARSAI ELEK: *A Budai Vártól a gyepűig 1941-1945.* Táncsics Könyvkiadó, Budapest. 1965
76. KARSAI ELEK: *„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...”: dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon.* Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, Budapest. 1962
77. KARSAI ELEK: *„Országgyarapítás” – országvesztés: A nürnbergi per és Magyarország.* Kossuth, Budapest. 1961
78. KARSAI LÁSZLÓ: *Az Endre-Baky-Jaross per.* Cserépfalvi, Budapest. 1994
79. KÉRI KÁLMÁN: *A magyar vezérkari tisztek kiképzése és továbbképzése az 1920-1944 közötti években.* Honvédelmi Minisztérium Oktatási és Tudományos Főosztály, Budapest. 1992
80. KOVÁCS IMRE: *Magyarország megszállása.* Katalizátor Iroda, Budapest. 1990
81. KOVPAK, SZIDOR: *A brjanszki erdőtől a Kárpátokig.* Új Magyar Könyvkiadó, Budapest. 1951
82. KRISTÓ NAGY ISTVÁN: *A lillafüredi írói értekezlet (1942. november).* k. n., Budapest. 1994
83. KUBINYI FERENC: *„... ketrecbe engem zártak...”: Almásy Pál altábornagy, Dr. Aranyi Sándor orvos ezredes és Kéri Kálmán volt vezérkari ezredes vallomásai.* Holnap Kiadó, Budapest. 1989
84. KÜHNRIICH, HEINZ: *Partizánháború Európában 1939-1945.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1973
85. LACKÓ MIKLÓS: *A két világháború közötti Magyarországról.* Kossuth, Budapest. 1984
86. LACZKÓ MIKLÓS: *Nyilasok, nemzetiszocialisták: 1935-1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1966
87. LENGYEL FERENC: *Vezérkari tisztképzés 1920-1927 között.* Magyar Honvédség Kulturális Anyagellátó Központ, Budapest. 1995
88. LENGYEL FERENC – SZÁNTÓ MIHÁLY: *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története.* HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály, Budapest. 1996
89. LÉVAI JENŐ: *Margit körüti vészbírák...* k. n., Budapest. 1945

90. LIGETI RUDOLF: *Nürnberg 1946. Emlékek és tanulságok.* MAFILM Híradó- és Dokumentumfilm Stúdió. 1982
91. LIPTAI ERVIN: *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom.* Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1987
92. LIPTAI ERVIN – TRGO, FABIJAN: *Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában, 1941-1945: Dokumentumgyűjtemény Jugoszlávia népeinek népfelszabadító háborúja történetéhez.* Zrínyi, Budapest. 1986
93. MACARTNEY, CARLILE AYMLER: *Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929-1945.* Gede Testvérek Bt., Budapest. 2006
94. MARKÓ GYÖRGY: *Háború, hadsereg, összeomlás : Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban.* Zrínyi, Budapest. 2005
95. MONTGOMERY, JOHN FLOURNOY: *Magyarország a vonakodó csatlós.* Zrínyi Kiadó, Budapest. 2004
96. MILOTAY ISTVÁN: *Egy élet Magyarorszáért: Ami Horthy emlékiratából kimaradt.* Gede testvérek Bt., Budapest. 2001
97. MILWARD, ALAN S.: *Háború, gazdaság, társadalom: 1939-1945: a II. világháború hátterében meghúzódó gazdasági események.* Aquila, Debrecen. 2000
98. OKVÁTH IMRE: *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában: 1945-1958.* Történeti Hivatal, Budapest. 2001
99. ORBÁN SÁNDOR: *Magyarország 1944-ben: tudományos tanácskozás: Budapest 1984. június 14.* Kossuth, Budapest. 1984
100. ÖLVEDI IGNÁC: *Az 1. magyar hadsereg története 1944. január 6-ától október 17-éig.* Zrínyi, Budapest. 1989
101. PÁVA ISTVÁN: *Jelentések a Harmadik Birodalomból.* Pro Pannonia, Pécs. 2001
102. PINTÉR ISTVÁN: *Magyar antifasizmus és ellenállás.* Kossuth, Budapest. 1975
103. PINTÉR ISTVÁN – SZABÓ LÁSZLÓ: *A hóhérok nyilatkoznak.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1962
104. PÖLÖSKEI FERENC – GERGELY JENŐ – IZSÁK LAJOS: *20. századi magyar történelem, 1900-1994.* Korona, Budapest. 1997
105. POLTORAK, I. ARKAGYIJ: *Nürnbergi epilógus.* Magvető Kiadó, Budapest. 1967
106. PRITZ PÁL: *Magyarország a XX. században.* Kossuth, Budapest. 1986

107. PRITZ PÁL: *Bárdossy László a Népbíróság előtt*. Maecenas, Budapest. 1992
108. PRITZ PÁL: *Magyar diplomácia a két világháború között: tanulmányok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 1995
109. PRITZ PÁL: *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban*. Osiris, Budapest. 1999
110. PRITZ PÁL: *A Bárdossy-per*. Kossuth, Budapest. 2001
111. PRITZ PÁL: *Bárdossy László*. Elektra, Budapest. 2001
112. PRITZ PÁL: *Magyarország helye a 20. századi Európában: tanulmányok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 2002
113. RÁNKI GYÖRGY: *A II. világháború gazdaságtörténete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1990
114. RÁNKI GYÖRGY: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Magvető, Budapest. 1988
115. RÁNKI GYÖRGY: *Állam és társadalom a két világháború közötti Közép- és Kelet-Európában*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest. 1986
116. RÁNKI GYÖRGY: *Mozgásterek, kényszerpályák: válogatott tanulmányok*. Magvető, Budapest. 1983
117. RÁNKI GYÖRGY: *A második világháború története*. Gondolat, Budapest. 1982
118. RÁNKI GYÖRGY: *1944. március 19.: Magyarország német megszállása*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest. 1978
119. RÁNKI GYÖRGY: *Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről*. Kossuth, Budapest. 1964
120. RÁNKI GYÖRGY – PAMLÉNYI ERVIN – TILKOVSKY LORÁNT – JUHÁSZ GYULA: *A Wilhelmstrasse és Magyarország: német diplomáciai iratok Magyarországról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1968
121. RAVASZ ISTVÁN: *Magyarország és a magyar királyi honvédség a XX. századi világháborúban: 1914-1945*. Püldo Kiadó, Nagykovács. 2003
122. ROMSICS IGNÁC: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Osiris, Budapest. 2002
123. ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest. 2000

124. ROMSICS IGNÁC: *Magyar történeti szöveggyűjtemény: 1914-1999*. Osiris, Budapest. 2000
125. ROMSICS IGNÁC: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953*. Osiris, Budapest. 1998
126. ROMSICS IGNÁC: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 1995
127. ROZSNYÓI ÁGNES: *A nyilaskeresztesek útja a Szálasi-puccsig*. ELTE, Budapest. 1994
128. SAKMYSTER, THOMAS L.: *Admirális fehér lovon: Horthy Miklós, 1918-1944*. Helikon, Budapest. 2001
129. SALLAI ELEMÉR: *A szovjet hadsereg a Horthy-vezérkar titkos jelentéseiben : 1941-1943*. Szikra, Budapest. 1955
130. SALY DEZSŐ: *Szigorúan bizalmas! Fekete könyv, 1939-1944*. Anonymus, Budapest. 1945
131. SÁRA SÁNDOR: *Pergőtűz: A 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál*. Tinódi, Budapest. 1988
132. SIMONFFY ANDRÁS: *Kompország katonái: történelmi kollázsregény*. Magvető, Budapest. 1984
133. SIPOS PÉTER: *Imrédy Béla: politikai életrajz*. Elektra, Budapest. 2001
134. SIPOS PÉTER: *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Osiris, Budapest. 1999
135. SIPOS PÉTER: *Adattár a II. világháború történetéhez*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest. 1994
136. SIPOS PÉTER: *A II. világháború és az azt követő békék*. Ikva, Budapest. 1992
137. SIPOS PÉTER: *Legális és illegális munkásmozgalom: 1919-1944*. Gondolat, Budapest. 1988
138. SIPOS PÉTER – RAVASZ ISTVÁN: *Magyarország a második világháborúban: lexikon A-Zs*. Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest. 1996
139. STARK TAMÁS: *Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után: 1939-1955*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, Budapest. 1995
140. STARK TAMÁS: *Hadak Útján: A Magyar Király Honvédség a Második világháborúban*. Corvina, Budapest. 1991
141. STARK TAMÁS: *Magyarország második világháborús embervesztesége*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, Budapest. 1989

142. SZABÓ JÓZSEF JÁNOS: *Az Árpád-vonal: a Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940-1944.* Timp Kiadó, Budapest. 2002
143. SZABÓ PÉTER: *Don-kanyar.* Corvina, Budapest. 2001
144. SZABÓ PÉTER – SZÁMVÉBER NORBERT: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943-1945.* Püldo Kiadó, Nagykovácsi. 2003
145. SZABÓ PÉTER – SZÁMVÉBER NORBERT: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941-1943.* Püldo Kiadó, Nagykovácsi. 2002
146. SZAKÁCS SÁNDOR – ZINNER TIBOR: *A háború megváltozott természete: adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944-1948.* Genius Gold, Budapest. 1997
147. SZAKÁLY SÁNDOR: *Kik voltak, honnan jöttek?* Ister, Budapest. 2003
148. SZAKÁLY SÁNDOR: *Honvédség és tisztikar 1919-1947.* Ister, Budapest. 2002
149. SZAKÁLY SÁNDOR: *A magyar katonai felső vezetés 1938-1945.* Ister, Budapest. 2001
150. SZAKÁLY SÁNDOR: *A magyar tábori csendőrség története 1938-45.* Ister, Budapest. 2000
151. SZAKÁLY SÁNDOR: *Hadsereg, politika, társadalom.* Lánchíd Kiadó, Budapest. 1991
152. SZÁNTÓ MIHÁLY: *A 2. magyar hadsereg IV. hadtestének története.* Magyar Honvédség Tájékoztatási és Médiaközpont, Budapest. 1998
153. SZERENCSE KÁROLY: *„Az ítélet halál”: magyar miniszterelnökök a bíróság előtt: Batthány Lajos, Bárdossy László, Imrédy Béla, Szálasi Ferenc, Sztójay Döme, Nagy Imre.* Kairosz, Budapest. 2002
154. SZIRTES ZOLTÁN: *Temetetlen halottaink 1941. Kőrösmező, Kamenyec-Podolszk. k. n., Budapest. 1996*
155. SZITA SZABOLCS: *Iratok a kisegítő munkaszolgálat, a zsidóüldözés történetéhez.* Magyar Auschwitz Alapítvány Holocaust Dokumentációs Központ, Budapest. 2002
156. SZITA SZABOLCS: *A Gestapo Magyarországon: a terror és rablás történetéből.* Korona Kiadó, Budapest. 2002
157. SZITA SZABOLCS: *Halálerőd: A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez, 1944-1945.* Kossuth, Budapest. 1989

158. TILKOVSZKY LORÁNT: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai, Debrecen. 1998
159. TILKOVSZKY LORÁNT: *Német nemzetiség – magyar hazafiság: tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. JPTE TK Kiadói Iroda, Pécs. 1997
160. TILKOVSZKY LORÁNT: *Nemzetiség és magyarság: nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. IKVA, Budapest. 1994
161. TILKOVSZKY LORÁNT: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből*. Kossuth, Budapest. 1989
162. TILKOVSZKY LORÁNT: *Bajcsy-Zsilinszky*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1986
163. TILKOVSZKY LORÁNT: *Ez volt a Volksbund: A német népcsoport-politika és Magyarország: 1938-1945*. Kossuth Kiadó, Budapest. 1978
164. TÓTH IMRE: *A nyugat-magyarországi kérdés 1922-1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között*. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron. 2006
165. UNGVÁRY KRISZTIÁN: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Osiris, Budapest. 2004
166. UNGVÁRY KRISZTIÁN: *A második világháború*. Osiris, Budapest. 2005
167. VARGYAI GYULA: *Magyarország a második világháborúban*. Korona Kiadó, Budapest. 2001
168. VARGYAI GYULA: *A vezérkar szerepe a katonai és politikai döntésekben Magyarországon: 1919-1944*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest. 1994
169. VARGYAI GYULA: *Magyarország: 1944*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1994
170. VARGYAI GYULA: *Pusztaság*. Kozmosz könyvek, Budapest. 1988
171. VARGYAI GYULA: *Tengelytörés*. Zrínyi, Budapest. 1985
172. VARGYAI GYULA: *Sisak és cylinder: A katonai vezetés és a politika Magyarországon a második világháború előestéjén*. Kozmosz könyvek, Budapest. 1984
173. VARGYAI GYULA: *A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1983

174. VARGYAI GYULA: *Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1971
175. VIGH KÁROLY: *Ugrás a sötétbe.* Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1984
176. VOLKOGONOV, DMITRIJ ANTONOVIC: *Győzelem és tragédia: Sztálin politikai arcképe.* Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990
177. ZEIDLER MIKLÓS: *Tanulmányok a XIX.-XX. századi magyar történelemből.* Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest. 2001
178. ZEIDLER MIKLÓS: *A revíziós gondolat.* Osiris, Budapest. 2001
179. ZEIDLER MIKLÓS: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között.* Teleki László Alapítvány, Budapest. 2002
180. ZINNER TIBOR: *XX. századi politikai perek: a magyarországi eljárások vázlata 1944/1945-1992.* Rejtjel Kiadó, Budapest. 1999
181. ZINNER TIBOR: *Adalékok a magyarországi koncepciós perekhez.* Videoton József Attila Művelődési Ház és Könyvtár, Székesfehérvár. 1988
182. ZINNER TIBOR: *Szálasiék bilincsben.* Lapkiadó Vállalat, Budapest. 1986

Levéltári források

1. Hadtörténelmi Levéltár:

- m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke Levéltára 1941-1944 (főként az VKF 1. oszt. és a hadműveleti csoportfőnökség iratai)
- m. kir. Honvédelmi Minisztérium 1941-1944
- a Honvédelmi Minisztérium Levéltára 1945-1956 (főként a HM Békeelőkészítő csoport 1945-1947)
- m. kir. Honvéd Törvényszékek, tábori bíróságok (a m. kir. vezérkar főnökének bírósága 1941-1944)
- M. kir. Gyorshadtest, Kárpát-csoport
- 2. magyar hadsereg iratai
- Tanulmánygyűjtemények
- Personaliák
- Tiszti személyi anyagok és anyakönyvek
- HM Központi Irrattár, személyi anyaggyűjtők

2. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára:

- V-101594 és V-101594/1 Szombathelyi Ferenc vizsgálati dossziéi
- V-117743 László Dezső vizsgálati dossziéja
- V-87992/1 Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai vizsgálati dossziéja
- V-87992/1-a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai vizsgálati dossziéja
- V-32000/22 Vörös János vizsgálati dossziéja
- V-32000/23 Vörös János vizsgálati dossziéja
- V-32000/24 Vörös János vizsgálati dossziéja
- A-414/1-414/7 Újszászy István vezérőrnagynak a VKF/2 vezetőjének letartóztatása idején írt sajátkezű feljegyzése
- A-863 Tanulmány a VKF/2, VKF/5, VKF/6 osztályról
- A-860 VKF/2 osztály szervezeti felépítése, beosztottai, K-ügynöksége
- A-860/1 VKF/2 osztály szervezeti felépítése, beosztottai, K-ügynöksége
- Bt-262/3 „Balatoni”

3. Budapest Főváros Levéltára:

- 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági anyaga

4. Magyar Országos Levéltár:

- MOL K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
- MOL Külügyminisztérium Levéltára
- MOL ME Bárdossy László miniszterelnök iratai

5. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára:

- Bajcsy-Zsilinszky Endre irathagyatéka

Sajtóanyagok

- 1. Hadtörténelmi Közlemények (1963/1. szám; 1974/1. szám; 1985/3. szám; 1986/1. szám; 2009/3. szám)**
- 2. Történelmi Szemle (1968/1-2. szám)**
- 3. Századok (1965/6. szám)**
- 4. Hitel (1991/25. szám)**
- 5. Aetas (2006/1. szám)**
- 6. Függetlenség (1942. április 14-i, 15-i, 19-i, 21-i és 22-i számok)**
- 7. Magyarság (1941. szeptember 12-i, 14-i, 1942. január 9-i, 22-i és 23-i számok)**
- 8. Új Magyarság (1941. szeptember 12-i, 14-i, 1942. január 9-i, 22-i és 23-i számok)**

Saját publikációk jegyzéke

1. Kaló József: *Szombathelyi Ferenc és a „hideg napok”*. 227-263. old. In: *Studia Militaria – Hadtörténelmi tanulmányok*. Szerk. Lisznai Lajos – Kaló József. Debrecen, 2004. ISBN 963-460-018-2.
2. Kaló József: *Szombathelyi Ferenc a magyar népbíróság előtt*. 449-454. old. In: A Doktoranduszok Országos Szövetsége 10. Tavaszi Szél konferenciájának kiadványa. Szerk. Mankovits Tamás – Molnár Sándor Károly – Németh Sarolta. Doktoranduszok országos Szövetsége, Budapest. 2007. ISBN 978-963-87569-0-9
3. Kaló József: *„Egészen egyedül álltam” – Szombathelyi Ferenc a magyar népbíróságon*. In: Helyzetkép és jövőkép: a magyar társadalom a „fordulat évei”-ben címmel – az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Új- és Jelenkori Történeti programja, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Doktori programja, valamint a Pest Megyei Levéltár közös szervezésében – rendezett doktorandusz konferencia kiadványa
4. Kaló József: *Szombathelyi Ferenc és a galíciai deportálás*. 27-32. old. In: Magyar Napló 2008/8. szám. ISSN 08652910
5. Kaló József: *A Honvéd Vezérkar Főnöke és a 2. magyar hadsereg (1942-1943)*. 69-99. old. In: Társadalom és honvédelem. 2009/3. szám. ISSN 1417-7293
6. Kaló József: *Szombathelyi Ferenc memoranduma*. 747-763. old. In: Hadtörténelmi Közlemények 2009/ 3. szám. ISSN 0017-6540.